

Dones del carrer

**Canvi urbanístic i treball sexual a Barcelona
(2005-2009)**

**Eva Sirvent Ivorra
Jordi Carreras Gutiérrez**

Dones del carrer

Canvi urbanístic i treball sexual a Barcelona (2005-2009)

Direcció General de Cultura Popular i Tradicional

Dones del carrer

*Canvi urbanístic i treball sexual a Barcelona
(2005-2009)*

Eva Sirvent Ivorra i Jordi Carreras Gutiérrez
Institut Català d'Antropologia

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Sirvent Ivorra, Eva

Dones del carrer : canvi urbanístic i treball sexual a Barcelona (2005-2009). – (Temes d'etnologia de Catalunya ; 23)

A la part superior de la portada: Direcció General de Cultura Popular i Tradicional. – Bibliografia

ISBN 9788439389316

I. Carreras Gutiérrez, Jordi

II. Catalunya. Departament de Cultura

III. Catalunya. Direcció General de Cultura Popular i Tradicional

IV. Títol V. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 23

1. Prostitució – Catalunya – Barcelona

2. Prostitutes – Catalunya – Barcelona – Condicions socials

3. Rehabilitació urbana – Aspectes socials – Catalunya – Barcelona

4. Raval (Barcelona, Catalunya) – Condicions socials

5. Barcelona (Catalunya) – Condicions socials

392.65:711(467.1 Ba Barcelona)

A G R A Í M E N T S

A en Toni i en Sergio

A la Lídia, en Martí i la Nina

A les nostres famílies

A les dones del Bar X, agraïts per tot el que ens han donat

© 2012 : Eva Sirvent i Iborra i Jordi Carreras Gutiérrez

© d'aquesta edició : Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura

Direcció de la col·lecció : Joan Prat

Disseny de la col·lecció: Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta : Xavi Sivecas

Fotografies de l'interior : Jorgelina Barrera

Primera edició : novembre de 2012

Impressió :

Dipòsit legal : B. 30051-2012

SUMARI

INTRODUCCIÓ / 7

APUNTS TEÒRICS / 13

Erving Goffman i l'ordre de la interacció

Espai i gènere: l'estigma de la puta i la seva inscripció a l'espai públic urbà

El feminisme davant la prostitució: noves perspectives

LA HISTÒRIA SOCIOURBANÍSTICA DEL BARRI DEL RAVAL / 21

Pinzellades històriques sobre les estratègies institucionals / 22

per invisibilitzar les treballadores del sexe al centre de Barcelona

El Raval: un barri en procés de gentrificació / 35

ETNOGRAFIA I, Prostitució de carrer a la Ronda de Sant Antoni / 39

L'escenari / 39

Les treballadores del sexe romaneses: formes d'apropiació

i marcatge de l'espai / 41

Com identificar les treballadores del sexe?

L'expressió dramatitzada del treball sexual / 44

Prostitutes i clients: el ritual de trobada / 46

Inici dels contactes

La negociació

Altres treballadores del sexe

Comportaments de rerefons / 71

Ús diferencial del mobiliari públic

El Bar B

L'Auditori / 78

Els veïns

Veïns o clients? Els malentesos

Efectes de la normativa / 85

Efectes pràctics de la normativa: tàctiques per eludir el control

Canvis en els discursos

**TRANSICIÓ. L'expulsió de les treballadores sexuals
de la Ronda de Sant Antoni / 97**

ETNOGRAFIA II: La prostitució de bar al Barri Xino / 109

Una altra modalitat de prostitució / 109

Les informants / 112

L'entrada en el camp d'estudi / 114

El funcionament del Bar X / 120

Pactar un servei

Les normes

Modalitats de prostitució / 128

Inicis i permanència en el treball sexual / 136

La duresa dels inicis i els motius de permanència

Putes, prostitutes o treballadores sexuals? / 147

Les relacions amb els clients / 154

Teatre

Clients especials

Estigma i doble vida

La visió del barri / 167

La degradació social del barri

La puta de carrer immigrada com a boc expiatori

L'Ajuntament és el culpable

El futur del barri

Els proxenetes / 186

CONCLUSIONS / 195

ANNEX I / 203

ANNEX II / 207

BIBLIOGRAFIA / 209

Introducció

Quan algú es dedica a la planificació d'un projecte, necessàriament ha d'omplir els apartats a l'ús que la seva presentació davant de qualsevol instància (acadèmica, administrativa) requereix. S'ha d'especificar el marc teòric, s'ha de descriure detalladament què és el que es pretén estudiar i fins i tot s'ha de formular una hipòtesi de partida. Si bé aquest projecte no s'allunya del tot d'aquestes coordenades, el cert és que alguns esdeveniments i troballes inesperades durant el treball de camp ens van obligar a modificar substancialment el seu rumb. Inicialment, el tema de la nostra recerca era la prostitució femenina de carrer al centre històric de Barcelona. Tanmateix, a mesura que avançàvem amb el treball de camp, l'objecte d'estudi es va anar redefinint i diversificant, de manera que en aquest espai introductorí ens proposem retre compte d'aquest procés de canvi i de les seves causes com a fil conductor de la investigació.

La idea d'elaborar un treball sobre la prostitució de carrer va sorgir de la curiositat per un nou escenari en el qual, a començaments de l'any 2005, advertírem la presència de dones que es dedicaven a l'ofici. Algunes prostitutes feia un temps que eren assegudes al carrer Joaquim Costa i a la part superior de la ronda de Sant Antoni, però el que va resultar inesperat fou trobar-les a una alçada molt inferior d'aquest últim carrer. Al barri Xino, àrea on tradicionalment s'havia exercit la prostitució, el tancament de les pensions barates, dels bars i dels *meublés* a propòsit dels Jocs Olímpics del 92, va derivar en la normalització d'una imatge impactant: prostitutes assegudes en cadires plegables de tela a les voreres dels carrers, o en precaris espais alternatius per poder exercir la seva ocupació. La constant presència policíaca a la zona i la reforma urbanística del Raval impulsada per l'Ajuntament configuraven el context que va portar algunes treballadores sexuals, l'existència de les quals semblava tan compromesa com la dels edificis que arrasaven les excavadores, a ubicar-se als marges del barri. Era com si s'hagués produït un fenomen expansiu en sentit descendent que transgredia els límits imposats pel Raval, i s'hagués iniciat la «colonització»

de l'espai fronterer que obre pas a l'Eixample. Un aspecte que ens va resultar especialment atractiu del nou enclavament va ser que no responia a la clàssica localització de les prostitutes a la ciutat. Habitualment, a causa de l'estigma que acompanya aquesta activitat, la prostitució de carrer tendeix a ubicar-se en aquelles zones de la topografia urbana que pel seu ús esdevenen àrees segregades, evitades per la població que no es relaciona directament amb el submón de la prostitució (macarrons, clients...). Aquesta segmentació i la invisibilitat que comporta, contribueixen a perpetuar l'imaginari que margina les treballadores del sexe i associa la professió amb una activitat delictiva (Juliano, 2002, p. 113). La ronda de Sant Antoni, en canvi, és un lloc molt transitat, situat en una zona cèntrica de la ciutat amb una atapeïda activitat comercial. El carrer, per tant, semblava fer compatibles una multiplicitat d'usos i pràctiques aparentment irreconciliables, ja fos d'una manera problemàtica o no. Vianants de pas, gent que va de compres, comerciants, nens que comencen la seva jornada o surten dels centres educatius de l'entorn, usuaris del metro... conflüen en un espai on la prostitució era present des del matí fins a la nit.

A causa de la particularitat de l'enclavament i dels seus usos, ens plantejàrem algunes qüestions relatives a la dinàmica quotidiana en la seva dimensió més pràctica: quines tècniques empraven les prostitutes per apropiarse de l'espai? Quines eren les pautes de comportament i les aparences que facilitaven la seva identificació per part dels clients? De quina manera es produïen els contactes? Com interaccionaven les prostitutes entre si o amb la resta de vianants? Compartien codis de senyals o modalitats d'alarma davant la presència dels agents de l'ordre? Es produïen zonificacions segons criteris com l'edat o la nacionalitat? Aquests interrogants semblaven trobar en l'etnografia urbana i la microscòpia sociològica les eines teòriques i metodològiques que millor s'adequaven a l'objecte així definit, ja que el nostre interès no raïa tant en l'estudi de les prostitutes com a integrants d'un subgrup cultural cohesionat per un conjunt de relacions i creences comunes, com en l'estudi de la inserció del món de la prostitució en l'espai públic urbà. La perspectiva adoptada, consistent a tractar d'etnografiar l'àrea on les prostitutes desplegaven diàriament la seva posada en escena, si pretenia ser exhaustiva requeria delimitar el camp d'estudi per tractar de sotmetre'l a una observació tan sistemàtica com fos possible. Per això vam escollir un tram concret de carrer on les treballadores sexuals disposaven, seguint la terminologia teatral de les teories situacionals, d'un escenari (la vorera),

un rerefons escènic (un bar de l'indret, on acudien tot despullant-se temporalment del seu paper) i un auditori (els veïns que ocupaven diverses instal·lacions del mobiliari i els transeünts), presents a la ronda de Sant Antoni.

El 25 de gener de 2006 va entrar en vigor l'anomenada Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència, que prohibeix l'oferta i demanda de serveis sexuals retribuïts als carrers de la ciutat, en llocs situats a menys de 200 metres de centres educatius.¹ L'aplicació de la normativa municipal ens va permetre ser testimonis de la hiperactivitat sancionadora de l'Ajuntament i del tracte humiliant a què es va sotmetre moltes d'aquestes dones. Paral·lelament, les protestes i agressions veïnals desencadenades davant la presència de les prostitutes, així com la participació dels mitjans de comunicació en la difusió d'aquesta presència com una alarmant causa de preocupació social, van originar tot tipus de tàctiques de resistència per part de les treballadores sexuals orientades a contrarestar la nova situació. Encara així, malgrat els seus intents per continuar exercint a la ronda de Sant Antoni, finalment van ser forçades a un nou replegament als carrers de l'antic barri Xino. Amb aquest conflicte obert, decidírem estudiar la projecció dels discursos hegemònics entorn del tema de la prostitució en les relacions quotidianes circumscrites a una àrea física concreta. Els esmentats discursos, que solen legitimar l'aplicació de diferents polítiques en matèria de prostitució, oscil·len entre l'assimilació del treball sexual a una forma de delinqüència, que atribueix a la prostituta algun tipus de tara moral o d'inclinació incorregible envers la vida viciosa, i la imatge de la prostituta com a víctima. Amb aquesta finalitat vam recórrer a l'anàlisi de diverses xerrades amb comerciants i treballadores sexuals del lloc, d'una entrevista semidirigida feta a la principal impulsora del moviment veïnal i de la cobertura que la premsa va brindar al conflicte. El resultat d'aquesta tasca conformarà la primera part de la recerca.

La segona part de la investigació s'inicia, llavors, amb el replegament de les treballadores sexuals al barri Xino. Aquest fet ens va obligar a desplaçar-nos amb el nostre objecte d'estudi, i vam constatar que la prostitució s'exercia fonamentalment en dues zones ben delimitades: el carrer de Sant Ramon i els seus voltants, i el carrer d'en Robador. Mentre que al primer d'aquests indrets predominava el treball sexual de carrer, en l'àrea de Robador, immersa en el

¹ Vegeu Annex 1. A partir d'ara ens referirem a l'esmentada ordenança com *l'ordenança del civisme*, ja que és així com es coneix popularment atenent l'ús que es fa del concepte de «civisme» per legitimar les seves disposicions.

procés de transformació que afecta el Raval barceloní, sobreviuen els últims exponents d'una modalitat de prostitució fortament arrelada al barri Xino: la prostitució de bar. La nostra presència en un establiment on s'exerceix aquesta modalitat —el Bar X—, va anar adquirint una continuïtat gairebé sistemàtica, i ha estat inevitable concentrar gran part del nostre treball a fer una petita etnografia d'aquest lloc. L'assistència al bar durant diferents dies i franges horàries ens ha permès observar la transformació dels seus usos al llarg del temps, establir vincles personals amb les treballadores sexuals i atendre les seves relacions amb els clients d'una manera més propera a la possibilitada pel treball sexual de carrer, amb rituals de contacte i negociació molt més estandarditzats. El fet que en gran manera centrem la nostra atenció en les situacions desenvolupades en aquest establiment, obeeix a diferents motius: d'una banda, es tracta d'un local que recorda els bars en què s'exercia el treball sexual que proliferaren al carrer d'en Robador des l'any 1956, data en què la prostitució va ser abolida en tot l'Estat. De fet, és habitual sentir que els seus parroquians s'hi refereixen amb nostàlgia com «un dels pocs llocs que queden del barri Xino». Com que tenim la certesa que el local viu els seus últims moments, donat l'assetjament policial que pateix i la precària situació de qui el regenta —la seva pervivència és incompatible amb el nou caràcter que està adquirint el Raval—, volem deixar constància de la fi d'una manera de vida i d'una forma de sociabilitat de bar característics. Una altra de les raons per les quals vam desestimar centrar-nos exclusivament en el treball sexual de carrer té a veure amb el protagonisme constant que aquesta modalitat manté en els mitjans de comunicació, per la qual cosa és també una de les formes de prostitució que més apareixen en recerques acadèmiques. Sovint, les condicions de vida i treball d'aquestes dones s'extrapolen a les condicions d'existència de les prostitutes en general, i es desatén la complexitat interna que defineixen les diferents variants de treball sexual i la dificultat de compondre's una imatge global que no sigui radicalment esbiaixada. Per això ens semblava interessant que el lector pogués contrastar alguns dels aspectes que caracteritzen dues tipologies de prostitució distintes, presents en un espai comú. Aquest és l'objectiu de la segona part de la recerca, en la qual hem utilitzat com a metodologia l'observació participant i la realització de sis entrevistes semidirigides a les treballadores del local.

Abans d'acabar aquesta introducció, ens agradaria fer algun aclariment respecte a la possible contaminació ideològica que es pugui percebre en la manera

com abordem un tema tan controvertit. La prostitució femenina ocupa amb força freqüència pàgines de diaris i apareix en fòrums de debat on les posicions a favor o en contra de la seva legalització o abolició estan molt enfrontades. Quan vam començar la recerca, pensàrem que la nostra definició de l'objecte d'estudi, centrant l'atenció en la manera com les prostitutes s'aproprien de l'espai públic urbà i fan d'aquesta apropiació la seva eina fonamental de treball, ens evitaria haver d'adoptar-hi un posicionament moral o enfrontar-nos a certes dimensions del fenomen sovint polèmiques. Ens referim a qüestions relatives a la voluntarietat o no a l'hora d'exercir el treball sexual, considerades tradicionalment des de l'anàlisi de la prostitució femenina en clau de gènere, que aborda el paper estructural del patriarcat i la seva intersecció amb realitats d'índole econòmica i/o política. Les conseqüències que l'aplicació de l'ordenança del civisme va tenir per a les treballadores sexuals i el canvi de rumb inesperat de la nostra investigació, van fer impossible —i indesitjable— que no definíssim una presa de partit. I ho vam fer al costat de les línies teòriques que a començaments dels anys vuitanta i al si mateix del feminisme, van trencar el consens generalitzat entorn de l'abolicionisme com a postura oficial, qüestionant els «prejudicis victimistes» (F. Vázquez, 1998, p. 22) existents i generant una interpretació alternativa de la prostitució femenina a la sostinguda pel feminisme de caire tradicional.² Aquesta nova interpretació del fenomen, té com un dels seus trets principals la incorporació de les veus i les vivències de les mateixes treballadores sexuals a l'anàlisi. Tot i així, coincidim amb Ignasi Pons (2004, p. 114) quan afirma que les ciències socials s'han d'aproximar a l'estudi de la prostitució de forma rigorosa, tractant de desposseir-se de les valoracions morals que les filies personals (a favor de la seva dignificació, de la seva regulació, de la seva penalització, etc.) comporten i distingint, en la mesura del que és possible, entre «la prostitució com a fet social i les condicions de vida i de treball de les prostitutes»³ (Pons, 2004, p. 117).

² Les posicions divergents davant la manera d'abordar la prostitució femenina han donat peu a la polarització dintre del feminisme entre dues tendències que molt sovint apareixen com radicalment enfrontades: d'una banda trobem el moviment prodrets —a favor del reconeixement dels drets civils i laborals dels treballadors i les treballadores sexuals—, representat a l'Estat espanyol per algunes associacions integrades a la Plataforma Estatal por los Derechos en el Trabajo Sexual, com ara Hetaira (<http://colectivohetaira.org/>) o Genera (<http://genera.org.es/>). D'altra banda, el moviment abolicionista —a favor de l'abolició de la prostitució— estaria representat per la Plataforma de Organizaciones de Mujeres por la Abolición de la Prostitución (<http://www.aboliciondelaprostitucion.org/>)

³ Totes les traduccions al català de les citacions bibliogràfiques són nostres.

Aquesta és la intenció de la nostra investigació, encara que assumeixi d'entrada la trampa que segurament aquests plantejaments ja imprimeixin un compromís moral al seu contingut. En qualsevol cas, hem procurat que les veus de les treballadores sexuals hi siguin presents, i que les seves paraules o les situacions descrites admetin interpretacions diferents. El nostre marc d'anàlisi s'adequa als llocs pels quals les hores i xerrades compartides amb elles ens han fet passar: si teníem certs dubtes i idees preconcebudes abans d'endinsar-nos al seu món, un món vedat als virtuoses que mai no han estat en la tessitura de plantejar-se exercir la professió, no podem més que agrair-los la manera com ens han complicat les coses i ens han obligat a repensar la realitat.

Apunts teòrics

Erving Goffman i l'ordre de la interacció

Situada en el camp d'estudi de l'antropologia urbana, la prostitució de carrer apareix lligada a dues àrees d'interès estretament interconnectades: les relacions a l'espai públic i la construcció sociocultural del gènere. Respecte al primer punt, assumim la proposta de considerar l'antropologia urbana com una subàrea que té per objecte d'estudi allò específicament urbà —entenenent la urbanitat com una forma de vida caracteritzada per «la mobilitat i la inestabilitat cròniques» (Delgado, 1999)—, de manera que els fenòmens que s'han d'enregistrar difícilment acontentaran la voluntat de topar amb formalitats orgàniques, localitzables en marcs fixos que permetin engiponar estructures perfectament acabades. Així, alhora que ens distanciem de l'organicisme de l'Escola de Chicago, som parcialment deutors del seu paradigma ecològic, atès que contemplem les treballadores del sexe com un grup poblacional que ocupa un nínxol ecològic —un fragment de carrer—, al qual s'adapta mitjançant pautes culturals que generen el que Edward Hall (1981, p. 6) havia anomenat «el seu propi biòtop». Per això recorrem en gran manera al marc teòric desenvolupat per diversos corrents de la microsociologia⁴ i concedim un lloc especial a Erving Goffman i els seus postulats sobre l'ordre de la interacció.

L'espai públic urbà se'ns revela, en primera instància i seguint Lofland, com un «món d'estrany» poblat per persones desconegudes i exposades entre si, que comparteixen la immediatesa d'un temps i un espai determinats. En absència de classificacions identitàries sòlides, els seus usuaris s'allotgen en la intempèrie

⁴ Dels corrents microsociològics adoptem una certa actitud naturalista, pròxima als plantejaments de l'etologia humana prèviament depurats de qualsevol excés *zoomòrfic* afí a les derives de la sociobiologia. El terme *zoomorfisme*, encunyat per Jacques Cosnier, es refereix al principi segons el qual l'elaboració de models de comportament humà, fundats en la comparació acrítica amb models de comportament animal, estaria justificada per la condició d'animalitat de l'espècie humana. Rebutjant d'entrada aquestes pretensions, coincidim amb l'autor a rescatar de l'etologia els mètodes naturalistes d'observació aplicats a la conducta humana en situacions interaccionals, assumint el seu caràcter social i reconeixem les limitacions inherents a la seva aplicació (2002, p. 9).

que tracten d'afrontar mitjançant codis o pautes per definir objectes i situacions, repertoris de comportaments que s'hi ajustin i bases informatives que facilitin la definició dels objectes i permetin actuar respecte a aquests (Lofland, 1995, p. 96). Aquestes formes de sociabilitat integrarien precisament allò que Erving Goffman va batejar com a ordre de la interacció, instituint-ho com a camp d'estudi per dret propi i reclamant per a aquest una certa autonomia en relació amb l'ordre (macro)estructural. Segons l'autor, la seva funció seria la de regular la interacció social, concebuda com «aquella que es dona exclusivament en les situacions socials, és a dir, en les que dos o més individus es troben en presència de les seves respostes físiques respectives» (1991, p. 173), estructurant les relacions cara a cara en ocasions en què pot no haver-hi més organització que la desplegada en la pròpia interacció normativitzada. La proposta de Goffman no condueix, tanmateix, a la reducció dels fenòmens estructurals a nivells microinteraccionals, ni a l'establiment d'una separació radical entre totes dues dimensions de la realitat. Per contra, l'al·lusió a l'estigma de la prostituta i la seva vinculació amb la construcció sociocultural del gènere ens obliga —com es veurà— a considerar les interseccions entre parcel·les diferenciades només relativament.

Espai i gènere: l'estigma de la puta i la seva inscripció a l'espai públic urbà

És sabut que en l'àmbit de les ciències socials, l'interès en grups catalogats com a desviats implica el risc de contribuir a essencialitzar-ne la marginalitat, tot reafirmant el «prejudici miserabilista»⁵ sobre el qual es perpetuen els processos d'exclusió social. Per evitar aquesta possibilitat, abordem el concepte d'estigma a partir dels teòrics de la desviació i l'etiquetatge social, que als anys seixanta deixaren de substancialitzar la conducta desviada i l'individu estigmatitzat com a resultat d'aquesta per passar a considerar-la des d'una perspectiva relacional i processual. Així, aquests autors conceben la desviació com a resul-

⁵ D'entre els diferents prejudicis que sovint impregnen els treballs sobre la prostitució femenina, Francisco Vázquez (1998, p. 22) assenyala «el prejudici miserabilista» propi dels qui presenten un àmbit o activitat com a marginal en si mateix, sense explicar els processos socials a través dels quals es construeixen determinades situacions. La conseqüència és que es reforcen les iniciatives que encoratgen la criminalització dels suposats «marginals» per tal d'atallar el problema.

tat de la transgressió d'una norma sancionada pel grup hegemònic que, a causa de processos socials, econòmics i polítics que cal desxifrar en cada cas, té la capacitat de crear i imposar les regles la vulneració de les quals farà de l'ofensor un desviat. D'aquesta manera, la desviació ja no és una qualitat inherent als individus i als seus actes que amenaça l'ordre social vigent, sinó que «el desviat és una persona a la qual s'ha pogut aplicar amb èxit aquesta qualificació [i] la conducta desviada és la conducta anomenada així per la gent» (Becker, 1971, p. 19). Malgrat que l'individu afectat pugui no adherir-se als codis i valors implícits en les regles que defineixen la situació, tant el caràcter integrat de les convencions socials com el tracte dispensat pels altres —els normals— un cop la infracció s'ha fet pública, poden confluïr en un procés de reorganització de la identitat entorn de l'activitat desviada de què es tracti, que estableixi les bases per formar subcultures marginals (Becker, 1971, p. 41-47). És aleshores que la confirmació de l'axioma pragmàtic, d'acord amb el qual una situació definida com a real acaba generant efectes reals, retroalimenta les pitjors sospites dels paladins de la moral.

Cenyint-nos a l'àmbit de la prostitució, les regles transgredides són les vinculades al control sexual de les dones, imposades en societats patriarcals a fi de garantir la filiació patrilineal. Aquestes regles instauren una moral sexual de *doble estàndard* que prescriu normes diferents per als gèneres masculí i femení, tolerant-hi i proporcionant-hi la possibilitat que els homes mantinguin relacions al marge de l'esfera conjugal, i reprovant-hi amb duresa les dones que desafiiïn el control legítim sobre els seus cossos i les seves conductes (Vázquez, 1998, p. 14). Llavors, l'estigma de la prostituta com a paradigma estereotipat de «mala dona» es posa al servei de la bretxa oberta amb relació a les «núvies castes, mullers fidels i filles submises», que disposen d'un temible «mirall fosc» (Juliano, 2002) en què poden veure reflectides les conseqüències indesitjables de qualsevol vindicació de la seva autonomia.

El plantejament que transforma l'exercici de la prostitució, d'una manera assídua o temporal, en un estatus permanent i globalitzador, remetria aleshores, parafraçant Becker, no tant a la pregunta «quin tipus de persona trencaria una regla tan important?» (1971, p. 40) com a la qüestió entorn de quin tipus de dona ho faria. Per bé que les expectatives normatives vulnerades per les treballadores del sexe com a dones puguin representar un descrèdit essencial sostingut i encoratjat per la bastimentada de l'estructura social, el nostre interès

concerneix especialment la manera com opera l'estigma dins l'àmbit interaccional. Per aquesta raó atenem la proposta de Goffman (2001, p. 160) de considerar la relació entre estigmatitzats i normals com un joc de rols fins a cert punt convencionals, que estableix l'assignació dels papers corresponents obeint abans a la situació que no pas a les característiques particulars dels individus implicats. Les treballadores del sexe que exerceixen a la ronda de Sant Antoni, se situen en una àrea de la ciutat en què els «contactes mixtos», en comptes de ser evitats —com succeeix habitualment quan la presència del portador d'un estigma suscita incomoditat—, s'esdevenen d'una manera constant i regular. La condició que s'ha d'ocultar davant de certes persones (com ara els agents de l'ordre), és exhibida sistemàticament davant d'altres (clients potencials), la qual cosa pot despertar reaccions distintes entre vianants, botiguers o veïns. Se'ns brinda, doncs, la possibilitat d'observar quines són les estratègies adaptadores dels uns i els altres —unes estratègies en què la corporalitat, la mobilitat i les apropiacions espacials tindran un paper rellevant—, i de quina manera les treballadores del sexe juguen amb la seva identitat, mostrant o velant els símbols que permeten detectar la seva activitat.

El *doble estàndard*, però, no sols opera directament tot regulant el control de la sexualitat femenina, sinó que a més ho fa expandint la seva influència cap a altres àmbits en què prerrogatives diferents sostenen un sistema de gènere sustentat en la desigualtat. Ens referim a l'ús diferencial de l'espai públic d'acord amb el gènere, entenent *espai públic* com a espai destinat a l'ús i el gaudi de tota la ciutadania. Òbviament, aquesta noció difícilment supera el seu estatut ideològic, ja que tant en la seva producció com en el seu ús, s'hi projecten les desigualtats que sostenen, entre altres, el sistema de gènere vigent. Com no podria ser de cap altra manera, les «configuracions espacials» foren dissenyades —seguint Teresa del Valle (1997)— des d'instàncies de poder impregnades per les construccions culturals que fonamenten la divisió simbòlica dels sexes i releguen les dones als estrets marges de mobilitat que consentien els rols imposats. L'estaticitat o la mobilitat normativitzada com a estratègia de dominació, impedeixen que qualsevol iniciativa o activitat empresa per dones adquireixi prestigi social, ja que les condemna a la invisibilitat. És cert que, ara com ara, molts d'aquests pressupòsits han estat qüestionats i els índexs de visibilitat i mobilitat de les dones a l'espai públic s'han ampliat considerablement. Malgrat això, l'ombra de la desigualtat planeja

sobre modes molt més subtils de sexuació, que no remetent tant a les construccions materials o a imposicions de segregació explícita com a pràctiques interaccionals (Delgado, 2006). Goffman (1979, p. 40) va revelar la importància dels determinants de gènere dins aquest àmbit, en assenyalar que una dona «sola» o «en companyia» exclusivament femenina constituïa una «unitat de participació» en encontres incompleta, en funció del moment i el lloc en què es trobés. Naturalment, l'element que venia a completar la seva capacitat de ser concertant era la presència masculina.

Per un altre cantó, Lyn Lofland (1985, p. 152) també remarcà la importància d'un maneig caut de les distàncies interpersonals i el contacte ocular, quan en un indret públic la construcció d'un camp de privadesa simbòlica exigeix el control dels senyals que s'hi puguin emetre tot atenent les variables de gènere. En efecte, si com suggereix Del Valle (1997, p. 87) l'espontaneïtat i la seguretat exhibides en l'ús dels espais públics per part de les dones estan vinculades amb les activitats fetes, la mobilitat i l'autonomia a què estiguin acostumades, la prostituta de carrer constitueix un exemple clar de domini sobre l'espai que ocupa, ja que està exempta de qualsevol autocensura curosa amb el control informal a què se sotmet les dones (Delgado, 2006). D'altra banda, i resultant potser un pèl paradoxal, la presència de les treballadores del sexe al carrer afecta, explicitant-ho fins a límits insospitats, l'ús asimètric de l'espai en funció del gènere. Per això, a la nostra proposta de treball ens agradaria abordar la manera com els principis culturals de diferenciació de gènere —basats en la dicotomia home/públic - dona/privat—, es tradueixen en un ús desigual de l'espai públic urbà. Ens interessaria, per tant, retre compte de com es reconeixen els indicadors de valors de gènere en situacions determinades, atès que aquests valors s'emmotllen als seus requeriments.

El feminisme davant la prostitució: noves perspectives

La concepció de l'estigma de la prostituta com a conseqüència de la seva conducta transgressora, és deutora del feminisme de nou encuny —de què Gail Pheterson als EUA i Dolores Juliano o Raquel Osborne a Espanya en serien algunes de les precursors—, que des dels inicis dels anys vuitanta del segle xx començà a qüestionar la postura abolicionista sostinguda pel feminisme fins a aquell moment —actualment, ambdós posicionaments són coetanis. Els progra-

mes abolicionistes contemplen la penalització de l'explotació de la prostitució, tipificada habitualment com a proxenetisme,⁶ però eviten castigar la prostituta apel·lant a la llibertat individual i, sobretot, a la seva suposada condició de víctima: víctima de la societat en el seu conjunt i d'un sistema androcèntric en particular, que la condemna irremediablement a ser el que és. D'aquest plantejament de la prostitució femenina, per al qual l'exercici voluntari del treball sexual és gairebé impossible, se'n deriven les polítiques de caire assistencialista en les quals algunes feministes troben les eines per a la necessària «reintegració» social de la prostituta.

El precedent de les posicions abolicionistes actuals el trobaríem en reformadors religiosos i feministes com Josephine Butler, qui al segle XIX va organitzar l'oposició anglesa al control estatal exercit sobre les dones com a conseqüència del reglamentarisme. La prostituta apareixia així com un instrument al servei del llibertinatge masculí, que una societat hipòcrita feia servir i disciplinava alhora, sotmetent-la a humiliants exàmens mèdics, a controls policials i abusos indiscriminats, a la restricció de la seva llibertat de moviment o al pagament d'impostos extraordinaris. El cessament del reglamentarisme al qual inicialment s'aspirava, va derivar a finals del segle XIX en la lluita per l'abolició de la prostitució, i va adquirir tints cada cop més puritans i inevitablement repressius sobre les dones que es pretenia protegir. L'element que va impulsar aquest gir inesperat fou la creixent preocupació, agitada per la premsa sensacionalista de l'època, pel fenomen del tràfic de blanques. Els relats sobre dones innocents —moltes d'elles menors— engalipades, seduïdes o extorquides per desaprensius proliferaren, i van configurar la figura de l'esclava sexual que ha sobreviscut fins avui i que dibuixa la imatge actual de la prostituta d'origen immigrant.

Enfront de la insistència en el paper de la prostitució com una institució que contribueix a sostenir una estructura de gènere desigualitària, el nou feminisme incideix sobre el seu potencial qüestionador, i sobre la necessitat de desdibuixar la línia que separa dones bones i dolentes. Com que qualsevol dona és susceptible de ser estigmatitzada en un moment o un altre sota el pes d'acusacions idèntiques, es reclama com a pràctica contestatària la unitat entre feministes i prostitutes:

⁶ Darrerament, els sectors abolicionistes també reclamen la penalització dels clients de prostitució (considerats *prostituídors*), seguint l'exemple de països com Suècia.

[...] les prostitutes plantegen les mateixes demandes que les feministes (i que el conjunt de les dones): aspiren al dret al treball, a rebre protecció contra la violència, a una vida sexual en la forma que cadascuna prefereixi, i aquestes són qüestions importants per al feminisme, així que la lluita és la mateixa. (Marjan Sax a Osborne, 1991, p. 89)

Atenent la imatge d'esclava sexual que s'assigna a les prostitutes immigrades, algunes autores, com ara Kempadoo (1998, p. 12), han vist vestigis d'una mirada neocolonialista cap a les treballadores del «tercer món», considerades ignorants, innocents, dèbils o fàcilment manipulables.⁷ Així, les dones de classe mitjana o mitjana alta occidentals, amb les seves pretensions tan benintencionades com paternalistes, estarien negant al conjunt de treballadores sexuals la capacitat de calibrar situacions objectivament i de prendre decisions sobre les seves pròpies vides (Pheterson, 1992, p. 57). Per contra, des d'aquesta nova perspectiva s'insisteix en el fet que el comerç venial pot ser una alternativa triada i sospesada conscientment entre opcions molt sovint limitades i precàries, per dones a les quals facilita l'acumulació de recursos econòmics en un temps reduït. Així mateix, la caiguda d'algunes d'aquestes dones en mans de xarxes mafio-

⁷ Es calcula que al voltant d'un 90% de les dones que exerceixen treball sexual al nostre país procedeixen de la immigració internacional, en el context de la globalització econòmica, l'agudització de les diferències entre països pobres i rics i la feminització de la pobresa. Quant al nombre de dones en situació de prostitució forçada, no existeix cap estudi que concreti xifres, malgrat que recursivament els sectors abolicionistes i els mitjans de comunicació parlin del 95% d'un total de 300.000 dones prostitutes a l'Estat espanyol. En una carta dirigida al defensor del lector del diari *El País*, amb data 22 de febrer de 2006, l'associació Hetaira (defensora dels drets de les treballadores i treballadors sexuals) reclamava la rectificació d'aquest percentatge del 95% publicat en una editorial del 13 de febrer de 2006 del mateix diari, que va haver de reconèixer que es tractava d'una informació impossible de contrastar (vegeu: <<http://www.colectivohetaira.org/web/en-medios-de-comunicacion/5-en-los-medios-de-comunicacion/118-carta-dirigida-a-sebastian-serrano-defensor-del-lector-de-el-pais-del-colectivo-hetaira-22-de-febrero-de-2006.html>>). Amb relació a la xifra de 300.000 dones exercint la prostitució a l'Estat espanyol, M. José Barahona (estudiosa de la prostitució femenina i activista abolicionista) va reconèixer igualment, a la seva intervenció en el Congrés dels Diputats amb motiu de la ponència sobre prostitució de la Comisión Mixta de los Derechos de la Mujer y de la Igualdad de Oportunidades [1/06/06], que va ser una xifra «suposada» per ella mateixa l'any 1997, davant la insistència d'una periodista del diari *El Mundo* que li demanava dades concretes per a la seva publicació. A partir d'aquí, aquesta dada es va difondre arreu com una realitat incontestable. Una altra estudiosa del fenomen com Isabel Holgado (2001), en canvi, parla d'unes 20.000 dones treballadores sexuals immigrades a Espanya com a xifra mínima, i afirma que «la majoria d'elles arriben a Europa amb la decisió voluntària d'exercir la prostitució i un sector d'aquestes dones són enganrades o coaccionades».

ses guardaria una relació directa amb lleis d'estrangeria⁸ extremament restrictives i amb la desprotecció que suposa la manca de drets derivada del no-reconeixement de la seva activitat.⁹ Per tant, es faria imprescindible una distinció entre les dones que exerceixen la prostitució de forma voluntària, i que són sotmeses a formes d'exploració comunes a altres tasques per part de col·lectius immigrants, i les que realment són forçades a fer una feina que no desitgen.

La producció bibliogràfica orientada en aquesta direcció integra el nostre marc teòric, tant en relació amb l'anàlisi de les diferents polítiques municipals per abordar la qüestió de la prostitució, com amb l'anàlisi de dades derivades del treball de camp. Si hem recorregut a aquestes noves teories és perquè sovint els discursos hegemònics quant al tema de la prostitució femenina, exploten la imatge sòrdida de la prostituta indefensa, de les relacions mecàniques entre un individu menyspreable i una dona reduïda a la condició de mercaderia sobre la qual aquest exerceix el seu poder. Durant la segona etapa del nostre treball de camp, vam observar d'una manera molt propera escenes en les quals es poden apreciar vincles particulars entre treballadores del sexe i clients, que qüestionen en diversos aspectes aquesta imatge estereotipada tan àmpliament estesa. És també a la llum d'aquestes consideracions que pretenem ubicar l'anàlisi del discurs de les treballadores del barri Xino entrevistades, considerant les demandes, reivindicacions o contradiccions que poguessin contenir. Tanmateix, tractarem d'adoptar una certa perspectiva crítica per tal d'evitar que l'heterogeneïtat i la complexitat del que constitueix el nostre camp d'estudi es vegin absorbides per qualsevol discurs reduccionista, encara que partim de la voluntat explícita de contribuir, modestament, a la denúncia de la vulneració dels drets de les treballadores del sexe.

⁸ Tal i com expliquen Moreno i Vázquez, «sembla que hi ha una correlació directa —en això coincideixen nombrosos estudis— entre el floriment i l'enduriment de les xarxes mafioses dedicades al tràfic de dones i la versió cada vegada més restrictiva de les lleis d'estrangeria» (2004, p. 270).

⁹ Un sector molt important de treballadores sexuals i/o de feministes, reclamen la necessitat del reconeixement legal de la prostitució com a treball, com una forma d'aconseguir l'accés als drets que constantment els són vulnerats. Julia Bindman defineix el treball sexual com «la negociació i exercici de serveis sexuals remunerats: a) amb o sense la intervenció d'una tercera persona, b) quan tals serveis són publicitats o reconeguts de forma general com a disponibles en un lloc específic (un *mercat*), c) quan el preu dels serveis reflecteix les pressions de l'oferta i la demanda» (2004, p. 107). En aquesta definició és important l'esment a la capacitat de negociació de la professional, perquè en cas que sigui inexistent, no parlariem de treball sexual pròpiament dit sinó d'exploració o esclavitud sexual.

La història sociourbanística del barri del Raval

Amb la intenció d'elaborar una reconstrucció introductòria de la història sociourbanística del barri, partim de finals del segle XIX prenent com a referència l'Exposició Universal de Barcelona (1888). Per aquell temps el Raval era un barri eminentment obrer, des que a la fi del segle anterior la ciutat iniciés el procés d'industrialització que va assentar els seus grans recintes fabrils i els habitatges dels treballadors en els confins de la segona muralla, limitada pels carrers Pelai, ronda de Sant Antoni, Sant Pau i Paral·lel. El creixement poblacional, originat per diferents moviments migratoris atrets per la necessitat de mà d'obra, i les polítiques urbanístiques municipals, que van facilitar l'abandonament del barri per part de la burgesia (que es traslladà principalment a l'Eixample), van derivar en la construcció de la imatge del Raval com a àrea de recepció d'immigrants i «zona de vici» per excel·lència. En aquest sentit, ens agradaria incidir en dos aspectes de rellevància especial per al nostre treball.

En primer lloc, cal ressaltar que aquesta imatge de «zona de vici» ha estat alimentada per la presència i arrelament del fenomen de la prostitució, encara que les seves modalitats han anat canviant substancialment depenent del tractament legal que ha rebut el treball sexual a l'Estat espanyol. D'una manera extremament sintètica, podríem dir que hi ha hagut una alternança entre polítiques reglamentaristes, abolicionistes i prohibicionistes, malgrat que no s'hi hagin aplicat estrictament, sinó més aviat barrejant elements de totes tres tendències. Inspirades en principis teòrics suposadament antagònics, a la pràctica aquestes tendències han compartit una preocupació especial per la modalitat de prostitució més visible: la del carrer. Les prostitutes de carrer han estat constantment vigilades, assetjades, perseguides i castigades, tot i que mai no han desaparegut totalment del Raval. Creiem que aquesta presència gairebé permanent, es deu tant a la creació i posada en marxa de tàctiques per eludir el control al qual han estat sotmeses, com al fet que el barri sempre s'ha considerat com una zona de tolerància per a l'exercici de la prostitució, a causa de determinats interessos (econòmics, especulatius, policials) que extralimiten els pressupòsits que són subjacents a les diferents fórmules legals. Així doncs, tractarem de fer un breu

recorregut a través de les estratègies institucionals destinades a controlar les treballadores del sexe, des del reglamentarisme del segle XIX fins arribar a les recents sancions per ús abusiu de l'espai públic i a l'actual aplicació de l'ordenança municipal en matèria de civisme.

En segon lloc, ens agradaria fer referència al procés pel qual la caracterització del Raval com a barri obrer va anar sent relegada per la imatge «canalla» del Xino. Sens dubte, en la construcció d'aquesta caracterització ha tingut un paper primordial una certa literatura amb tendència a exaltar, d'una manera autocomplaent, la sordidesa d'un barri en decadència,¹⁰ així com la visió alimentada pels mitjans de comunicació. D'altra banda, la pervivència d'aquesta imatge al llarg del temps podria trobar una certa continuïtat en algunes de les pràctiques *gentrificadores* actuals del barri, com es veurà més endavant (apartat 2.2, p.31).

Pinzellades històriques sobre les estratègies institucionals per invisibilitzar les treballadores del sexe al centre de Barcelona

A mitjan segle XIX, es van implantar polítiques reglamentaristes en matèria de prostitució a tot l'Estat espanyol.¹¹ El reglamentarisme d'aquest període responia a les aspiracions de l'higienisme, un projecte científic burgès que des de les acaballes del segle anterior centrava el seu interès en la higiene pública i, molt especialment, en la necessitat d'eradicar les malalties venèries, i considerava les prostitutes com les seves principals difusores. Per als corrents de pensament

¹⁰ Paul Morand amb *La Nuit*, Jean Genet amb *Journal d'un voleur* o André Pierre de Mandiargues amb *La Marge*, són tres dels exemples més representatius d'autors francesos que van escollir el barri Xino com a context d'unes novel·les que han contribuït a la construcció del mite del barri canalla. En opinió de Vázquez Montalbán «les truculentes descripcions de Gaco, de Genet, de Mandiargues, de Morand... van ser una premsa excel·lent per a aquesta reserva de la sordidesa d'Europa, autèntica font de divises per a la ciutat i d'espectacles estimulants per a totes les seves progressives intel·lectuals, que han fet servir el barri Xino no tan sols per perdre-hi la falsa o mala consciència de joves Gautames, sinó també perdre-hi de vegades la virginitat entre l'abundant, varicós, canalla, tindre eixam de putes que donen al barri Xino el millor comú denominador des de fa més de cent anys. Encara que algun higienista franquista va intentar ensorrar-lo, el barri Xino va continuar com el necessari negatiu de la virtut de la ciutat» (1991, p. 171). Sobre el tema dels vincles entre la literatura i el mite del Xino se n'ha escrit molt, però podem destacar l'aportació de Castellanos (2002), on parla de la pugna entre la imatge del *distrito quinto* i la de l'Eixample quant a la representació de Barcelona en la producció literària.

¹¹ Per a un coneixement més profund i exhaustiu sobre la història del reglamentarisme de la prostitució a l'Estat espanyol, són especialment interessants, entre altres, les obres de Guereña (2003) i Nicolás (2007).

higienista, la prostitució era una mena de xacra social, una malaltia crònica i incurable que l'estat liberal del XIX havia de controlar, tot regulant una activitat que fins al moment només havia estat oficialment tolerada (Nicolás, 2007, p. 629).¹² I ho va fer assumint la doctrina conservadora del «mal menor», que conceptualitza la prostitució com una institució moralment reprobable però socialment funcional, atenent les característiques de la suposada «naturalesa masculina» i la seva utilitat a l'hora de salvaguardar la virginitat de les dones decents i l'estabilitat familiar.

Inicialment, hi va haver una gran diversitat provincial i local a l'hora de redactar els reglaments. En el cas de Barcelona, fou especialment significatiu el del 1874, integrat per un conjunt de normes que pretenien l'ocultació tant de les prostitutes com de les cases de prostitució per tal de salvaguardar la moral pública. Els prostíbuls continuaven estant tolerats, però havien de semblar cases respectables, sense cap mena de senyal exterior o cartell cridaner que delatés l'activitat que tenia lloc portes endins (Vázquez i Moreno, 1997, p. 37). Pel que fa a les prostitutes de carrer, havien d'assimilar-se en aparença a les dones decents, fet pel qual tenien prohibit passejar en grup i la seva presència quedava restringida a determinats espais i horaris.¹³ Tot i així a la pràctica aquests reglaments no es complien escrupolosament, de forma que en totes les ciutats s'establien zones de prostitució al marge de la llei, sobretot als espais propers als ports. A Barcelona, si bé l'embrió del fenomen s'ubica al carrer Trentaclus (actual Arc del Teatre), aviat s'estendria pels carrers Hospital, Sant Pau i Unió, que van esdevenir llocs saturats de tota mena de *meublés*, bordells i tavernes. Així, a finals del segle XIX la zona de les Drassanes, que als anys vint del segle següent seria rebatejada com el barri Xino, ja es va començar a conèixer com *los bajos fondos* de la ciutat.

¹² A l'estudi de Fernanda Núñez sobre la prostitució femenina a Mèxic (2002, p. 38-44), l'autora analitza gran part dels tractats mèdics produïts al segle XIX a tenor de l'aplicació de polítiques higienistes com a solució a les «xacres socials» que implicaven els processos d'urbanització. En aquests estudis, carregats de prejudicis de gènere i classe que es legitimaven sota una aparent neutralitat científica, la prostitució passa de ser un «mal necessari» que requereix una reglamentació lligada a polítiques de salut pública, a considerar-se «el germen de la degeneració de les races», una malaltia hereditària que es transmet i es desenvolupa especialment entre dones de classes populars.

¹³ A l'edat mitjana, en canvi, les prostitutes havien d'acatar normes relatives a la manera de vestir o de comportar-se la finalitat de les quals era assenyalar la diferència entre elles (dones no castes) i les dones decents. D'aquí prové l'obligació d'incorporar el color bru a les seves vestimentes, imposada per Alfons X el Savi, i l'origen de l'expressió *irse de picos pardos* (Holgado, 2007).

Justament, va ser durant aquests anys quan es reconeix oficialment l'activitat de la prostitució amb les Reales Órdenes de 1889 i 1892, que marcaven les directrius del reglamentarisme des del govern central i impulsaven la creació d'uns serveis anomenats *Secciones de Higiene Especial*, encarregats de fer complir la normativa mitjançant un triple control de les prostitutes: administratiu, mèdic i policial (Nicolás, 2007, p. 630). El control administratiu obligava les dones a constar en un registre de prostitutes, a l'expedició d'una cartilla amb les seves dades i al pagament d'impostos especials. El control mèdic es portava a terme amb inspeccions ginecològiques forçoses per part de metges higienistes, primer en el moment del registre i després periòdicament. Per últim, el control policial vigilava i reprimia les prostitutes en nom de la moral, la seguretat i la salut pública. Les forces de l'ordre perseguïen especialment la prostitució clandestina, evitant que les dones malaltes o les menors treballassin i contenint qualsevol acte en contra de l'honestedat, els bons costums i la religió. Aquest sistema opressiu va funcionar amb una desorganització constant, a causa, principalment, dels relleus continus de les autoritats municipals i dels casos de corrupció del personal que treballava a la Sección de Higiene Especial.¹⁴ Les mateixes dones s'aprofitaven del caos per posar en pràctica les seves pròpies tàctiques de resistència, burlant els controls obligatoris i anant a visitar-se només quan els interessava, intentant corrompre els vigilants o simplement fugint d'ells quan ho consideraven oportú (Nicolás, 2007, p. 197-198).

Com s'ha assenyalat, els reglaments s'aplicaven fonamentalment a la prostitució clandestina, però això no significava que la prostituta «tolerada», la del bordell regulat, gaudís de llibertat sinó més aviat al contrari: era la que patia l'estigma de manera més violenta, ja que constava en els registres oficials i sovint treballava en unes condicions lamentables.¹⁵ De fet, el bordell —com l'hospital on s'ingressava les prostitutes amb malalties venèries o les cases de penedides on es buscava la seva redempció—, ha estat interpretat com un lloc de tancament la finalitat del qual era el disciplinament de les dones, és a dir, com un instrument més de dominació de gènere i de classe.¹⁶ En aquestes circumstàncies, la major

¹⁴ Nicolás (2007, p. 195-196) comenta que els episodis de corrupció anaven des del pagament de quotes al Servei sense que constés rebut ni registre, a la malversació dels diners recaptats, passant pel tràfic de material mèdic i medicines o la passivitat en la inspecció i la prevaricació quant als resultats anotats a les cartilles i als registres.

¹⁵ En aquell context de reglamentarisme coercitiu, a tot l'Estat van proliferar les denominades *mancebías*, en les quals les prostitutes que acumulaven deutes amb els responsables d'aquests locals esdevien en ocasions un objecte de propietat que s'intercanviava i es venia (Guereña, 2003)

part de les dones que es dedicaven al treball sexual, si podien, ho feien en la clandestinitat per diversos motius: per evitar de pagar les quotes del registre administratiu, per por de les revisions ginecològiques o que se les obligués a deixar de treballar si estaven malaltes, o perquè eren ben conscients que un cop una dona era registrada, l'etiqueta de prostituta dificultava la possibilitat de sortir d'aquest món i ascendir socialment (Capel, 1986, p. 278). En definitiva, treballar en la clandestinitat les ajudava a fugir de l'opressió del sistema i de l'estigma.

Per tant, durant aquests anys de reglamentarisme corrupte, augmentà desmesuradament la prostitució clandestina. A més de «les cases de barrets tolerades» es van començar a obrir els anomenats «bars de cambres», que eren majoritàriament il·legals i funcionaven a la pràctica com els bordells; o els balls i *cafès concerts*, on a banda de gaudir de l'espectacle el client podia accedir a serveis sexuals de pagament. També va augmentar vertiginosament la prostitució als carrers del barri del Raval. Moltes d'aquestes prostitutes eren dones immigrades¹⁷ per a les quals el treball sexual representava —i continua representant— una alternativa a les reduïdes opcions laborals de les quals disposaven les dones sense recursos econòmics, especialment a partir del moment en què la condició femenina es va veure estretament associada a l'àmbit domèstic. Fins i tot hi havia un bon nombre de prostitutes europees, majoritàriament franceses però també italianes, alemanyes i poloneses,¹⁸ que van arribar a la ciutat atretes per

¹⁶ En aquesta direcció, no deixa de ser interessant la concepció del bordell tolerat com un dispositiu foucaultí de control i vigilància específicament femenina, proposada per G. Nicolás (2007, p. 221-229).

¹⁷ La presència femenina en els moviments migratoris ha estat freqüentment silenciada, tant en els fluxos poblacionals del camp a la ciutat als inicis del procés d'industrialització, com en la immigració procedent d'altres llocs de l'Estat espanyol als anys cinquanta i seixanta del segle xx o en els posteriors moviments migratoris d'origen extracomunitari.

¹⁸ Les procedències de les prostitutes estrangeres de l'època contrasten amb les de les actuals: si a principis del segle xx moltes d'elles eren dones immigrants de la resta de l'Europa occidental, ara són dones que provenen de països pobres de l'Àfrica, Llatinoamèrica o de l'Europa de l'est. Cal destacar que a finals dels anys setanta i durant els anys vuitanta del segle xx, va ser notable la presència en determinats carrers del Xino de dones provinents de països com ara França o l'Argentina. Draper Miralles (1982) o Villar (1992) han especulat sobre la relació d'aquestes treballadores sexuals estrangeres amb foscas clans de proxenetisme internacional. Com veurem més endavant, les nostres informants, entre les quals trobem dues dones d'origen argentí, fan algunes referències a les prostitutes franceses de l'època, però en cap moment no esmenten la vinculació d'aquestes o d'elles mateixes amb suposades xarxes mafioses d'explotació sexual. Per tant, sense posar en dubte l'existència real d'aquestes situacions, sí que ens sembla qüestionable el seu abast atenent els testimonis de les nostres entrevistades.

les repercussions econòmiques de les dues exposicions universals de Barcelona (Villar, 1996, p.18-21).

Davant de l'augment de la prostitució i de les seves noves modalitats, la preocupació màxima de les autoritats del moment era la de mantenir la «moralitat pública», en un context en el qual s'insistia a fer creure que la corrupció de menors o el tràfic de blanques eren a l'ordre del dia¹⁹ (Villar, 1992, p. 30). Precisament, la preocupació pel tràfic de blanques va ser una de les causes principals per les quals hi va haver una reforma del reglament l'any 1904. A partir d'aleshores, es pot parlar d'un període de neoreglamentarisme influenciat per les tesis abolicionistes de l'època,²⁰ en el qual es condemnaven les conductes relatives a l'explotació de la prostitució aliena (el proxenetisme), però no la pròpia activitat. Tot i així, la tipificació del delicte per escàndol públic es va fer servir per criminalitzar igualment les prostitutes, i malgrat la desaparició de les dubtoses Secciones Especiales de Higiene, el reglament continuava sent fonamentalment idèntic al del segle XIX, atès que les prostitutes continuaven sotmeses al triple control esmentat (Nicolás, 2007, p. 422).

Després de l'esclat de la Guerra del 1914, a la ciutat es va iniciar una època de bonança econòmica fruit del comerç amb els països bel·ligerants, visible en diversos aspectes de la vida barcelonina com ara el món de l'espectacle i de la diversió. Els carrers del Raval s'ompliren de clients de tavernes i de prostitutes, i gairebé a diari s'obrien locals nous sota el paraigua del neoreglamentarisme. La presència de refugiats europeus va contribuir a fer que Barcelona «es tornés més europea», i aquesta «europeïtzació» també va arribar a l'àmbit de la prostitució i van començar a sorgir els prostíbuls d'alt nivell (Draper Miralles, 1982, p. 19).

¹⁹ Nicolás (2007, p. 381-384) analitza com el mite del tràfic de blanques fou amplificat clarament pels mitjans de comunicació, quan en realitat el nombre de segrestos i de casos de prostitució forçada van ser mínims. L'autora apunta que la campanya contra el tràfic de blanques va coincidir amb el fenomen de la migració femenina, i subscriu la idea que sota aquest mite s'amaga la por a l'autonomia de les dones —ja que moltes viatjaven soles i voluntàriament, tal i com acostuma a passar actualment—, a la fragmentació de la família i a la pèrdua de la identitat nacional.

²⁰ De fet, el discurs abolicionista originat per Josephine Butler i del qual es van apropiar en el nostre país els corrents feministes i republicans, no es comença a oposar d'una manera articulada al reglamentarisme espanyol fins a les primeres dècades del segle XX (Guereña, 2003, p. 374). El 1918 es constitueix la Asociación Nacional de Mujeres de España, organització que reclama l'abolició de la prostitució tolerada i constitueix l'antecedent directe de la Sociedad Española del Abolicionismo, fundada a Madrid l'any 1922 amb dos objectius bàsics: suprimir la prostitució reglamentada i incloure el delicte sanitari que comporta en el Codi penal (Guereña, 2003, p. 387).

Els «bars de cambres» es van anar substituint per *cabarets* o *taxi dancings* on en lloc de cambres hi treballaven tanguistes, molt més sofisticades en la seva forma de vestir i en el tracte amb el client.²¹ Sorgiren cases de barrets de semblança elegant i amb bones condicions d'higiene com eren el *Chalet del Moro*, al Passatge de la Pau, o el *Madame Petit*, a l'Arc del Teatre. Aquests llocs van esdevenir prostíbuls d'autèntic luxe²² destinats a clients amb un alt poder adquisitiu, on es comentava que les prostitutes podien donar resposta a totes les fantasies sexuals imaginables.²³ La prostitució de carrer, en canvi, continuava fortament estigmatitzada: era requerida sobretot per homes d'un nivell econòmic més modest i s'assegurava que gairebé totes les prostitutes eren portadores de malalties venèries, motiu pel qual no eren acceptades en cap prostíbul.

Els anys posteriors d'anarcosindicalisme a Barcelona van ser anys d'extrema violència, de lluita al carrer i d'aixecament de barricades, on s'atribueix a moltes prostitutes una participació activa al costat dels anarquistes (Draper Miralles, 1982; Aisa i Vidal, 2006; Sorribas, 2008). El 1923, amb el cop d'Estat de Primo de Rivera, el general Carlos Losada es va convertir en governador de la província. La preocupació per la «immoralitat pública» retornà associada al tràfic d'estupefaents, al joc, la pornografia i el tràfic de blanques. Durant aquests temps de dictadura, s'incrementaren les estratègies coercitives per lluitar contra les malalties venèries i el sistema neoreglamentarista va viure el seu principal enaltiment (Nicolás, 2007, p. 434). Així doncs, es van reactivar les mesures per controlar les dones dedicades a l'ofici: van ser sotmeses regularment a la Inspección de Higiene, es van establir tocs de queda per a la seva lliure circulació a la via pública, es va exigir als bordells el pagament mensual d'una quantitat, etc. La prostitució a la ciutat fins i tot va arribar a ser militaritzada, ja que els prostíbuls es van transformar en casernes intervingudes directament per la policia. Per altra banda, cal destacar que durant aquest període les polítiques oficials adoptaren elements propis del prohibicionisme: encara que la prostitució femenina no era explícitament prohibida, es feia de manera indirecta amb la tipificació i persecució del

²¹ L'aspecte d'aquestes prostitutes s'apropava al de la clàssica *dona fatal* (segons exigia l'imaginari masculí de l'època), i buscaven un cert *glamour* adoptant noms francesos, ensumant cocaïna i prenent còctels (Villar, p. 58).

²² El *Madame Petit* és famós per ser el primer *meublè* que va incorporar el bidet en el ritual higiènic.

²³ Aquests espais van alimentar el mite del Xino com a «barri canalla» en els seus anys de màxima esplendor.

«delicte per contagi veneri» o el d'«escàndol públic» (Nicolás, 2007, p. 435). Hem de fer èmfasi en la breu durada de l'efecte dissuasiu que va tenir, en aquest cas, l'aplicació contundent de les polítiques municipals higienistes i d'ordre públic pròpies de l'època, car el barri va tornar aviat a manifestar la seva condició de «barri del vici» i el nombre de bordells clandestins va continuar multiplicant-se. De fet, aquesta era la dinàmica que es repetia cada cop que pujava al poder un nou governador, expressava públicament les mateixes inquietuds i engegava mesures similars per atallar el «problema» (Villar, 1996, p. 116).

Malgrat el fracàs d'aquestes polítiques, la qüestió de la «immoralitat» va ser una de les preocupacions oficials principals també durant el règim del primer governador republicà, Lluís Companys. Aquest, l'any 1931, manifestà obertament que no podia consentir «inmoralidades de ninguna clase», enfront de les demandes de tancament de diversos *meublés* per part de la Comissió de Veïns del carrer Guàrdia (Villar, 1996, p. 149). En aquesta línia, les autoritats republicanes van començar a aplicar sistemàticament la *Ley de vagos y maleantes*, dictant normes estrictes de comportament moral. A Barcelona, el cap superior de la Policia, a l'inici del seu nomenament, ordenà el tancament de prostíbuls i limità el nombre de *meublés* amb la imposició de sancions econòmiques de diversa mena a aquests establiments. Àdhuc, l'any 1933 l'inspector provincial de Sanitat de Barcelona sol·licitava dels inspectors municipals una «relación de las casas de lenocinio existentes en la localidad con el nombre de las dueñas y calles donde están establecidas las referidas casas pertenecientes a su partido» (Guereña, 2003, p. 388). Aquesta voluntat de conèixer la xarxa prostitucional sembla respondre a la lògica abolicionista que s'anava consolidant a l'època.²⁴

Al seu torn, les agrupacions anarquistes treballaven per tal que les dones deixessin d'exercir la prostitució, entesa com una forma d'explotació vinculada a la desigualtat de gènere que només amb l'arribada d'una sexualitat alliberada de traves socials acabaria desapareixent. Com que aquesta revolució sexual era lluny d'esdevenir una realitat, la tasca dels anarquistes amb les prostitutes consistia a intentar que abandonessin la professió, a partir d'iniciatives com les que

²⁴ Resulta curiós contrastar el tractament que rebia la prostitució en aquesta època amb el que li atribueixen, per exemple, autors com Draper Miralles, el qual afirma que la Segona República «va significar un alliberament més de l'opressió social a què era sotmesa la prostituta. La llibertat que va portar amb si mateix el republicanisme va ser determinant perquè aquestes dones poguessin integrar-se una mica més a la vida social de la ciutat i poguessin començar a freqüentar, amb tota llibertat, llocs públics que fins aleshores els havien estat vetats» (1982, p. 22).

va dur a terme, per exemple, l'Agrupació de Cultura Faros, amb uns membres activistes que anaven directament als bordells a parlar amb les meretrius, o el Grup Femení de la CNT Mujeres Libres i els seus *liberatorios de prostitución*, on les dones rebien tractament medicopsiquiàtric i formació professional (Aisa i Vidal, 2006, p. 291).

El moviment abolicionista aconseguia els seus propòsits durant el bienni de dretes republicà, amb un decret del 28 de juny de 1935, mitjançant el qual se suprimia oficialment tota mena de reglamentació de la prostitució (Guereña, 2003, p. 391). Amb aquest decret vigent, encara que es va acabar amb la regulació de les cases de barrets, hauríem de parlar d'un abolicionisme relatiu, ja que un cop eliminats els reconeixements periòdics i l'obligatorietat de les cartilles sanitàries, l'anomenada «lluita antivenèria», que tenia la missió d'investigar els focus de contagi, va tornar a introduir una nova forma de reglamentarisme amb la persecució de les prostitutes com a úniques responsables de l'extensió de malalties. Aquestes dones, per tant, s'havien de sotmetre sense cap canvi a controls mèdics estrictes, encara que fos d'una manera discreta (Guereña, 2003, p. 395).

Després de la Guerra Civil l'ambient de la prostitució a Barcelona va canviar radicalment. En els primers moments de la postguerra, les prostitutes van desaparèixer pràcticament de la ciutat. S'ha constatat que moltes d'aquelles dones van acompanyar a l'exili l'exèrcit derrotat, principalment a França, de forma que la platja d'Argelès es va considerar com una mena de barri Xino traslladat (Guereña, 2003, p. 410).²⁵ Malgrat la desaparició del treball sexual en aquests moments inicials, va ser el mateix règim franquista el que restituí la «necessitat» dels prostíbuls, amb la qual cosa va obrir un altre torn de reglamentarisme, si s'escau, més opressiu que el del segle XIX. Es va adoptar un altre cop la doctrina patriarcal i conservadora del «mal menor», i es va destacar en aquesta ocasió l'efectivitat de la prostitució a l'hora de lluitar contra l'homosexualitat i la masturbació, de reduir l'adulteri i d'evitar desordres socials (Guereña, 2003, p. 22). Així doncs, el barri Xino va anar recuperant l'oferta sexual i la prostitució va créixer novament a causa de les penúries econòmiques de la postguerra.

Durant aquest període de tolerància reglamentada, les treballadores sexuals

²⁵ A moltes d'aquestes prostitutes emigrades a França se'ls atribueix, a més, un paper destacable en favor de la Resistència durant els moments més difícils de l'ocupació alemanya, fins al punt de ser clau en una cadena d'informació ubicada en els bordells del sud del país. Aquesta tasca va ser reconeguda pel govern francès de la postguerra (Drapier Miralles, 1982, p. 23).

només podien exercir als prostíbuls públics, inscrivint-se en el registre de mere-trisus i complint amb les restriccions i revisions higièniques setmanals estipulades per les reviscudes Secciones Especiales de Higiene. Segons Draper Miralles (1982, p. 24), la *cartilla de sanidad* que havien de portar obligatòriament al dia no era ni més ni menys que el «carnet de puta». Els bordells exigien aquest carnet a les seves treballadores i un bon nombre de dones, davant la impossibilitat d'a-conseguir el seu, va optar per prostituir-se il·legalment a rasos o dedicar-se a masturbar homes dins de cinemes: així va néixer la figura de la *pajillera*. Altres dones simplement es negaven a proveir-se del carnet per por de sentir-se controlades i fixades, fet pel qual espais públics de la ciutat com el Parc de la Ciutadella, l'estació de França o la del Nord es van convertir en llocs on exercien la prostitució treballadores amb necessitats econòmiques apressants. El fet de disposar o no de la *cartilla sanitària* era utilitzat igualment com un element de reclam destinat a atraure diferents perfils de clients: qui la posseïa l'oferia com una garantia que amb els seus serveis no hi havia risc de contraure malalties venèries; qui no, suggeria amb aquest fet que no es tractava d'una prostituta professional, i donava a entendre que era una dona decent, inexperta en la pràctica sexual, a la qual la misèria que caracteritzava aquesta època l'havia portat a llençar-se al carrer (Draper Miralles, 1982, p. 23-28).

A més de bordells al barri es van multiplicar els *meublés* o les «cases de cites» (algunes tolerades i d'altres clandestines), i també, en menor mesura, les anomenades *de tapadillo*, on s'afirmava que es prostituïen menors d'edat,²⁶ estudiants, mestresses de casa o d'altres dones amb diferents oficis (oficinistes, dependents de botigues), que feien de la prostitució una activitat subsidiària (Draper Miralles, 1982, p. 27). En general, s'han descrit aquests llocs com a més decadents, sòrdids i miserables que els que van aflorar al centre històric de Barcelona en les dues primeres dècades del segle xx (Draper Miralles, 1982; Villar, 1996). En aquests moments, la pràctica masculina de fer ús dels serveis de sexe de pagament estava socialment legitimada per l'ordre moral de l'època, basat en la família catòlica i la consideració de la prostitució com un mal menor necessari. Ara bé, les dones que no exercien dintre d'aquests espais tolerats, és a dir, les que treballaven al carrer, eren tipificades com a «persones perilloses» segons la llei sobre *vigilancia y seguridad* (1941) i, en conseqüència, assetjades per la policia.

²⁶ La majoria d'edat s'estipulava per aquell temps en 23 anys.

Les prostitutes no només patien aquest assetjament al carrer, sinó que tampoc no eren considerades ciutadanes amb plens drets i se'ls negava la possibilitat d'inscriure's a les llistes electorals. També eren contemplades com a «dones perdudes» —tal i com succeeix molt sovint a l'actualitat—, fet pel qual es va impulsar la creació de més «cases d'acollida» destinades a redimir-les.²⁷ A més, com hem remarcat en diverses ocasions, l'estigma de la prostituta era alimentat per la creença estesa que elles eren les veritables culpables de la difusió de malalties venèries. L'assignació exclusiva d'aquest perill de contagi, que eludia el paper del client i la possibilitat que fossin les professionals les contagiades pels usuaris dels seus serveis, va ser l'origen de la creació de les mítiques *tiendas de gomas y lavajes*, les quals també s'autodenominaven «clíniques venèries»: llocs de credibilitat sospitosa on el client podia comprar preservatius o sotmetre's a una desinfecció dels seus genitals després de fer ús dels serveis sexuals d'una dona. Al carrer d'en Robador i rodalies van obrir-se un bon nombre de negocis d'aquesta mena, que es van consolidar en el barri sobretot a partir dels anys cinquanta del segle xx.

A principis d'aquesta mateixa dècada, i a causa de l'acord hispanoamericà d'ajuda econòmica i militar, era habitual que vaixells americans atraquessin al port de la ciutat, per la qual cosa els anomenats *marines* eren clients freqüents de les prostitutes del Raval. Quan arribava la flota al port, una munió de dones baixava a la Rambla a trobar-se amb aquests homes. No resultava estrany, llavors, trobar-se la imatge d'una dona agafada de la mà d'un mariner vestit de blanc dirigint-se cap a un *meublé*. L'arribada de la flota va proporcionar molts clients als *meublés* del Raval i va propiciar el sorgiment de bars americans i *night clubs* adaptats a la demanda, on es penjava en la porta un cartell que deia «the girls speak english» (Aisa i Vidal, 2006, p. 307-318).

El període de tolerància reglamentada va finalitzar l'any 1956 amb l'aplicació d'un decret llei per abolir la prostitució, motivat per l'entrada a l'ONU de l'Estat espanyol un any abans i per una intensa campanya propagandística impulsada per instàncies religioses (Nicolás, 2007, p. 604). Aquest decret abolicionista estava fonamentat en el Conveni de Ginebra del 1949,²⁸ que associava la prostitució femenina amb el fenomen del tràfic de dones per a la seva explo-

²⁷ Aquest tipus d'iniciatives les van portar a terme institucions com el Patronato de Protección de la Mujer, creat el 1941 i presidit per Carmen Polo.

²⁸ L'Estat espanyol va ratificar aquest Conveni l'any 1962, i si no ho va fer l'any 1949 va ser pel dur boicot que aleshores li aplicaven les Nacions Unides (Nicolás, 2007, p. 604).

tació sexual, fixant com a objectiu fonamental la lluita contra el proxenetisme. Des d'un punt de vista estrictament legal, l'Estat espanyol es pot considerar abolicionista fins a l'actualitat, encara que en cap moment no hi hagin deixat d'existir zones de tolerància als carrers i diverses normatives autonòmiques regulin els llocs on s'exerceix l'activitat (no així l'activitat mateixa, ni la situació legal i laboral de les treballadores dels locals). Segons Ruth Mestre (2004, p. 246), la zonificació portada a terme mitjançant pressió policíaca com a forma de control de la prostitució de carrer, sense el reconeixement legal de les treballadores sexuals com a subjectes de dret, unificaria elements del reglamentarisme i l'abolicionisme en les seves pitjors versions: control sense reconeixement. No és casual que aquestes zones de tolerància sovint es trobin en espais deshabitats, perifèrics o, com en el cas del Raval, en barris degradats on hi ha clars interessos especulatius.

Amb el decret abolicionista del 1956 va desaparèixer oficialment el carnet sanitari, però a les autoritats els amoïnava igualment el problema de la moralitat pública i la visibilitat de la prostitució continuava constituint una preocupació de primer ordre. Una de les conseqüències més importants de l'aplicació d'aquest decret fou la prohibició de les cases de prostitució,²⁹ fet que va portar que molts dels prostíbuls abans tolerats es reconvertissin en *meublés*, hostals o pensions. D'altres es van configurar com a bars o simplement van tancar. Com a conseqüència directa del tancament dels locals, va augmentar la prostitució de carrer i, malgrat el primer impacte de l'aplicació del decret, al Raval van tornar-se a posar de moda els *bars de cambreres* o les *barres americanes*. És a dir, la desaparició del reglamentarisme més que l'eradicació del fenomen va suposar la seva adaptació al nou context legal, amb l'aparició de negocis de prostitució clandestina destinats a satisfer una demanda sempre present (Guereña, 2003, p. 439). D'aquesta manera durant els anys seixanta la prostitució va continuar lligada al barri. Tant és així que les prostitutes estaven molt integrades dins del seu teixit social i es calcula que al voltant d'aquesta activitat vivien més de cinc mil persones, des de perruqueres fins a cambreres d'hotel. Al llarg d'aquesta dècada es podria parlar del retorn a una certa tolerància moral motivada per la bonança econòmica deguda al fenomen del turisme. Són anys on comencen a desen-

²⁹ A Barcelona es van tancar noranta-vuit cases de prostitució autoritzades i quaranta-dues de clandestines (Guereña, 2003, p. 441).

volupar-se més visiblement la prostitució masculina (homosexual) i de traves-tits, el negoci de les *call-girls*, les cases de massatges eròtics, els clubs i els anuncis en premsa (Guereña, 2003, p. 443)

El 1972, deu anys després que l'Estat espanyol ratifiqués el Conveni de Ginebra, el governador civil Tomás Pelayo Ros va ordenar el tancament de tots el *meublés* de la ciutat amb el suposat objectiu d'evitar el tràfic i consum de drogues i el tràfic de menors.³⁰ En el cas de Barcelona, es creà un jutjat especial per a la repressió de la prostitució i el sanejament moral de la ciutat (Draper Miralles, 1982, p. 34). L'actuació d'aquest jutjat va consistir en el tancament de *meublés*³¹ i en la persecució d'un elevat nombre de dones, la majoria de les quals havia de pagar una sanció econòmica per «escàndol públic». D'altres eren envia-des a centres de rehabilitació, molts cops religiosos, que funcionaven en realitat com a veritables presons.³² Aquest jutjat especial sempre actuava perseguint la prostituta, malgrat que en el Conveni esmentat es deia explícitament, en consonància amb les premisses abolicionistes, que la lluita contra la prostitució havia de dirigir-se exclusivament envers el proxenetisme. Però un cop més l'aplicació d'aquestes mesures dràstiques no va tenir com a efecte la desaparició de la prostitució, sinó l'augment de l'activitat clandestina i de carrer i, sobretot, la multiplicació de bars *de alterne* que vivien de l'ofici. Aquesta mena de bars, on prostituta i client contactaven per anar-se'n després a consumir els serveis pactats a un meublé, eren els més comuns al carrer d'en Robador. També van ser força freqüents dins de la zona anomenada *barrio Chino perfumado*, que s'estenia a l'avinguda de Sarrià, la plaça de Francesc Macià o els carrers de Londres o Buenos Aires, i que als anys vuitanta era coneguda com *el triángulo del sexo*.

³⁰ Alguns autors fan referència a diversos clans de proxenetes assentats en la ciutat; aquest és el cas d'un clan procedent de França esmentat, per exemple, per Draper Miralles (1982).

³¹ Entre els *meublés* clausurats en aquesta època destaquem la desaparició dels situats a les rodalies de la ronda de Sant Antoni. Com a conseqüència, les dones que exercien en aquest espai es van endinsar al barri Xino o es trasladaren a la part baixa de la Rambla. Draper Miralles afirma que amb el tancament d'aquests *meublés* es va eradicar gairebé per complet la prostitució en el sector de les rondes (1982, p.35).

³² Draper Miralles (1982, p. 36) explica que aquestes dones eren internades al Centro Especial de la Mujer de Alcázar de San Juan —habilitat per a elles des de l'entrada en vigor de la *Ley de peligrosidad y rehabilitación social*. A causa del seu col·lapse es va optar per enviar-ne algunes al Centre de Maternologia de Madrid (Presó de Dones de Ventas) o als convents de las Mares Oblates de Segòvia i Santander.

La crisi econòmica del 1973 va provocar l'increment de la prostitució als anys immediatament posteriors. En síntesi, aquesta dècada és descrita com una etapa dramàtica per a la història del Xino, sobretot per l'augment de la delinqüència vinculada a la venda i el consum de drogues. Els anys vuitanta van ser els de la irrupció de l'heroïna, fet que contribuï a remarcar la decadència que patia el barri, amb un tipus de prostitució específica exercida per dones amb la necessitat de finançar-se'n el consum. Durant aquest període, les prostitutes que es relacionaven amb clients amb un alt poder adquisitiu i els locals on treballaven, van anar traslladant-se progressivament a l'esmentat *barrio Xino perfumado*, mentre que la prostitució de carrer mantenia el seu epicentre en les zones de Sant Ramon, Barberà, Sant Oleguer, Tàpies i Robador. En aquest últim carrer, segons Carandell (citada per Draper Miralles, 1982, p. 122), l'any 1982 s'hi podien trobar gairebé trenta bars, algun *sex-shop* i una dotzena de *meublés*, on treballaven tres classes de prostitutes: les «autòctones» (moltes d'elles d'edat avançada), les joves (algunes vinculades a clans de proxenetes) i les jonquis (Villar, 1996, p. 243). El seus horaris anaven de nou del matí a nou del vespre en carrers com el de Tàpies, però a Sant Ramon es podien trobar prostitutes a qualsevol hora del dia, tal i com encara succeeix.

A finals d'aquest període, al centre històric de la ciutat es va iniciar tot un procés de remodelació urbanística i social, que té el seu impuls en la celebració dels Jocs Olímpics i s'estén fins a l'actualitat.³³ El mateix any 1992 es va intentar eradicar de nou la prostitució del Xino forçant el desplaçament de les treballadores sexuals, però tant les dones afectades com els veïns del barri van organitzar una forta oposició al projecte, i van recollir gairebé dues mil firmes de suport en una setmana. Aquesta actitud dels veïns i comerciants del barri contrasta amb la que van adoptar els de la ronda de Sant Antoni, que catorze anys més tard es van mobilitzar i van aconseguir que les prostitutes abandonessin les voreres del seu carrer, després de múltiples protestes i d'una molt eficaç cobertura mediàtica de les seves accions.

L'aprovació del Pla d'Usos del Districte I l'any 1999 es va traduir en el tancament progressiu de nombroses pensions i *meublés*, així com en la desaparició de carrers sencers on s'exercia la prostitució. Aquesta intervenció municipal va

³³ Aquests plans de remodelacions es coneixen com a Plans especials de reforma interior (PERI), i han de ser aprovats per l'Ajuntament i la Generalitat. El PERI de Ciutat Vella (que inclou, al seu torn, els PERI del Raval, del Sector Oriental —Casc Antic— i de la Barceloneta) es va aprovar l'any 1985.

provocar una major visibilització de les dones prostitutes³⁴ i, a més, va coincidir amb l'entrada en vigor de l'Ordenança sobre l'ús de les vies i els espais públics, un antecedent de l'actual ordenança del civisme que va permetre sancionar les treballadores sexuals en concepte d'ús abusiu de l'espai públic urbà. Però un cop més, ni l'aplicació d'aquestes ordenances ni les darreres batudes policials que s'han fet al barri amb el suposat objectiu de desarticular xarxes mafioses,³⁵ han aconseguit fer desaparèixer totalment les treballadores sexuals del Raval. La majoria d'aquestes dones procedeixen de la immigració internacional i pateixen una triple estigmatització atesa la seva condició de dones, immigrants i prostitutes.

El Raval: un barri en procés de gentrificació

Una de les conclusions que en podem treure després de la revisió de la bibliografia que hem fet sobre el barri del Raval, és que en els darrers anys ha estat estudiat en l'àmbit acadèmic, sobretot des de la disciplina de la geografia urbana, com un exemple de *gentrificació* a la ciutat de Barcelona.³⁶ El fenomen de la *gentrificació* s'ha entès tradicionalment com un procés de canvi social i urbanístic, caracteritzat per la instal·lació als barris cèntrics de classes mitjanes que substitueixen i desplacen així les classes treballadores que fins llavors els habitaven. Podem afirmar que tots els estudis referents a la *gentrificació* del Raval parteixen dels mateixos indicadors per parlar del fenomen a la zona. En primer lloc, des de les acaballes del segle XVIII el Raval s'ha caracteritzat per ser un barri obrer en el qual resideixen majoritàriament classes populars. En segon lloc, es tracta d'un espai que ha patit una degradació urbanística gradual, ocasionada per la manca d'inversions públiques en infraestructures i serveis socials, per les condicions d'insalubritat fruit de l'entramat estret dels seus carrerons i dels edificis en estat de precarietat, per la brossa i la brutícia, etc. A més ha estat una àrea marcada pel mite del *barri Xino*, fet que ha contribuït a fer que en l'imaginari es dibuixés

³⁴ Isabel Holgado (2007) apunta que aquesta normativa va provocar també les primeres protestes organitzades de les prostitutes, les quals, secundades per alguns propietaris de locals, van buscar el suport del Síndic de Greuges per vindicar el seu dret al treball.

³⁵ Com la que es va fer al novembre del 2006 per desarticular una xarxa romana d'explotació de dones per a la prostitució.

³⁶ Així ho constaten els nombrosos treballs que tracten el tema, entre els quals hi ha els que s'inclouen en la bibliografia: Aramburu, M. (2001); Claver, N. (2003); Martínez i Rigol, S. (2000); Sargatal, M.A. (2001).

com una zona habitada gairebé de forma exclusiva per personatges marginals i criminalitzats: prostitutes, toxicòmans i immigrants, més lladres, proxenetes i camells. Aquest mite, que té una correspondència prou discutible amb la realitat,³⁷ ha conduït a fer que el barri fos representat com un espai afectat per la «degradació social». En tercer lloc, tots els estudis fan al·lusió al fet que l'origen del procés de gentrificació s'hi inicia amb la reforma urbanística integral posada en marxa a finals dels anys vuitanta del segle xx.

Amb aquestes premisses, s'ha arribat a entendre que el Raval és l'escenari de dos fenòmens especialment significatius: el de la immigració, per una banda, i el de la *gentrificació* per l'altra, entenent-los com a processos conflictius. Una de les implicacions de concebre acadèmicament el barri com un camp on es produeixen de manera paral·lela ambdós fenòmens, és la de conceptualitzar-lo com a conformat per tres tipus d'habitants: els *autòctons* (o el que col·loquialment s'entén com a «veïns de tota la vida»), els *immigrants* (que provenen de països suposadament «menys desenvolupats») i els *gentrificadors* (provinents d'altres parts de la ciutat o de països europeus —com els *guiris*— i pertanyents a classes mitjanes).³⁸

Tanmateix, el consens respecte de la *gentrificació* del barri no és total. Subirats i Rius, per exemple, tenen algunes reserves a l'hora d'identificar aquest procés a la zona. I això malgrat que trobin interessant fixar l'atenció en els nous veïns de classe mitjana que s'hi instal·len, fins a arribar a afirmar que «el futur de la dinàmica social del barri quedarà en certa manera condicionat pel nombre i actitud d'aquesta capa social (que aquí anomenen *modernillos* i, a França i als Estats Units, *bobos*³⁹), que poden ser crítics però són uns aliats molt importants per als

³⁷ Treballs com els d'Aramburu (2001) o Monet (2003) mostren com els veïns «autòctons» de Ciutat Vella, en els seus discursos, poden identificar sistemàticament immigració i delinqüència, per associar després el fenomen migratori amb la degradació social del barri. Dolores Juliano (2002, p. 46), entre altres autors, crida igualment l'atenció sobre el fet que les prostitutes siguin equiparades a delinqüents, al marge del criteri que habitualment s'emptra per assignar aquesta qualificació: que es provoqui dany o perjudici a algú.

³⁸ Subscriuim la idea apuntada per Subirats i Rius (2005) quan suggereixen que s'ha de contemplar la diversitat que hi ha darrere d'etiquetes generalistes com *immigrant*, *residents de tota la vida* i *nouvinguts de classe mitjana*. Malgrat que la categorització resulta simplista, s'utilitza aquí perquè s'ha fet servir en els treballs de camp que tracten el tema. Els autors esmentats també fan referència al fet que cada un d'aquests col·lectius socials pot ser vist com un *problema* per part de la resta.

³⁹ Sigles de *bourgeois bohemian*. Es tractaria de persones joves que, encara que no constitueixen un grup homogeni, formarien part d'una població que disposa d'un poder adquisitiu mitjà, però d'un nivell de formació alt; en termes de Bourdieu (1988), aquests joves integrarien una espècie d'elit amb un capital cultural i social per sobre del capital econòmic.

favorables a la reforma, a causa de la seva capacitat de canviar l'estigma del barri per una imatge *cool* i atractiva de cara enfora» (2005, p. 213). Aquests autors entenen que el concepte de *gentrificació* té dos significats: com a expulsió dels antics habitants del barri i com a procés d'aburgesament. A partir d'aquí, consideren que així com les dades que obtenen no els permeten parlar d'una expulsió generalitzada, sí que suposaria un «perill» al respecte l'aburgesament de certes zones i la reconversió del Raval en una mena de «parc temàtic» destinat als turistes. També afirmen que els usos del barri no es limiten als residents, sinó que molts ciutadans de Barcelona i de la seva àrea metropolitana, a més dels turistes, fan ús de l'oferta cultural i lúdica que s'hi pot trobar.

Quant a la topografia de la zona, ens sembla gairebé incontestable que el que es pot entendre com un procés de *gentrificació* s'ha vist materialitzat en la transformació urbanística del barri. Prova d'això és l'interès de l'Administració per ubicar-hi alguns equipaments culturals, com el MACBA, el CCCB, el FAD, la Facultat de Geografia i Història de la UB o la futura Filmoteca en el complex que serà la nova illa Robador, per citar alguns dels exemples més rellevants. Però a més d'aquests equipaments, els canvis que experimenta el barri es plasmen en els nous negocis i comerços que dibuixen un paisatge urbà distintiu, amb una revalorització social de l'espai que incideix en una revalorització dels preus del sòl: botigues de moda, galeries d'art, perruqueries ultramodernes, locals d'arquitectes i tallers d'altres «creatius» artístics, botigues d'interiorisme i objectes de disseny, botigues de discos i, sobretot, bars i restaurants. Tots aquests locals estan destinats al consum dels nous *gentrificadors* del barri o de persones que provenen d'altres zones de la ciutat i que, mitjançant les seves pràctiques quotidianes, en fan un ús gentrificador. Cal fer notar que aquests negocis encara conviuen en el mateix espai amb altres de ben diferents: alguns «de tota la vida» i molts altres portats per «immigrants» (bars, botigues de comestibles, locutoris, basars, etc.).

Per altra banda, els bars relacionats amb la prostitució han anat desapareixent en els últims anys. Des de la lògica institucional, el treball sexual no és un fenomen desitjable en un barri *a regenerar* tant urbanísticament com socialment. En el carrer d'en Robador, si bé continua havent-hi prostitució de carrer durant el dia, gairebé no queden bars de prostitutes a excepció d'un parell que tanquen ben entrat el vespre. En canvi, durant la nit desapareix qualsevol modalitat de prostitució, i el més comú és trobar-se joves *gentrificadors* que es dirigeixen als locals d'oci destinats a ells en aquest carrer o a les rodalies. Potser aquesta situació es

pugui entendre com una metàfora del que està succeint al Raval: la prostitució és un fenomen que agonitza davant d'unes reformes urbanístiques de les quals els nous *gentrificadors* són uns aliats involuntaris, tot i que es posicionen ideològicament en contra d'aquest procés urbanístic, de les perversions especulatives que comporta o dels casos de *mobbing* detectats com a tècnica de substitució poblacional virulenta i forçosa. Tal i com apunta Martínez i Rigol (2000), molts d'aquests joves decideixen instal·lar-s'hi o fer un ús determinat de la zona perquè en part se senten atrets pel *mite del barri Xino*, on, sens dubte, la figura de la prostituta té un paper rellevant; però paradoxalment amb els seus usos del barri contribueixen a fer que aquesta mateixa figura vagi desapareixent de forma definitiva. En conclusió, la presència d'aquests joves de classe mitjana al barri i la seva influència a l'hora de crear i difondre una nova identitat del Raval, es pot interpretar com un impuls i un símptoma del procés d'aburgesament de què parlem, la propera culminació del qual sovint se simbolitza amb la construcció de l'Hotel Barceló Raval ubicat a l'illa Robador. Casualment, des que aquest luxós hotel es va inaugurar al setembre del 2008, les batudes policials a la zona s'han multiplicat i les prostitutes han esdevingut víctimes d'una persecució contundent i desmesurada a l'empara de la discutida ordenança del civisme de Barcelona.

Dona del carrer esperant clients al costat de furgó de BCNeta!, una metàfora prou eloqüent de les conseqüències del procés de gentrificació que experimenta el barri.

Etnografia I

Prostitució de carrer a la Ronda de Sant Antoni

L'escenari

Per a l'elaboració del nostre treball de camp, vam triar un fragment de la ronda de Sant Antoni integrat per l'espai comprès entre la plaça del Pes de la Palla i el carrer Valldonzella. En aquest indret la prostitució s'havia incrementat de forma considerable, fet que ens resultava especialment interessant per la seva condició, física i simbòlica, de frontera: l'ocupació de l'espai per part de les prostitutes es redueix⁴⁰ al costat de la vorera que confina amb el Raval —barri associat a l'exercici de la prostitució— i que constitueix la frontera física que obre pas a l'Eixample. Al mateix temps, l'activitat de les prostitutes, éssers liminals per excel·lència, defineix simbòlicament l'espai que ocupen com a zona fronterera.

El concepte de frontera remet als processos simbòlics de diversificació d'allò real, que generen diferències significatives a partir de l'aplicació de regles culturals arbitràries. La percepció d'aquestes diferències permet fixar connexions i discontinuïtats en el que d'una altra manera seria caòtic. Des del punt de vista de la producció social de l'espai, els límits fronterers entre diverses esferes de control materialitzen en l'ordenament espacial tota mena de desigualtats estructurals. Així, el nostre fragment de la ronda de Sant Antoni podria ser considerat com la frontera erigida entre el Raval, un barri especialitzat en la recepció d'immigrants i percebut com a marginal, i l'Eixample, que acull una població d'extracció social més elevada.⁴¹ No obstant això, les fronteres espacials poden ser reconsiderades com a àrees on activitats, persones i gents diferents entren en contacte, tal com suggereix Setha M. Low (2000, p. 154-155).⁴²

⁴⁰ Malgrat que les prostitutes de la ronda de Sant Antoni van desaparèixer del lloc gairebé en la seva totalitat, farem servir el temps present seguint l'ordre cronològic de l'evolució de la recerca.

⁴¹ Encara que s'ha de tenir en compte l'arribada de persones de rendes mitjanes i altes al barri del Raval, tal i com s'ha explicat al capítol anterior.

⁴² L'autora (2000, p. 128) diferencia entre la producció i la construcció social de l'espai. Amb la primera denominació contempla la creació física i material dels llocs arquitectònics, com a resultat de

1. CAFETERIA BRACAFÉ
2. SUCURSAL DE "LA CAIXA"
3. BAR B.
4. SABATERIA
5. AGÈNCIA DE VIATGES
6. BOTIGA DE TELÈFONIA
7. ÒPTICA
8. BOTIGA D'INFORMÀTICA
9. BOTIGA D'ELECTRODOMÈSTICS
- BANCS

Mapa de l'àrea d'estudi: entre l'Eixample (a l'esquerra) i el Raval (a la dreta)

La major part de les prostitutes que s'allotgen en la zona són d'origen romanes. Malgrat la idea estesa que totes les prostitutes immigrades són explotades per màfies que trafiquen amb persones, aquesta situació sembla que és més freqüent en el cas de les noies que treballen en clubs o en pisos que entre les que fan treball de carrer. Aquestes últimes de vegades viatgen pel seu compte, o a través d'un contacte ja establert en el país de recepció amb alguna coneguda que

la interrelació entre diferents factors econòmics, polítics i socials. La construcció social de l'espai remetria, en canvi, a l'experiència que els usuaris en tenen, a les operacions enteses com a *formes de fer*, en paraules de Certeau (1996), que actualitzen, eludeixen o vulneren, inventant-ne d'altres, les potencialitats significatives virtualment establertes per l'ordenament material de l'espai i les seves previsions.

hagi viatjat abans, encara que poden estar igualment supeditades a un tracte abusiu pel cobrament excessiu de despeses pel viatge, allotjament o roba. En cas que migrin a través d'una xarxa,⁴³ però de forma voluntària, és molt possible que en el moment que paguen el deute per les despeses del viatge s'alliberin dels seus explotadors.

Solen entrar a l'Estat espanyol amb els visats de turista que des de l'any 2002, amb la progressiva adhesió de Romania a la Unió Europea, hi permeten una estada de tres mesos. Després, o passen a trobar-se en situació d'irregularitat, o viatgen al seu país per obtenir un nou visat. A partir de llavors, poden desplaçar-se a una altra ciutat o tornar a Barcelona per exercir en àrees distintes. Aquesta mobilitat provoca una renovació habitual de cares a Sant Antoni, encara que hi hagi algunes treballadores estables.

Les treballadores del sexe romaneses: formes d'apropiació i marcatge de l'espai

L'actuació de cara al públic de les treballadores del sexe romaneses, troba en l'estructura física del fragment de carrer delimitat la base material per a una primera transformació: l'ocasionada per les tècniques, pràctiques i simbòliques, d'apropiació i marcatge de l'espai. Mitjançant la seva presència corporal, les portes de la sucursal de *la Caixa* (vegeu mapa, Fig.1), determinats segments de carrer, cantons, aparadors comercials i ornaments urbans són reivindicats com el que Goffman (1979, p. 51) va qualificar de *recintes*. Els recintes constitueixen contextos estables, sotmesos a una forma d'apropiació que estaria a mig camí entre la territorialització fixa i la situacional. En el nostre cas, el caràcter situa-

⁴³ Respecte a les xarxes d'immigració il·legal —que no s'han de confondre necessàriament amb les xarxes de tràfic de persones amb fins d'explotació sexual o xarxes mafioses—, Dolores Juliano (2004, p. 53) en distingeix diversos tipus: en primer lloc hi hauria xarxes familiars, en què familiars o amics ajuden econòmicament qui emprèn el viatge. Els diners prestats l'emigrant els haurà de retornar, de vegades amb interessos. Les xarxes de tipus comercial estarien integrades per prestamistes privats, agències de viatges o empresaris de clubs, als quals recorre pel seu compte la persona que es disposa a emigrar. Aquestes entitats organitzen el viatge i sempre reclamen a canvi interessos força elevats. Per últim, les xarxes de tipus coercitiu, que l'autora divideix en tres subtipus (grups de base ètnica, bandes delictives i bandes organitzades), amenaçarien i extorquirien les dones de diverses maneres, exigint els diners avançats amb diverses formes de violència física i/o simbòlica. Des del punt de vista de les forces de seguretat, totes aquestes xarxes serien igualment delictives i a més solen rebre un tractament mediàtic similar.

cional vindria determinat per la relativa freqüència amb què varia la identitat personal de les seves usuàries, i per un sistema tàcitament consensuat d'ocupació per torns. No obstant això, ens ha estat possible constatar que, amb independència de qui siguin les dones que ocupen un espai determinat, la disposició conformada pels recintes disponibles és sempre semblant. Això ens duu a considerar que la reivindicació del territori portada a terme per cadascuna de les prostitutes a títol individual, és extensible a la integració d'un espai de grup en el qual desenvolupar una activitat. Al mateix temps, un altre dels elements pel qual els recintes adquireixen cert caràcter de territoris fixos és el seu manteniment malgrat la possible absència de la treballadora que ho faci servir —per exemple, davant d'un servei amb un client— mentre duri el seu torn.

El mapa general que pot esbossar-se a partir del puntejat traçat pels espais ocupats, és el següent: del costat interior de la vorera, començant per la part superior, dues treballadores solen situar-se en les cantonades del carrer Valldonzella —a les quals es juxtaposen els aparadors d'una botiga d'electrodomèstics i una botiga especialitzada en informàtica—, i una tercera se situa en l'espai intermedi. Una distribució similar caracteritza l'ocupació de les cantonades del carrer del Tigre, que disposen a més d'un comptador de la llum la superfície del qual és utilitzada per senyalitzar l'apropiació espacial, dipositant-hi diversos objectes personals (jaquetes amuntegades, bosses de plàstic amb aliments i altres estris). A continuació, i en sentit descendent, les treballadores que se situen en els trams intercalats entre diversos aparadors (el d'una botiga de telefonia, una agència de viatges i una sabateria), són extremament curoses a l'hora d'evitar recolzar-se en les seus expositors durant el dia o de situar-se a prop de les portes d'accés. En horari nocturn, amb el tancament dels comerços, es produeixen desplaçaments al centre mateix de les seves vitrines. Aquests trams intermedis, que poden albergar una o dues prostitutes, estan senyalitzats per portals de domicilis particulars respecte als quals es mantenen les mateixes precaucions, situant-se uns passos per davant d'aquests o en els seus límits laterals amb la intenció d'evitar el bloqueig de l'entrada. El Bar B. i la seva terrassa són un interludi que obre una segona subàrea d'ocupació: de manera més o menys desendreçada, segons l'hora del dia de què es tracti, les prostitutes s'exhibeixen en el tram de carrer següent, i es produeix una major concentració en les portes i la cantonada de la sucursal de *la Caixa*.

La descripció de la tendència general està supeditada a diferents alteracions:

els descansos transitoris en els bancs de Sant Antoni o en els que es troben a la plaça del Pes de la Palla, els moviments d'un costat a un altre en un radi pròxim al recinte ocupat o les adaptacions estratègiques al tràfic de vianants. Quan el nombre de transeünts requereix passar d'un ordenament més o menys atomitzat, que facilita els desplaçaments en sentit ascendent i descendent pel centre de la vorera, a un grau d'autoorganització més formalitzat, que estableix la pertinència de dos carrils —el dels que pugen el carrer pel costat interior de la vorera i el dels que la baixen per l'adjacent a la carretera—, les treballadores aprofiten agudament la conjuntura desdoblant les seves posicions. D'aquesta manera, situant-se enfront dels seus recintes habituals, maximitzen les possibilitats d'abordar el major nombre de clients possible. En aquestes ocasions, diferents elements del mobiliari urbà establerts en el costat del carrer més proper a la carretera protagonitzen apropiacions alternatives: la zona davantera d'un lloc de venda de cupons de l'ONCE situat enfront de la sucursal de *la Caixa*, les motocicletes aparcades al costat de la terrassa del Bar B. —que tenen l'avantatge de servir de seients o recolzadors transitoris— o una cabina telefònica enfront de l'agència de viatges.

Malgrat aquestes variacions, durant el temps que les treballadores accentuen els aspectes més aparents de la seva activitat —és a dir, quan els esforços per sostenir una imatge determinada evidencien la posada en escena «oficial»—, els seus cossos romanen detinguts a una distància suficient entre si com per percebre els detalls singularitzats i portar a terme les transaccions sense vulnerar la discreció exigible en les trobades de conversa que es desenvolupen a la via pública.⁴⁴ Trobem, no obstant això, una excepció normalitzada a aquesta tendència: primordialment, en els matins dels mesos d'hivern, un grup de tres o quatre prostitutes se situen sobre el respirador del metro que es troba en el centre de la vorera, a l'alçada de la plaça del Pes de la Palla. L'aire calent que ascendeix des del subsòl de tant en tant permet combatre el fred, però presenta com a contrapartida el retraïment que pot generar als ocasionals clients la proximitat confusa de les seves siluetes. Per això, quan veuen aproximar-se homes en un radi proper amb predisposició a acceptar els seus reclams, es dispersen abandonant l'espai comú i negocien fora del recinte.

⁴⁴ El que se salvaguarda aquí és el dret d'un grup conversacional —en aquest cas, integrat per prostituta i client—, de protegir-se de la irrupció de tercers o d'una possible escolta il·legítima, denominat per Goffman (1979, p. 57) *reserva de conversa*.

Com identificar les treballadores del sexe? L'expressió dramatitzada del treball sexual

La major part de les dones que componen el grup de prostitutes romaneses crida l'atenció perquè són molt joves. Solen rondar la vintena, encara que també hi ha algunes dones de mitjana edat. És possible trobar en les seves formes de vestir un cert aire de família, interrogat de tant en tant per alguna nota dissonant i modificat segons l'horari, el dia de la setmana que es tracti —sobretot els divendres i dissabtes a la nit— i l'època de l'any. Generalment, en els matins d'un dia laboral qualsevol, l'abillament no difereix massa del que podrien lluir moltes altres noies d'extracció social mitjana o mitjana-baixa i d'edat aproximada: pantalons texans ajustats i una mica acampanats, botes amb taló gruixut o sabatilles esportives i jaquetes de plomes cordades fins a dalt quan fa fred. Els adorns o accessoris no solen ser especialment destacables, i el que potser ressalta una mica més és el maquillatge (especialment en els ulls), encara que tampoc no és un factor indispensable. Quan arriba la nit, algunes de les prostitutes que inicien el seu torn prop de les deu, semblen emmotllar-se més a la imatge estereotipada que representa les treballadores sexuals en l'imaginari social. Minifaldilles estretes substitueixen els vaquers informals, el maquillatge resulta més vistós i s'estén a altres parts del rostre (llavis, galtes) i l'aspecte general presenta un major grau de sofisticació. Aquests canvis s'accentuen amb major intensitat els divendres i dissabtes a la nit, de la mateixa manera que durant els mesos d'estiu la temperatura afavoreix l'ús de roba més lleugera, escotada i vistosa. Tot i així, algunes treballadores matinals es mantenen al peu del canó en horari de tarda, i allarguen la seva jornada laboral sense variar en absolut el seu abillament. D'altra banda, la transformació experimentada durant els caps de setmana pot consistir en la inclusió d'algun d'aquests elements combinats en major o menor mesura, sense variar la totalitat de la presentació diürna. A això s'hi afegeix el fet que les treballadores del sexe no són les úniques dones que modifiquen el seu aspecte els caps de setmana amb l'objecte de resultar més atractives: la seva transformació es produeix de forma simultània a la d'altres joves que passen per la zona per dirigir-se a alguns dels locals d'oci nocturn de moda ubicats al Raval o al barri de Sant Antoni. Potser la distància en la presentació entre les unes i les altres es trobi més aviat en la qualitat de la roba, la qual cosa remet abans a una diferència de classe que a un estil peculiar característic de la prostitució com a activitat.

Així doncs, una de les primeres idees preconcebudes susceptible de plantejar un revés a qualsevol vianant o observador, és la inexistència de la imatge tradicionalment atribuïda a la puta. Com argumenta Dolores Juliano (2002, p. 79), l'aspecte físic que s'ha vinculat a les treballadores del sexe i que aquestes haurien tractat de reproduir responent a la demanda existent, té el seu origen en la imatge idealitzada de la feminitat que els homes els han assignat, caracteritzada per la prominència de determinades parts del cos que s'associen amb una sexualitat desbordant —pits, cul i malucs, en l'àrea mediterrània. D'aquesta manera, els recursos al seu abast per ressaltar, ocultar o falsejar certs aspectes de la seva corporalitat —talons alts, maquillatge, roba cenyida, perruques o tints rossos—, els permetrien exhibir l'aspecte que facilita la codificació de la seva activitat. Aquesta idea concorda amb el paper que Goffman confereix a l'aparença com a element de la *façana personal*. D'aquesta provindrien alguns dels estímuls que, entesos com a signes portadors d'informació, contribueixen a l'execució rutinària d'un rol atinent, mitjançant l'expressió dramatitzada dels caràcters que s'hi associen, a les expectatives socials generades:

Cal assenyalar que una façana social determinada tendeix a institucionalitzar-se en funció de les expectatives estereotipades abstractes a les quals dóna origen, i tendeix a adoptar una significació i una estabilitat al marge de les tasques específiques que en aquest moment resulten ser fetes en el seu nom. La façana es converteix en una representació col·lectiva i en una realitat empírica per dret propi. (2004, p. 39)

No obstant això, l'aspecte de les noies com a element de la seva façana, no és revelador per si mateix de la seva activitat —excepte en el que es refereix a certs trets fixos, circumscrits a aquest cas en particular, com l'edat o la nacionalitat de la qual ens informa l'idioma. Ja sigui perquè els cànons de bellesa imperants no són exactament els mateixos que anys enrere, ja sigui perquè en les ciutats modernes la capacitat per codificar les aparences d'uns altres s'enfronta a una enorme varietat d'estils i combinacions que dificulten una identificació sense ambigüitats, el cas és que l'aspecte escenificat no és el principal indicador de la presència de treballadores del sexe.

Si bé l'agrupament de les treballadores romaneses en una àrea determinada i les apropiacions de l'espai podrien donar motiu a una primera categorització general que guiés la seva identificació per part dels transeünts, vam considerar

que les formes de comportament proporcionen bases una mica més sòlides a l'hora de confirmar o desmentir les inferències fetes. Donat que parlem d'una activitat desenvolupada a l'espai públic, l'atenció a les maneres i, per tant, a l'exhibició ritualitzada de la conducta correcta o incorrecta segons les normes de cortesia que regeixen la vida en l'esfera pública, resultarà fonamental per entendre, per una banda, com defineixen simbòlicament les prostitutes l'espai que ocupen en termes de la seva acció social i, per l'altra, l'existència de comportaments específics de la identitat social de les prostitutes. Aquests elements permetrien una codificació en principi més fiable que la derivada de la mera aparença.

Prostitutes i clients: el ritual de trobada

Inici dels contactes

Les trobades comercials entre prostitutes i clients es portaran a terme quan s'hagi establert el contacte que precedeix la negociació. Les formes d'iniciar aquest contacte poden tipificar-se en dues grans categories, que integren al seu torn diferents modalitats. La primera d'aquestes categories contempla les ocasions en què la iniciativa la prenen les prostitutes, amb diverses estratègies de captació de clients. La segona es referirà, després, a les ocasions en què és el client qui busca la manera de pactar amb la prostituta el servei desitjat.

A) Les prostitutes: tàctiques de captació de clients

De la mateixa manera que l'horari i els dies de la setmana condicionen el maneig de l'aparença personal, que s'aproxima o es distancia de la figuració estereotipada de la puta, aquests mateixos factors incidiran en el comportament adoptat per a l'exhibició del rol en qüestió. Així, en horari diürn, els reclams a clients potencials solen ser més discrets. Ells, per tant, adquireixen un paper més actiu a l'hora de triar i iniciar una interacció. Les treballadores del sexe poden simplement mantenir les seves posicions i convertir, conscientment o inconscientment, l'adopció de certes postures corporals en un senyalitzador de la seva activitat. Solen romandre dempeus, amb la meitat superior del cos recolzada en la paret dels seus recintes o, en cas que no n'hi hagi, deixant caure la totalitat del pes sobre una de les extremitats inferiors, mantenint flectit el genoll de la

cama oposada en una posició típicament femenina. Una postura alternativa i àmpliament estesa, és la de no flectir el genoll i deixar la cama en la qual no recau el pes també estirada, amb els braços plegats com a l'espera d'alguna cosa. Quan s'asseuen en els sellons de les motocicletes, ho fan de costat i mantenint les cames creuades.

En qualsevol cas, si un home passa a una distància que no superi els dos metres aproximadament (és a dir, quan estigui prou proper com per no alçar el to excessivament, o quan no es trobi tan lluny que sigui necessari un desplaçament bruscat per reduir la distància i cridar la seva atenció), li dirigeixen reclams orals com «chss, chss!» o «bss, bss!», acompanyats alguns cops per diferents apel·latius (els més freqüents són *guapo* o *cariño*). La funció comunicativa que adquireixen aquests reclams en ser denotatius de la condició de prostituta, contrasta significativament amb la funció que la floreta compleix en cercles masculins, com a component cohesionador de camaraderia masculina vinculada a valors desitjables en els homes.⁴⁵

Una altra de les tàctiques il·lustratives quant a l'aprofitament de les oportunitats adaptatives que ofereix la morfologia material, la trobem en l'ús que es fa de les obertures dels carrers Valldonzella i del Tigre, en permetre aproximacions subtils als transeünts que s'introdueixen o abandonen el Raval per part de les treballadores que ocupen els seus cantons o els seus espais centrals. Igualment, les que se situen en els voltants dels aparadors comercials, disposen de possibilitats afegides utilitzades estratègicament per a l'abordatge de clients, tal com es desprèn del següent fragment del diari de camp:

Un dijous de setembre. 12.00 h. Pugem caminant la ronda de Sant Antoni i, durant el trajecte, comprovem que la majoria dels recintes ja localitzats estan ocupats per les seves usuàries. El carrer és força buit, de manera que la gent pot anar al seu aire sense gaire necessitat d'activar les precaucions que requereix la circulació en els espais transitats. Abunden les dones que, carregant bosses de la compra, caminen apressadament cap a un costat o un altre, els individus als quals el ves-

⁴⁵ William H. Whyte (1988, p. 21-22) es refereix a la teatralitat que caracteritza l'exhibició de la conducta apropiada per part dels «observadors de noies» de Nova York, que es dediquen a improvisar miradors al carrer des dels quals dirigeixen floretes a les dones que passen pel lloc. Aquestes floretes serien demostracions de virilitat que generen certa cohesió interna, a partir de l'escenificació pública d'allò que se suposa que són els seus protagonistes: homes.

tuari formal delata com a treballadors que gaudeixen del temps lliure de l'esmorzar i, sobretot, vianants que, de tant en tant, s'aturen en algun dels aparadors comercials. En el banc de davant de la Caixa, hi ha un parell de jubilats que miren al capdavant i no es dirigeixen la paraula. Continuem caminant cap amunt i ens disposem a observar, fent una llambregada al diari de tant en tant, les noies que se situen en els cantons del carrer del Tigre.

El primer que ens sorprèn és la presència en el lloc de les mateixes tres treballadores que vam veure la nit anterior. Ni els seus abillaments ni les seves posicions han variat. En el cantó esquerre, una d'elles, d'alçada mitjana i figura esvelta, presenta un aspecte que sempre ens permet reconèixer-la com la secretària. Vesteix uns pantalons de tela marró, suficientment ajustats per suggerir la seva silueta, i una camisa de màniga llarga, en to clar i una mica ajustada. Les sabates són clàssiques, de taló baix i acabades en punta. La posició intermèdia correspon a una noia de pell i cabell foscos i complexió prima. Li calculem una edat inferior als vint anys. A banda d'una mica de llapis d'ulls negre, no hi ha gens de maquillatge en el seu rostre. El seu abillament s'adequa millor al de la resta de les treballadores a aquestes hores del matí: pantalons texans ajustats, una samarreta de màniga llarga color vermell, una jaqueta també texana i botes de taló gruixut.

La noia de l'altre cantó, una mica més alta i de complexió més robusta que les seves companyes, duu una indumentària molt similar, però amb sabatilles esportives. Una cabellera abundant, negra i ondulada, i uns trets facials molt marcats, li confereixen un aire exòtic que la fa ressaltar entre la resta de companyes. Les dues primeres prostitutes sostenen un cigarret entre els seus dits i el fumen compulsivament, al mateix temps que dirigeixen algun reclam a homes que continuen el seu camí sense tombar el cap (el carrer buit possibilita preveure a distància —almenys per als que el transiten amb assiduitat— el comportament de les noies i passar sense immutar-se). La tercera mira atentament cap al seu costat esquerre i inspecciona un individu que contempla l'expositor de la botiga de telefonia. Es tracta d'un tipus jove, d'entre vint-i-cinc i trenta anys. Des de la nostra perspectiva se'l veu d'esquena: duu el cabell tallat al zero, deixant al descobert la forma del seu cap, i el seu cos està visiblement musculat. La treballadora s'aproxima a ell, abandonant transitòriament el seu recinte, i quan es troba a escassos centímetres li ofereix un servei. El noi no es gira i continua observant l'aparador probablement a l'espera que ella desisteixi. Ella, en canvi, es mostra insistent evitant en tot moment el contacte corporal. El tipus finalment es tomba i, al mateix temps que

es disposa a anar-se'n, col·loca la seva mà a l'esquena de la prostituta en un gest ràpid, però conciliador que denota una negativa visible pel moviment del cap. Després el veiem caminar somrient pujant el carrer fins que el perdem.

No deu haver passat més d'un quart d'hora quan dos individus de mitjana edat es paren a mirar el mateix aparador. La prostituta del cantó repeteix l'operació anterior i s'aproxima a l'home més proper. Aquest, instants abans que pugui pronunciar qualsevol paraula, ja belluga el cap en senyal de rebuig. Sembla com si l'hagués pressentit de reüll, perquè evita mirar-la de cara. La noia no insisteix: la seva rigidesa confirma que no vol deixar-se convèncer. L'home entra a la botiga i ella s'aproxima al segon individu. Amb la seva aparença força formal —duu un vestit jaqueta— es mostra molt més receptiu. D'entrada, gira el seu cos de manera que se situen cara a cara i xerren uns segons. La conversa és breu, ja que segurament es redueix a pactar el preu i les condicions del servei. Ella gesticula assenyallant amb mans i braços una adreça, que correspon a un dels llocs on solen consumir les transaccions. Tot seguit obre el camí amb ell seguint-la uns passos per darrere. Es dirigeixen a una finca situada a l'Eixample...

Aquest tipus d'escenes són freqüents en horari diürn, independentment de la identitat de les ocupants del recinte. Quan els homes que es detenen a l'aparador són més de dos, pot donar-se el cas que diverses treballadores s'hi apropin al mateix temps, provenint totes elles de l'entorn immediat. Una tàctica similar és emprada sobretot els divendres i dissabtes a la nit, a les portes de la sucursal de *la Caixa* pròxima a la plaça del Pes de la Palla. És habitual que els joves es dirigeixin al caixer automàtic abans d'iniciar les sortides nocturnes del cap de setmana. Les noies que se situen en aquest recinte aprofiten la sortida del caixer per fer les seves propostes als clients, i ho fan, perspicaçment, una vegada que aquests han extret els diners. No obstant això, mitjançant aquesta tècnica no hem registrat cap trobada reeixida en la qual la transacció hagi arribat a bon port —la qual cosa no significa que no n'hi hagi hagut. Sovint, quan es tracta d'un individu sol, el més comú és que les eludeixi i es dirigeixi a la cita que probablement hagi planificat amb els seus amics. En el cas que sigui un grup de joves el que surt del caixer, els seus integrants o bé en fan cas omís, o bé responen a les iniciatives de les prostitutes entre petits comentaris i bromes l'objecte dels quals no és pas pactar un servei.

I és que l'ambient nocturn es presta més a aquest tipus de comportaments, a

l'agosarament que substitueix la discreció i converteix el lloc en *territori de les prostitutes*. Vegem, doncs, les anotacions del diari de camp que descriuen les tàctiques emprades per captar clients en una nit de cap de setmana:

Un divendres d'agost. 22.30 h. T. i jo estem asseguts a la taula de l'extrem dret del Bar B., pròxima al banc de davant de la sucursal de la Caixa. En aquest hi ha una dona romanesa, entre els cinquanta i seixanta anys, que és assídua al lloc sobretot en horari nocturn i que es relaciona habitualment amb les prostitutes i amb els homes que s'hi vinculen. Té els cabells foscos i llargs, pentinats amb un recollit baix i la ratlla al mig. Sempre vesteix faldilles llargues i folgades, amb àmplies camises per damunt i xanquetes als peus. Al seu costat, un individu jove, alt i fort sembla divertir-se xerrant amb ella. Ocupant el recinte de davant, demarcat pel portal número 56, una prostituta particularment vistosa pel seu aspecte físic converteix la seva jornada laboral en una festa i encomana el seu estat anímic a la resta de companyes. És una noia jove, alta i atractiva. La seva mirada confirma l'estat d'exaltació en què es troba. Vesteix una minifaldilla ataronjada a joc amb una samarreta de tirants del mateix color i unes sandàlies de taló blanques. Sembla alegrement excitada, i es mou d'un costat a un altre mentre entona en veu alta cançons en llengua romanesa i les acompanya amb palmells i passos de ball. De tant en tant esclata en grans riallades sonores que la dona i l'individu del banc secunden amb complicitat. Quan veu aproximar-se un parell d'homes carrer amunt, s'apuja la samarreta deixant al descobert el melic i s'ajusta la faldilla a la cintura, mostrant més les seves cames. Després mira expectant els ocupants del banc i tots riuen i es dirigeixen frases que no podem entendre. La noia continua cantant d'aquesta manera i, quan dos homes es troben en el seu radi d'acció se situa darrere d'ells, interromp la seva conversa i els dirigeix els reclams habituals. Aquests continuen conversant, tractant de simular que la seva activitat no ha sofert cap interrupció. La noia riu, fa senyals a les companyes del recinte de la Caixa i sol·licita la seva atenció mentre canta i balla. Elles li responen en una espècie de diàleg cantat i improvisat. Un tipus jove, que camina decidit i amb aire trempat, és el seu objectiu següent: s'hi apropa de cara i li fa una proposició. Ell, sense ni parar-se, li dóna una negativa per resposta i manté el seu pas ferm. Aleshores ella comença a seguir-lo com si fos un mim de les Rambles. Els seus companys del banc i algunes de les altres prostitutes riuen escandalosament. La noia se situa al seu costat i l'envolta amb el braç per damunt les espatlles, reproduint així el típic gest amistós masculí representatiu de moments de confraternitat. Avança un

tram més del camí amb ell, fins que el noi, que en cap moment sembla sentir-se ofès (aparentment, la situació li resulta més aviat còmica —o afalagadora—), apressa el pas amb l'objectiu de deslliurar-se'n. La prostituta retorna al seu lloc i continua, incansable, fent contorsions i elevant el to per cantar o expressar comentaris en veu alta. Ens disposem a pagar-li les cerveses al cambrer, quan aquest ens mira somrient i, referint-se als esdeveniments, ens diu:

—Hoy toca cantar, mira, han venido cantarinas.

Intercanviem un parell de frases comentant el que ha passat i marxem. Caminem carrer amunt per instal·lar-nos en un banc de la part superior...

A les nits, i sobretot els divendres i dissabtes, la llicència per abordar els clients potencials que transiten pel carrer amplia considerablement els seus marges. Per aquest motiu se'ns permet assistir a un dels moments en els quals les formes d'actuar de les treballadores del sexe defineixen, de manera més explícita, la naturalesa de l'espai que ocupen en contra de les definicions projectades des de les instàncies de poder.

Erving Goffman va remarcar la importància dels rituals socials en les societats modernes secularitzades, com a formes impersonals de relació que afavoreixen els acords operatius a l'hora de definir consensuadament una situació. L'ordre informal que regeix la vida en l'esfera pública se sosté en gran manera gràcies als esforços continus que els seus usuaris fan per tractar de no vulnerar o de corregir les infraccions a les normes que en permeten el funcionament, de manera que s'han d'adaptar a les contingències de marcs situacionals diversos (fet que, d'altra banda, evidencia fins a quin punt aquest ordre és susceptible de trontollar). Entre aquestes normes hi ha les relatives a l'aplicació de fórmules de cortesia que, a la manera d'etiquetes «etològiques» amb una funció comunicativa específica —com a formes estandarditzades de conducta gestual, corporal o oral—, fonamenten un idioma ritual basat, en gran mesura, en la gestió de reserves de tipus situacional i egocèntric.⁴⁶ Algunes d'aquestes reserves, que fan del jo l'objecte sagrat a protegir de qualsevol infracció contaminant mitjançant rituals negatius d'evitació, segons la divisió durkheimiana,⁴⁷ i que constitueixen «el

⁴⁶ Amb el terme *reserva* Goffman (1979, p. 46) substitueix el concepte etològic de territori, ja que el que es reivindica no pertany exclusivament a l'ordre espacial, sinó a una «esfera de coses».

⁴⁷ L'autor es basa en la diferenciació que fa Durkheim entre cultes negatius i positius per explicar la manera com funcionen les reivindicacions personals i el maneig de les distàncies que tenen com a

mecanisme central en l'organització de l'ordre públic», són sistemàticament vulnerades per les maneres de procedir de les treballadores del sexe. Així doncs, una de les transformacions més impactants que sofreix l'espai en qüestió és la que suspèn el principi de reserva d'informació (Goffman, 1979, p. 56), relatiu al dret que té tot individu que ningú el miri o examini de manera sostinguda, és a dir, que se'l desatengui cortesament. En el nostre camp d'estudi, alguns individus no només examinen impunement els cossos de les prostitutes, sinó que aquestes també enfoquen les seves mirades aguaitadores als transeünts, entre els quals esperen captar clients, al mateix temps que certes mirades masculines confirmen el fet que qualsevol dona que s'aturi el temps suficient pot ser considerada una puta.⁴⁸ A més, quan les treballadores del sexe són la part activa en l'inici dels contactes, es permeten intrusions en l'espai personal (Goffman, 1979, p. 48) dels transeünts. Edward T. Hall, autor que va investigar la gestió inconscient de la distància interpersonal en les interaccions quotidianes, va exposar com a través dels usos i el moviment corporal els éssers humans estableixen una *bombolla d'espai invisible* al seu al voltant, les dimensions de la qual variaran segons factors d'índole diversa: contextuals, culturals... En els llocs públics, la norma comuna és la de fer esforços ingents per evitar el contacte corporal amb els ajustaments que facilitin no envair innecessàriament l'espai personal dels altres, de forma que «en caminar pel carrer, la nostra bombolla s'allarga lleument a mesura que ens movem entre el corrent d'estranyes, anant amb compte de no topiar amb ells» (Hall, 1995, p. 256). Les treballadores del sexe, no només poden interrompre de manera no accidental la trajectòria dels clients ocasionals i aproximar-s'hi fins que els seus cossos són a escassos centímetres de distància, sinó que poden arribar a penetrar en la reserva que constitueix el «tipus més pur de territorialitat egocèntrica» (Goffman, 1979, p. 55), en arribar a l'últim plec de l'armadura que protegeix el jo del món extern: la pell i la roba.

Si adoptem el marc de referència que ofereix la prostitució com a activitat

objectiu salvaguardar el jo. Recordarem que per Durkheim (1987, p. 311-312) els cultes negatius tenen com a objectiu mantenir la separació entre els éssers profans i els sagrats, per la qual cosa articulen un conjunt de prohibicions o interdiccions rituals la fi de les quals és impedir «aproximacions o barreges indegudes».

⁴⁸ Més endavant tractarem de dirimir si això es deu al fet que la territorialització de l'espai per part de les prostitutes modifica la consideració de tothom qui ho practica —independentment del gènere—, o si es deu a l'estretor de les reserves egocèntriques de les dones, com a conseqüència de la seva posició en el sistema de sexe-gènere.

comercial per interpretar el fenomen, s'entendrà que aquestes pràctiques formen part d'un repertori de comportaments específic, amb significats culturalment vinculats a l'exercici d'un rol ocupacional. Per aquest motiu podríem parlar del sorgiment d'un ordre interaccional fins a cert punt diferent, ja que, si bé és cert que els mitjans que s'empren per transgredir les regles formen part de les convencions que es comparteixen amb el gruix de la societat, el significat que revesteixen es veurà modificat, des d'aquesta perspectiva, per la funció que compleixen com a tàctiques de captació de clients. Així doncs, als acostaments que podrien constituir vulneracions de rituals negatius imprescindibles per al manteniment de l'ordre i la confiança en l'espai públic urbà, poden correspondre'ls rituals positius en l'idioma prostitucional, que expressen interès per relacionar-se amb —això explica l'absència de qualsevol actitud reparadora davant del que d'una altra manera podria estipular-se com un acte ofensiu. En realitat, la interpretació que se'n faci dependrà en última instància de la valoració del treball de les prostitutes.

Lyn Lofland (1973, p. 160-70) va explicar que, fins i tot les persones menys inclinades a relacionar-se amb estranys a l'espai públic la tònica general de les quals és la de tractar de passar desapercebudes, poden exposar-se igualment a aquest tipus de contactes si estan emparades per raons legítimes. El que permet la interrupció de les seves rutines i l'inici de la interacció és la previsibilitat de l'encontre en situacions extraordinàries socialment reconegudes.⁴⁹ Així, podríem considerar que la territorialització de l'espai per part de les prostitutes desactiva en principi la possibilitat d'infracció, pel fet previsible de les seves conductes i la relació directa que aquestes mantenen amb la seva ocupació. El problema rau en el fet que es tracta d'una activitat deslegitimada socialment i freturosa de reconeixement (no només laboral, sinó amb l'afegit que suposa la càrrega pesada de l'estigma), fet pel qual per a algunes persones les seves actituds, o fins i tot la seva presència, impliquen una vulneració intolerable de les normes que vindria a confirmar el seu caràcter de «desviades» en un doble sentit: en el del trencament del *doble estàndard moral* en l'àmbit estructural, i en el

⁴⁹ L'autora exposa com a exemples els contactes entre cambrer i client en establiments semipúblics o entre persones que presenten algunes característiques similars, com la tinença de gossos o nens a la seva cura. Nosaltres afegiríem, per la semblança amb l'activitat comercial de les prostitutes, el paper dels individus —relacions públiques— que es contracta en restaurants o locals d'oci per promocionar i oferir els seus serveis als transeünts. Igual que les treballadores del sexe, se situen al carrer i interpel·len els vianants perquè escullin el producte que ofereixen.

de la infracció de les normes interaccionals en l'àmbit micro. La importància que adquireix aquest últim element, si ho contemplem a la llum de l'ordenança del civisme i de les polítiques municipals per acabar amb la prostitució de carrer, és fonamental, atès que el seu objectiu no és el de prohibir el treball sexual, sinó el de recloure'l en espais tancats. El problema no és que existeixi, sinó que sigui visible. Per això la presència que a alguns els resulta incòmoda i exhibicionista, pot ser considerada com una manifestació en el sentit encunyat per Sheta M. Low (2000, p. 183), és a dir, com una forma de protesta per part d'un grup marginal que es visibilitza i reafirma la seva existència apropiant-se de l'espai públic urbà. Tornarem a reprendre aquest assumpte quan abordem els conflictes sorgits amb altres treballadores del sexe que duen més temps instal·lades en el lloc (les veteranes autòctones i marroquines), a causa dels diferents estils que caracteritzen l'exercici de la seva professió i de la incidència de la normativa del civisme en la seva rutina diària.

B) Els clients: tipologies

Hem afirmat que les formes d'iniciar un contacte podrien escindir-se en dues categories àmplies: la relativa a les ocasions en què elles prenen la iniciativa i les ocasions en què la iniciativa la tenen ells. Quan són els clients els qui desitgen arribar a un acord per a un servei, opten per diferents formes de conducta que ens porten a establir-ne cinc possibles tipologies:

1. El client directe no selectiu

Alguns clients, independentment del punt des d'on s'aproximin a la nostra àrea d'estudi (tant si puguen o baixen per la ronda, com si s'hi introdueixen travessant la carretera adjacent o des d'algunes de les sortides del Raval), s'encaminen decidits cap a un recinte en concret i inicien un intercanvi breu que eludeix preàmbuls cortesos. En aquests casos, el tipus sol caminar amb decisió cap a la o les treballadores més properes segons la seva perspectiva i angle de visió, després d'haver-se cerciorat de les seves posicions, la qual cosa aconsegueix aturant-se un breu instant i fent una llambregada a la zona més propera o fent la mateixa operació en moviment. Això últim no implica necessàriament la selecció d'una treballadora en concret perquè reuneix les característiques desitjables, ja que sempre es dirigiran a la noia més propera a la qual es poden aproximar sense fer

gaires maniobres ni perllongar l'estada en el lloc. Diversos motius poden guiar aquesta conducta: factors personals com la timidesa o el temor a ser reconeguts per algú, bé sigui perquè es mantinguin relacions comprometedores o perquè el fet de pagar diners per obtenir un intercanvi sexual resulti vergonyós.

2. El client selectiu directe

Una altra possibilitat és la que representa l'individu que, encara que mostra una clara predisposició a iniciar una transacció —alentint el pas en caminar enfront de les treballadores i recorrent els seus cossos amb la mirada de forma descarada—, exclusivament inicia l'intercanvi amb la prostituta que ell tria. Les seves intencions, òbviament, són captades per les noies, de manera que li dirigeixen reclams i crides d'atenció. El tipus pot parar-se i intercanviar un parell de paraules amb alguna d'elles i després continuar el seu camí fins que trobi aquella dona que li sembli desitjable.

3. El client selectiu contemplatiu

Hi ha individus que, prenent-se el seu temps per decidir amb quina treballadora pactaran, eviten relacionar-se amb qualsevol altra diferent a la triada.

A la manera d'un observador distant, temptegen el terreny, es familiaritzen amb les possibilitats existents, i només una vegada determinada la tria, entren en escena. Un exemple significatiu el trobem en el cas següent:

Un dijous de gener, 22.30 h. A. i jo estem asseguts en la terrassa del B. prenent una cervesa. Ens dediquem a observar les treballadores del sexe i a tractar d'endevinar quins transeïnts interpel·laran, com reaccionaran aquests i quins portaran la transacció a terme. A ambdós ens crida l'atenció un individu que hem vist passar dues vegades, carrer amunt i avall, mirant les prostitutes des de la distància que li proporciona la part exterior de la vorera. Camina a poc a poc i relaxat, amb un aire despreocupat i les mans a les butxaques. Entra al Bar B., compra un paquet de tabac de la màquina i a continuació s'asseu en el banc de davant de la Caixa. Encén una cigarreta i la fuma pausadament. Sembla rondar els quaranta anys, però presenta un aspecte descurat volgut que li dona una imatge juvenil: barba incipient de tres dies, una caçadora de cuir, el cabell tallat de manera que sembla despentinat i uns texans estrets desgastats. Al seu costat es troben dos dels habituals veïns del barri, integrants de l'auditori, que entre conversa i conversa guarden

silenci per observar l'escenari. Quan s'acaba la cigarreta s'aixeca i amb el mateix caminar relaxat s'acosta a una prostituta situada en l'extrem esquerre de la Caixa. És una noia rossa, més aviat alta, de formes prominents marcades per uns pantalons vaquers ajustats. Vesteix de manera informal: sabatilles esportives, una jaqueta de plomes blanca i vermella i una motxilla penjada a l'esquena. Ni adorns ni maquillatge, excepte una mica de lluentor als llavis. La conversa entre ambdós es perllonga durant uns minuts. Es produeix contacte corporal: ella li acaricia la galta i ell col·loca una mà en la seva cintura. Després creuen la carretera i es perden pels carrers de l'Eixample. Hi ha distància entre els seus cossos, però l'un va al costat de l'altra, en lloc d'anar amb la disposició habitual: la prostituta al davant i el client al darrere...

Aquesta manera de comportar-se s'adequa bé al maneig del que Lofland (1985, p. 143) va qualificar de *tàctiques dilatòries*, enteses com una de les modalitats estilístiques que permeten familiaritzar-se amb un entorn desconegut mentre un se'n manté al marge, abans d'entrar en escena. El retard d'aquest últim moment proporciona el temps suficient per organitzar la varietat d'estímul per rebuts i planificar el comportament. Amb les passejades cap amunt i cap avall, la demora en el banc, la cigarreta final... l'home ha pogut reconèixer personalment cadascuna de les treballadores, situar-les en l'espai i decidir amb quina d'elles relacionar-se, i quan i com fer-ho.

4. El client indesitjable

Altres clients prenen la iniciativa reiteradament per a pactar un servei, però poden presentar alguna característica que els invalida per a tal fi o insistir tractant d'imposar certes condicions que a les treballadores del sexe els resulten innegociables. En aquestes ocasions, apareixen les formes de solidaritat i ajuda mútua que les vinculen, i surt a la llum la seva actuació com a equip, és a dir, com un conjunt de persones a les quals vincula una professió que s'exerceix de cara al públic i que requereix un cert grau de cooperació, almenys en determinades circumstàncies (Goffman, 2004, p. 191). Algunes de les contingències que suposen dificultats per al manteniment de la rutina i que obliguen a improvisar estratègies per salvar la situació, són provocades per aquest tipus de clients:

Un dijous de setembre, 23.30 h. Des del banc de davant del carrer del Tigre obser-

vem les treballadores que se situen en els seus cantons i en l'espai central que aquestes delimiten. Allí es troben les tres noies de sempre. Ens crida especialment l'atenció comprovar que dues d'elles porten exactament el mateix vestit: curt, de lycra, amb el cos ajustat i faldilla amb vol. L'única cosa que els diferencia és el color, l'un violeta i l'altre blanc. Duen els ulls vistosament ombrejats en el mateix to que els vestits i una petita bossa de tira llarga creuada. Recolzada en l'aparador de la botiga de telefonia, hi ha una altra treballadora més, que de tant en tant es desplaça amb passos lents traçant un ampli cercle en el sòl. És baixeta i una mica grassa, amb una voluminosa figura ressaltada per un escot molt atrevit. Pujant el carrer s'aproxima un tipus ostensiblement borratxo. Camina arrossegant els peus i de costat, amb la mirada clavada al terra. S'atura davant de la prostituta trontollant i subjectant-se amb una mà a l'aparador. Ella escolta la seva demanda, però mira al capdavant i manté els braços creuats, en un clar gest de denegació. El tipus continua el seu camí i torna a aturar-se davant de la treballadora següent, a la qual dirigeix una nova proposta. Ella actua d'una manera similar a la de la seva companya, sota l'atenta mirada de les treballadores del seu voltant. L'home, sense descoratjar-se, fa un tercer intent amb la noia que ocupa l'espai central del carrer del Tigre: ella també el rebutja. Visiblement alterat, eleva el to i sembla dirigir-los paraules insultants, malgrat les seves dificultats per vocalitzar. Elles eviten mirar-lo, i encara que la tensió dels seus cossos manifesta certa alarma, es comporten com si no passés res, adoptant una actitud d'indiferència. En sentir-se ignorat, l'home fa mitja volta i s'asseu a l'escaleta del portal número 60, passat l'aparador de la botiga de telefonia. Amb les cames estirades i el cap reclinat sobre l'espatlla, introdueix les mans tremoloses en les butxaques dels pantalons i remena una mica. Extreu un feix de bitllets que compta una vegada i una altra amb intenció d'exhibir davant el públic i les treballadores del sexe que disposa d'una quantitat de diners més que suficient. Passen uns deu minuts quan aconsegueix incorporar-se i, mantenint els diners a la mà, intenta una nova aproximació a les noies. Aquesta vegada elles es mostren una mica més neguitoses, de manera que després de dirigir-se a la primera, les tres següents s'aproximen entre si i mantenen conjuntament la mirada al capdavant, evitant el contacte amb el tipus al qual s'esforcen per dissuadir. Per fi, continua el seu camí i les deixa treballar en pau...

Com veiem, l'estratègia de les prostitutes, que no poden fugir davant l'amenaça d'una interacció que crida l'atenció i trenca els seus paràmetres de norma-

litat representada per alguns subjectes, és la d'actuar com si no passés res. Malgrat la tensió que testificava la rigidesa dels seus rostres i de les mirades d'alarma que es dirigien les unes a les altres, la tècnica va consistir a manifestar, mitjançant l'adopció d'una posició fèrria i la minimització del contacte ocular — imprescindible per ratificar la comunicació en les trobades cara a cara—, la voluntat de no negociar. Només quan aquestes mesures resulten insuficients, les noies s'enfronten a l'individu en qüestió amb la força que els proporciona el fet de romandre visiblement agrupades.

Hem de tenir en compte que les treballadores del sexe integren un col·lectiu especialment sotmès a la violència, i que el fet de treballar al carrer pot constituir per a algunes d'elles una garantia de llibertat, seguretat i autonomia. En primer lloc, perquè romanen les unes a la vista de les altres en el moment de pactar un servei, la qual cosa permet reconèixer el client. A més, situant-se en una zona cèntrica i no segregada es troben igualment exposades a l'atenció de tot-hom. En segon lloc, perquè poden desenvolupar així els seus codis quant als clients acceptables, rebutjant aquells que despertin sospites pel fet de no encaixar-hi.⁵⁰ Una de les treballadores romaneses ens corroborava el que vam poder intuir de l'observació d'algunes interaccions: eviten els clients borratxos o drogats, els grups que tractin de pactar diversos serveis amb una sola noia i els clients desconeguts que insisteixen a dur-les a les seves cases (encara que es quedin amb els deu euros de més que paguen per l'habitació).

5. Els grups

Els grups d'homes que s'aproximen a les prostitutes solen estar formats per tipus joves. Tanmateix, com ja s'ha esmentat, resulta més habitual que elles els abordin i ells facin broma sense produir-se l'intercanvi. En cas contrari, un o dos individus s'erigeixen com a representants del conjunt, i porten la veu cantant en la negociació. La resta es manté en segon terme, uns passos per darrere o a una distància superior, a l'espera de notícies per part d'aquell en qui s'ha delegat la funció d'arribar a un acord. El que succeeix en aquests casos és que si el grup pretén un intercanvi amb una mateixa treballadora o proposa una rebaixa en el

⁵⁰ Aquest és un dels motius pel qual algunes treballadores del sexe prefereixen el carrer als clubs o els bars de cambres. La Fàtima, una de les treballadores marroquines amb les quals vam tenir contacte, adduïa, a més, altres raons que li feien preferir aquesta opció: a banda que en els clubs s'ha de beure amb els clients, cosa que ella detesta, la carrera laboral és curta, si es té en compte que a segones quines edats pots deixar de ser un objecte de consum desitjable. La Fàtima té 52 anys.

cost que ja de per si és extremament barat, la negativa de la prostituta serà inamovible:

Un dilluns d'octubre, 13.00 h. Un grup de tres xavals, que deuen tenir disset o divuit anys, ocupa un dels bancs situats davant l'agència de viatges. Dos d'ells estan asseguts sobre el respall, amb les cames obertes i les esquenes inclinades cap a baix, discutint alguna cosa amb el tercer que roman al seient inferior, entre els seus amics. Aquest últim s'aixeca i s'encamina decidit cap a una prostituta. Els altres segueixen atentament els seus moviments, aturant la conversa. M'aixeco de la terrassa del B. i tracto de simular que espero algú, consultant amb cert neguit l'hora al mòbil i mirant al voltant, mentre em situo al costat del banc en el qual es troben els nois. Tot seguit, m'assec en un extrem (en realitat, hi ha dos bancs juxtaposats, amb la qual cosa l'espai és ampli), i intento esbrinar quins són els seus propòsits. El que sembla el líder del grup, per la seva iniciativa i resolució, retorna. Informa als seus amics, afligit, de la negativa de la prostituta: cada un ha de pagar el servei separatament. Comencen a comptar en veu alta els diners de què disposen —que són insuficients—, quan un d'ells, en to de xanxa, suggereix a l'enviat que li preguntis a la noia si no els pot fer una rebaixa, ja que ha aconseguit tres clients en el temps que li portaria negociar només amb un («¡Tres por uno, tío!... ¡Si es una ganga!»). Aquest, amb el semblant més seriós que els altres dos, com si l'assumepte que es porten entre mans fos realment important i se sentís disgustat per la frivolitat amb què el prenen els seus amics, torna a apropar-se a la prostituta. Ella riu i mou el cap en un gest negatiu. No sembla gaire interessada pel servei, ja que encara que es mostra simpàtica, comença a desplaçar-se movent-se d'un costat a un altre donant per acabada la conversa, mentre que el noi es queda uns segons en la mateixa posició. Torna al banc enfadat i indignat, confirmant que no hi ha res a fer i es lamenta: «¡Puede vaya mierda! ¡Si es que somos unos tirados!»). Un dels seus companys guarda silenci: no sembla gaire afectat. L'altre tracta de treure ferro a la situació, diu que no s'hi pot fer res i proposa de marxar ja...

La negociació

Un cop que treballadora i client han establert el contacte, s'inicia la negociació. Aquesta pot dur-se a terme d'una manera ràpida i directa, intercanviant només les paraules imprescindibles per arribar a una entesa. Es tractarà, per

tant, d'especificar el preu, el temps i el tipus de servei que s'ha de fer. En el cas que el client conegui prèviament les condicions, a causa del funcionament del boca a boca o perquè hagi fet ús en altres ocasions d'aquest tipus de prestacions, l'acord pot establir-se en qüestió de segons. La celeritat de la negociació, en la qual es prescindeix del contacte corporal, es veu facilitada per la rígida estandarització d'una variant de treball sexual que sembla obeir, majoritàriament, a paràmetres comercials de satisfacció immediata. Molts dels serveis no sobrepassen els quinze minuts, el preu estipulat entre les treballadores romaneses és de vint euros (als quals se sumen deu euros pel cost de l'habitació), i les transaccions es consumeixen en pisos/*meublés* de propietaris autòctons distribuïts per l'entorn —alguns a l'Eixample i altres al Raval. L'aparent condició objectual de la prostituta, subratllada per la imatge de continuïtat que evoca la seva exposició davant dels aparadors comercials on s'exhibeixen diferents mercaderies, no s'ha d'entendre com a simptomàtica d'una suposada alienació que necessàriament supedita les seves decisions a la violència de gènere. Al contrari, la relació entre prostituta i client pot percebre's com emmarcada en una certa simetria en termes de poder, ja que:

Les prostitutes [...] estableixen amb els seus clients una relació purament instrumental. Els veuen no com a persones, sinó com una font potencial de recursos que pot ser explotada, i tipifiquen la seva activitat com una actuació, en la qual representen el paper que l'altre espera, per la remuneració que obtenen i sense implicar-se com a persones. (Juliano, 2002, p. 145).

Malgrat el *modus operandi* descrit, alguns cops el joc teatral de què parla Juliano, i que les mateixes prostitutes retraten en referir-se a la part central del ritual que ens és inaccessible,⁵¹ pot iniciar-se durant la negociació. Això és el que succeeix quan les expectatives del client indiquen, des del contacte inicial, les seves pretensions que la prostituta col·labori en l'escenificació d'una cosa semblant a una seqüència de seducció, reduïda a la seva mínima expressió. Naturalment, si considerem el coqueteig com un joc interaccional que concerta, sense garantir —i en la falta de garanties rau precisament el seu caràcter de joc— la possibilitat d'una trobada sexual, en el cas que ens ocupa el component d'in-

⁵¹ Més endavant, a la segona part de la investigació, es reprendrà aquesta qüestió.

certesa propi dels jocs de seducció és inexistent: s'hagi pres la iniciativa o s'hagi respost al reclam d'una prostituta, la finalitat del contacte és transparent des del seu inici. Podríem afirmar, llavors, que el que fan prostituta i client en aquells instants, és jugar que juguen a seduir. En aquests casos, durant els escassos minuts en què s'allarga el procés de negociació, la prudència respecte al frec corporal i la neutralitat afectiva són suplantats per la distància íntima que consenteix els somriures, les mirades, les carícies furtives sobre el rostre, la col·locació de la mà d'ell a la cintura d'ella...

Les divergències en el tracte durant els instants de negociació, solen unificar-se en la fase que el succeeix: el recorregut cap a l'habitació. El trajecte es fa amb la treballadora del sexe obrint camí, i el client seguint-la a una distància d'uns tres metres per darrere. Quan la prostituta arriba al portal (o local) on tindrà lloc l'intercanvi sexual, l'espera a la porta:

Dimecres, 23 de novembre. 21.00 hores. N. i jo ens hem citat a la terrassa del B. per prendre alguna cosa. Quan fa aproximadament una hora que hi som, i el fred comença a fer-se massa insuportable com per romandre immòbils a l'exterior, ens adonem de l'èxit inusitat d'una de les prostitutes: hem vist com concertava tres serveis a un ritme molt ràpid. Transcorre una mitja hora quan un nou client se li apropa i comencen a negociar. En qüestió de segons arriben a un acord i ella emprèn el camí. És una noia rossa, de complexió mitjana, que camina a pas veloç amb la lleugeresa que li facilita l'abillament esportiu. Decidim seguir-los per veure on es dirigeixen. El tipus, d'uns cinquanta anys, adapta el seu pas al d'ella, anant amb compte de salvar la distància establerta. Simultàniament, sembla una mica inquiet per la possibilitat de perdre-la de vista: després de creuar la carretera de la ronda, accelera el pas, que redueix una vegada que la situa entre la resta de transeünts. N. i jo, al seu torn, caminem per darrere del client, respectant una distància similar a la que ell manté amb la treballadora sexual. Ens introduïm en un carrer de l'Eixample. La noia en cap moment no s'atura, però tomba el cap per assegurar-se que ell la segueix. Per fi, veiem que ella l'espera al costat del que sembla ser un local comercial. El client l'atrapa i, sense dir-se una paraula, ambdós penetren a l'establiment alçant i tornant a abaixar una reixa metàl·lica que custodïa l'entrada. Nosaltres entrem en un bar situat just al davant, i ocupem una taula que ens permet observar, a través del vidre, el local en el qual es troben prostituta i client. Com era previsible, encara no fa els quinze minuts de rigor quan el tipus

aixeca la reixa i surt. Està sol. Mira a un costat i a un altre i emprèn el seu camí. Pocs segons després veiem sortir la noia que, caminant en sentit contrari, retorna al seu recinte de Sant Antoni. La reixa torna a abaixar-se —algú la hi havia obert— i nosaltres abandonem el bar algun temps després, decidides a creuar el carrer per comprovar si al local hi ha algun tipus de senyalització. Des de la distància, el seu aspecte és el d'un establiment comercial inutilitzat, a causa de l'absència de rètols o indicacions que informin sobre la seva activitat i de la precarietat nua de la reixa metàl·lica. Tanmateix, la clandestinitat del seu ús resulta evident en constatar que hi ha una petita xapa que camufla la seva veritable finalitat: s'hi pot llegir, en lletres diminutes gravades, Estetición.

Només en situacions excepcionals, el client i la prostituta caminen l'un al costat de l'altre. I fins i tot en aquests casos, amb independència del contacte corporal que es pugui produir durant la negociació, ometran qualsevol *signe de vinculació* (Goffman, 1979, p. 199) que desperti sospites. La immensa majoria de situacions registrades s'adeqüen al model descrit més amunt, en el qual la distància que hi ha entre l'un i l'altra serveix de parapet per ocultar al públic el caràcter de la relació. Es tracta, d'entrada, d'un tipus de relació certament ambigua. El client i la prostituta poden ser dos desconeguts, dos estranys que pacten una relació de servei. Tanmateix, la finalitat de la transacció comercial és la consumació d'un intercanvi sexual, que implica el coneixement íntim de la corporalitat d'una persona —i per tant, la possibilitat del reconeixement cognitiu—, sense que probablement s'hi puguin associar més elements de la biografia personal que els relacionats amb l'estatus ocupacional exposats al públic. La identitat de la relació, definible en termes de rols socialment establerts que designen els seus extrems (treballadora sexual i client), no disposa de les seves corresponents formes de senyalització estipulades per informar quan els encontres es desenvolupen en la vida pública. Diu Goffman:

En la societat occidental, probablement igual que en totes les altres, existeix el «dret i el deure de l'exhibició parcial». Dos o més individus presents junts tenen el dret i el deure de facilitar alguna informació al públic en general sobre la seva relació, i el dret i el deure de deixar sense assenyalar una altra informació sobre la seva relació. (1979, p. 203)

Però, quines serien les actituds, els gestos, en definitiva, la conducta assumida públicament per treballadora sexual i client que podria proporcionar informació sobre la relació que els vincula? Potser es tractaria d'una forma de conducta que prolongués les pautes seguides durant el simulacre de seducció de la negociació? Això no faria més que augmentar la possible ambigüitat interpretativa. El que fan treballadora i client durant els recorreguts és negar públicament no un vincle concret, sinó qualsevol tipus de vincle, mitjançant el recurs a les normes que vertebraven la gestió de les distàncies interpersonals segons el context. Sovint, entre els seus cossos dista un espai molt superior al que els separa de la resta de transeünts. La proximitat (o la distància íntima), podria resultar traïdora únicament si atenem el context —l'existència d'una àrea on s'exerceix la prostitució— i els factors que, associats a aquest, poden donar peu a elucubracions reveladores: l'aspecte de la noia, la possibilitat que sigui reconeguda per veïns o transeünts habituals, la diferència d'edat calculable entre ambdós...

És cert que el client gaudeix d'una legitimitat de què la prostituta manca. Encara que sigui la demanda la que regeix l'articulació de l'oferta, el doble estàndard moral castiga únicament un dels extrems que componen el tàndem de la compravenda de serveis sexuals. Així, la invisibilitat de la puta en les esferes públiques de decisió com a forma de silenciament, contrasta amb la invisibilitat del client en l'àmbit interaccional com a manera de protegir el seu anonimat. Elles han estat estudiades, disseccionades i tipificades com a conductualment desviades, mentre que ells no han començat a convertir-se en objecte d'atenció fins a temps relativament recents. No obstant això, malgrat la valoració diferent del rol de prostituta i el de client en detriment de la primera, creiem que la manera en què es duen a terme els contactes en la nostra àrea d'estudi no només té a veure amb la discreció que un tipus amb relacions comprometedores pot exigir —tal i com havíem assenyalat anteriorment—, sinó també a la condició contagiosa de l'estigma. Aquesta condició deriva de la informació que es pot extreure sobre el que un individu se suposa que és a partir de la identitat social de qui es trobi en la seva companyia (Goffman, 2001; Lofland, 1969). L'exposició pública del braç d'una «dona de mala fama», pot ser llavors motiu d'incomoditat i vergonya. Per a aquells i aquelles que tipifiquen la prostitució com una forma de violència contra les dones, el client serà un maltractador («prostituidor»). També pot ser objecte de recriminacions per la falta de conten-

ció dels seus impulsos, o pot donar a entendre que certes deficiències —físiques o de caràcter— li impedeixen d'obtenir intercanvis sexuals gratuïts.⁵² Tot i així, a diferència del que succeeix amb els savis esmentats per Goffman⁵³ respecte a un altre tipus d'estigmes, en rares ocasions el client genera un front comú amb la prostituta per reivindicar els seus drets. Al contrari, aquelles que protegeixen el seu anonimat són negades per alguns dels homes que recorren als seus serveis, amb la qual cosa contribueixen activament a la seva estigmatització.

Sovint, la inquietud dels clients a causa de les oportunitats de ser reconeguts que la seva exposició en l'espai públic comporta, queda palesa en els esforços per presentar-se ells mateixos com si estiguessin en una altra situació, és a dir, com si no caminessin darrere d'una prostituta per consumir una transacció. Aquesta actitud es revela en la successió d'una sèrie de tics, contraproductius a l'hora de mantenir la imatge de si mateixos desitjable: poden mirar d'un costat a un altre per cerciorar-se que no s'han convertit en objecte de contemplació de tercers, o al contrari fixar la vista en un punt determinat (al terra o cap endavant), com si volguessin evadir-se de l'escena intentant que el trànsit sigui tan ràpid com sigui possible. El fet d'apressar el pas o d'alentir-lo sobtadament per mantenir la distància amb la perícia que implica no perdre de vista la noia alhora, es converteixen en potents elements de delació per a un observador atent. Un dels punts especialment crítics el constitueix l'encreuament de la ronda quan es dirigeixen a un pis de l'Eixample i el semàfor resta vermell per als vianants. Client i prostituta han d'enfrontar-se al temps d'espera, aturats, mantenint les aparences. La mestria d'elles, la seva naturalitat indiferent i tranquil·la, contrasta amb la tensió que emana d'ells. En general, la prostituta no mira el client, i ho fa sense que es transparenti cap esforç per evitar mirar-lo. Quan pot avançar, inicia el camí segura amb un ritme constant que ni tan sols no interromp en tombar el cap per assegurar-se de la presència d'aquest. Estar-se aturats al semàfor implica per a

⁵² A la Carta Mundial pels Drets de les Prostitutes, redactada per l'ICPR (Comitè Internacional pels Drets de les Prostitutes) el 1985, podem llegir com a petició fonamental: «Desenvolupar programes educatius que ajudin el públic a comprendre que el client exerceix un paper crucial en el fenomen de la prostitució, i que aquest paper és en general ignorat. El client, malgrat tot, com la prostituta, no ha de ser penalitzat o condemnat sobre una base moral» (Petherson, p. 85).

⁵³ Les persones sàvies són aquelles que, en relacionar-se amb un estigmatitzat a través d'un vincle estructural, apareixen socialment com una unitat. En veure's afectades per l'estigma i el descrèdit, no reaccionen distanciant-se de la font de «contagi» sinó de manera oposada, és a dir, «abraçant el món de l'estigmatitzat» (Goffman, 2001, p. 43).

llocs o altres. Les que ocupen la meitat superior delimitada pel Bar B. tendeixen a dirigir-se a *meublés* del Raval situats a una alçada similar. Les noies que ocupen el tram següent fins al recinte de la Caixa, solen acudir a uns altres pisos del mateix barri o penetrar en l'Eixample abandonant el territori fronterer. D'aquesta manera, insinuen amb els seus trajectes un mapa alternatiu superposat a la topografia urbana que uneix Raval i Eixample (vegeu el mapa inclòs a la Fig. 2).

Altres treballadores del sexe

A més de les noies romaneses, altres treballadores sexuals exerceixen a la mateixa zona compartint l'espai comú. Si al·ludim a la nacionalitat és exclusivament a fi d'entendre els factors diferencials quant a les maneres d'exercir la professió, i als vincles que es generen entre unes i altres que, en alguns casos, poden traçar-se segons aquest criteri. Davant la inestabilitat presencial de les treballadores romaneses (no com a grup, sinó per les variacions en la seva composició), les prostitutes a qui ens referim (veteranes, és a dir, més grans que les noies romaneses) han sostingut la seva estada al lloc al llarg de la nostra primera fase del treball de camp, fonamentalment en horari de matí. Podríem escindir-les en dues categories segons la major o menor estretor dels seus vincles personals: per una banda, hi ha dues prostitutes d'origen marroquí; per l'altra, hi ha les prostitutes autòctones, seccionades en les autòctones d'edat avançada i les de mitjana edat. Al seu torn, totes elles mantenen relacions més pròximes entre si que amb les prostitutes romaneses. Comencem, doncs, a caracteritzar-les individualment i a localitzar-les en el nostre camp d'estudi.

Les prostitutes d'origen marroquí, a la franja d'edat dels cinquanta, solen arribar cap a les onze del matí i passar gran part del temps a la terrassa o l'interior del Bar B. Fan treball de carrer, perquè accepten clients circumstancials, però disposen de clients fixos que acuden al lloc buscant-les o amb els quals acorden cites telefòniques. No imposen tarifes del tot estables pels serveis prestats, es desplacen a domicilis particulars i les hores de feina depenen exclusivament de si mateixes (de les necessitats econòmiques del moment, del cansament...). Això implica que la seva assistència diària no sigui taxativa, però sí relativament freqüent. La Fàtima, una de les treballadores sexuals que va resultar una excepcional informant per la seva loquacitat i el seu desig d'explicar la situació en la qual es troba, comentava que «nosotras actuamos por libre,

venimos cuando queremos, hacemos los clientes que haga falta para tener el dinero del día, la semana o lo que sea, y adiós. Las rumanas ya... ésas ya son otra historia, tienen que hacer más horas que un reloj...». Dins del *nosotras* englobava les autòctones i es basava en la disciplina de feina i el grau d'autonomia per dur a terme la classificació, a més que tant ella com la seva companya posseïen la nacionalitat espanyola i les romaneses no, fet que col·loca aquestes últimes en una situació de major vulnerabilitat. Es tracta d'una dona atractiva, de cabell i ulls foscos que es vesteix i s'arregla especialment per treballar (roba cenyida, maquillatge, sabates de taló...). Viu a Castelldefels i utilitza la zona com un centre d'operacions que per la seva bona comunicació li permet desplaçar-se ràpidament als domicilis dels clients (a Castelldefels ni la propietària del pis en el qual viu llogada, ni els veïns amb qui es relaciona habitualment coneixen la seva ocupació). Acostuma a cobrar cinquanta euros per servei, encara que igual que la seva companya (rossa, de pell morena i estatura mitjana, vestida sempre de manera informal) adapta els preus a les característiques dels seus clients (edat, poder adquisitiu...), i és especialment generosa amb els «paisans» que en passar per la zona la requereixen («es que son inmigrantes, pobrecitos, ¿y tú sabes cómo vive esta gente?»). En preguntar-li per la inseguretat que li podria generar acudir a domicilis particulars, explica que tant ella com les altres treballadores sexuals que accepten acompanyar els clients a les seves cases, han desenvolupat els seus mètodes de prevenció. Comparteixen les consignes de les treballadores romaneses quant al rebuig dels clients borratxos, drogats o en grup, a les quals afegeixen cauteles específiques: assegurar-se que el domicili no es trobi en un lloc aïllat de la presència de veïns, fixar-se en la facilitat d'obertura de la porta en l'entrada, en l'existència de finestres i en la seva disposició... La Fàtima, en particular, va «armada» amb un esprai antivioladors i es nega a endinsar-se en domicilis del Raval «porque allí las casas están como muy encerradas y creo que si pido ayuda nadie me va a hacer caso». Ambdues fan de la prostitució una activitat subsidiària que intenten compatibilitzar amb les feines eventuais que els vagin sorgint (sobretot relacionades amb el servei domèstic).

Les dues dones autòctones de mitjana edat, acostumen a desplaçar-se des de la plaça del Pes de la Palla al Bar B., i ocupen a intervals diversos recintes indistintament. Una d'elles es caracteritza per la senzillesa en la manera de vestir, la qual cosa la distancia encara més que les treballadores romaneses dels estereotips associats a les treballadores del sexe. Sol combinar dos únics conjunts, con-

sistents en un vestit de jaqueta verd fosc, que adapta a l'estiu prescindint de la jaqueta i que sempre completa amb unes sabates planes, de color negre i tall masculí. L'alternativa són uns pantalons texans amb sabatilles esportives blanques i un anorac rosa i blanc a l'hivern. Té el cabell llarg i llis, tenyit d'un ros groguenc, i porta unes grans ulleres quadrades que completen la seva imatge sòbria. Sovint rep trucades al mòbil (o simula rebre-les per tractar de passar despercebuda), que guarda en una enorme bossa rectangular. Mai no porta maquillatge i en la nostra presència, mai no l'hem vista concertar una cita. L'altra prostituta autòctona és baixeta, de cutis clar i pigat i cabell fosc. Sovint vesteix de negre, de forma femenina i elegant: faldilla ajustada per sota del genoll, sabates de taló, mitges i rebeques que només insinuen les formes que cobreix decorosament. Els nostres intents d'entaular converses formals amb elles van ser infructuosos. Els vam plantejar les nostres propostes, presentant-nos com a investigadors que elaboraven un treball sobre la prostitució de carrer, però la negativa a parlar va ser ferma. En especificar el nostre posicionament respecte a la normativa (la incertesa quant a les seves repercussions reals estava en l'aire), la renuència no va variar, però sí van adoptar una actitud més amable i propera, i ens van suggerir que parléssim amb algunes companyes. Es referien a les prostitutes marroquines. Segurament, el fet que aquestes últimes no tinguessin les seves famílies a Barcelona, ni una xarxa de relacions socials tan densa, afavoria la seva predisposició. Malgrat això, les converses informals sorgides al bar, del qual les prostitutes són parroquianes fidels, ens van permetre recopilar bastant d'informació.

Entre les autòctones més veteranes trobem dues dones especialment unides que superen, aparentment, els seixanta anys d'edat. Ambdues presenten una imatge molt similar, i semblen mantenir una sòlida amistat: són senyores robustes i de figura una mica corpulenta. Sempre vesteixen de manera formal, amb vestits de jaqueta o roba fosca, mitges negres i sabates de taló. La seva presentació estaria entre una certa sofisticació elegant i un excés d'ornamentació que no les afavoreix: maquillatge de base, coloret, ombra i llapis d'ulls, carmí als llavis en tons vermellosos, arracades, anells i braçalets d'or, el cabell tenyit en colors foscos i visiblement arreglat a la perruqueria. Passen més temps conversant al bar que estrictament exercint la seva ocupació, la qual sembla més aviat una reminiscència del passat. Només ocasionalment abandonen la terrassa del bar en el qual solen allotjar-se i es col·loquen, sobretot, en tres recintes: davant de l'a-

gència de viatges, al costat de les motocicletes aparcades en el costat de la vorera proper al Bar B. o al banc de davant de la Caixa. Ambdues fan feines molt puntuals, i són summament discretes a l'hora de concertar les seves cites. A diferència de les seves companyes, no es desplacen d'un costat a l'altre sinó que romanen dempeus, amb el cap dret, i semblen més dues dones citades amb els seus marits o amb alguna amiga que dues prostitutes. Només en un parell d'ocasions registrarem contactes entre una d'aquestes veteranes i un individu, per als quals es va seguir el mateix procediment:

Un divendres de setembre, 13.00 h. Mentre prenc un cafè en el B., un cambrer cubà amb el qual a poc a poc hem anat adquirint certa familiaritat, s'apropa a la taula i s'asseu al meu costat. Normalment treballa en el torn de tarda-nit, així que em sorprèn veure'l al bar durant les seves hores lliures. M'explica que fa vuit mesos que és a Catalunya, però que a causa del temps que ha emprat a buscar ocupació i de la seva pesada jornada laboral, amb prou feines troba el moment per conèixer gent. Abans va emigrar a Alemanya i va treballar com a traductor (ha estudiat filologia alemanya, però a Barcelona la feina de cambrer ha estat el seu únic recurs per continuar subsistent). Té la impressió que la gent en aquesta ciutat és freda i em pregunta si succeeix el mateix en la resta de l'Estat. Enyora la seva terra i la seva família, i em parla de la «transformació» dels cubans immigrants que —diu— a diferència d'altres col·lectius, en lloc d'apinyar-se es disgreguen i s'adapten amb rapidesa a les pautes individualistes del país receptor. Parla gesticulant expressivament i condensant les conclusions del seu discurs en una infinitat de frases fetes populars i refranys. Mentre em comenta i analitza les seves dificultats per lligar aquí, atès que actua «a la cubana» (mirant les noies que passen des de la porta del bar i tirant-los floretes que aquestes desdenyen, perquè provenen de qui, segons elles, deu ser un pervertit), una de les prostitutes veteranes, asseguda a la taula del costat amb la seva companya inseparable i un tercer parroquià, interromp la conversa: —A ver, el americano, menos hablar y más trabajar, que estamos esperando a que nos atiendan .

Entre els dos es percep la proximitat del cambrer i el client fidel. Les seves paraules no invoquen exigències reals sinó que són una manera de saludar-se.

—S-U-D-A-M-E-R-I-C-A-N-O, no americano, de americano nada. Bueno... — mira amb cara de circumstàncies, deixant clar per la manera d'arquejar les celles i sospirar que no hauria de fer el que farà, però que ho farà.

S'aixeca, es dirigeix a l'interior del bar i avisa un altre cambrer perquè surti a atendre. Una vegada allà, continua xerrant amb una prostituta romanesa que espera que li serveixin un cafè en got de plàstic per transportar-lo al seu recinte. A la taula del costat, les veteranes conversen sobre els bons i els mals immigrants: els pakistanesos entren en la primera categoria, perquè són «molt treballadors i molt amables», els altres vénen a Espanya per robar. De sobte, sona el mòbil d'una d'elles. Parla per telèfon en veu baixa. Després reprèn la conversa amb els seus companys de taula. Mira el rellotge un parell de vegades. Mitja hora després s'acomiada i es dirigeix a la porta de l'agència de viatges. Passen uns cinc minuts quan un home d'edat avançada i presència elegant, s'aproxima carrer avall i s'atura davant d'ella. Immediatament, emprenen junts el camí. No es produeix contacte corporal entre ells, amb prou feines una salutació somrient. Mantenen la distància personal que caracteritza la manera de caminar dels matrimonis en públic. Sembla clar que no és la primera vegada que es veuen: ambdós s'han reconegut i han acordat la cita. En passar de nou per davant del B. —ja que descendeixen per la ronda—, la veterana no saluda ni s'acomiada de la seva antiga companyia.

Aquest mateix client va fer una segona aparició en una altra ocasió. El fet que ambdós es reconeguessin confirma que es tracta d'un client habitual. El que ens sembla destacable de l'escena descrita és que malgrat el coneixement personal que els vincula, el contacte es produeix quan ella adopta la seva presentació oficial de treballadora del sexe, una vegada que abandona el bar i es posiciona en un recinte. La separació entre la vida personal i la professional sembla la causa de l'absència de qualsevol tipus de salutació o comiat dirigits a la seva antiga companyia en passar per davant de la seva taula. A diferència del que succeeix amb les treballadores romaneses i els seus clients, és justament la proximitat entre ambdós, així com la convergència d'alguns dels seus trets (l'edat, l'aspecte físic, la presentació del jo), el que permet salvaguardar l'anonimat, i oferir la imatge d'un matrimoni o de persones relacionades per llaços diferents als d'una relació comercial.

A grans trets, podríem afirmar que el ritme de feina de les prostitutes del sexe romaneses és clarament superior al de la resta de companyes. Creiem que això no només es deu al major temps que les últimes passen treballant —els torns són de matí, tarda i nit, i ja hem dit que algunes de les treballadores fan dos torns en

una única jornada—, sinó també a l'adequació de les seves tècniques de captació al context de carrer, al fet que són dones més joves i potser també a la diferència de preus. D'altra banda, ja que numèricament són un grup superior—hem arribat a comptabilitzar tretze prostitutes en alguns torns de nit i matí—, la quantitat de serveis que poden fer en una jornada és bastant irregular, donat el paper electiu que exerceix el client.

Comportaments de rerefons Ús diferencial del mobiliari públic

Al llarg de la seva jornada de treball, les prostitutes romaneses abandonen en diferents ocasions les formes de conducta que caracteritzen la seva activitat i manifesten un comportament distès i relaxat. Podríem afirmar que en aquells moments suspensen temporalment la seva actuació de cara als clients potencials i es despreocupen de les tàctiques de captació i de l'adopció de les postures corporals que informen sobre la seva condició als transeünts del lloc. Aquesta transformació de les pautes de conducta afecta l'ús del recinte ocupat i el converteix eventualment en una regió privada, és a dir, en «un lloc relatiu a una actuació determinada, en el qual la impressió fomentada amb l'actuació és contradita a posta com alguna cosa natural» (Goffman, 2004, p. 123). Un exemple el trobem en la descripció següent:

Un dimarts d'agost, 21.30 h. Una prostituta apareix pel carrer del Tigre i s'ubica en l'espai intermedi entre l'agència de viatges i la sabateria. Sembla que torni de fer un servei. És una noia molt jove, de 18 o 19 anys. Ens fixem en la seva mandíbula prominent que impedeix el tancament ajustat d'uns llavis sense pintar, com la resta del rostre. És prima, amb una figura gairebé d'adolescent. Vesteix unes malles curtes de color verd, unes xanquetes estiuenques i una samarreta de cotó ajustada. Porta el cabell ros fosc, recollit en una cua baixa. En conjunt, la seva presentació és més pròpia d'una noia del barri que surt de casa amb la despreocupació per l'aspecte de qui considera el carrer com una prolongació de la llar, que el d'una treballadora del sexe. Recolza la part inferior de la seva esquena a la paret i deixa que les cames llisquin uns centímetres per davant del cos. Deixa caure el cap sobre l'espatlla dreta, doblegant el coll, i encreua els braços. Realment sembla cansada i una mica absent, ja que a mesura que les seves cames van lliscant cap endavant i

la seva alçada disminueix, recupera la seva posició inicial d'un salt. Passen dos senyors d'edat avançada, caminant sols al llarg del carrer. Algunes treballadores del sexe els dirigeixen reclams, però ella ni tan sols no els mira. Transcorren així uns minuts quan el tràfec provocat per l'augment de transeïnts i l'enrenou de les companyes semblen tornar-la a la realitat. Fa un esforç per recompondre's i sostenir de nou la imatge apropiada: alça el cap i el tronc, s'incorpora, s'arranja el pentinat desfet pel contacte del cap amb la paret i concentra les seves energies a buscar la mirada dels que passen, esperant topar amb un nou client.

Com veiem, un mateix espai físic pot fer de rerefons i escenari segons la transformació simbòlica derivada de les pràctiques de les seves usuàries. De manera voluntària o involuntària, la barrera interposada entre el paper oficial i el comportament informal és percebuda pels clients que normalment tenen cura de requerir els serveis d'aquelles que evidencien una clara actitud desertora. Aquests comportaments no es produeixen arbitràriament, ja que la seva freqüència major o menor dependrà, sobretot, dels factors següents:

- Del nombre de clients atesos fins a aquell moment, ja sigui perquè els beneficis recaptats en un període de temps concret afavoreixin relaxar-se la resta de la jornada, ja sigui pel cansament acumulat.
- De la concurrència de públic al carrer. Els moments en què el flux de transeïnts és més lleuger i entre ells hi ha escasses companyies exclusivament masculines o homes sols, són propicis per procurar-se un descans.

Els bancs de l'entorn constitueixen una alternativa que es trobaria entre la conducta pública i la de portes endins. Segons la zona de la qual vinguin les noies, seguiran la tendència d'asseure's a descansar als bancs més propers. Si fa hores que estan dempeus, s'apropien d'aquesta part del mobiliari públic de dues maneres: pot ser que una d'elles s'apropi al recinte d'alguna o algunes de les seves companyes i decideixin asseure's una estona, o pot ser que una prengui la iniciativa tota sola i les companyes s'hi sumen en cadena. Una vegada assegudes, parlen lliurement en la seva llengua, fumen, aprofiten per prendre algun aliment... i, exceptuant situacions aïllades, s'abstenen d'interpel·lar els transeïnts. Les excepcions solen produir-se quan, després d'una pausa d'uns deu minuts, se sap que és hora de tornar a la feina i recuperar l'activitat, però venç la tempta-

ció de postergar uns segons més aquell moment. La manera d'asseure's i ocupar els bancs recorda la pròpia de qualsevol altre grup de nois i noies d'edats similars, sobretot si ens centrem en els bancs de la plaça del Pes de la Palla que, potser perquè estan més protegits de l'espai obert de Sant Antoni, faciliten l'adopció de pautes informals: unes noies s'asseuen sobre els respatlles i unes altres en l'espai previst per a aquesta funció, amb les cames indistintament creuades o obertes. Si es reuneixen unes cinc noies o més, algunes poden quedar-se dempeus, formant una rotllana al voltant del banc. Igualment, en les pauses poden desplaçar-se del propi recinte al d'altres companyes simplement per xerrar de forma relaxada. En aquests casos, les seves maneres de caminar prescindeixen del moviment exagerat de malucs, propi dels passeigs entorn del recinte quan aquests formen part d'un exercici exhibitori.

El Bar B

Un espai conegut minuciosament per les treballadores del sexe és el Bar B. De reduïdes dimensions, amb prou feines té a l'interior una barra situada a l'esquerra, una discreta filera de tamborets, i un segon taulell alternatiu ubicat davant de la barra que permet allotjar alguns clients més. En el fons es troba el servei, amb un petit mirall, una bombeta que penja del sostre i desprèn la típica llum groguenca, i la porta que dóna accés a un lavabo compartit per homes i dones. Proper a l'entrada del bar, trobem un televisor situat a dalt de la paret dreta. Una àmplia finestra de portes corredisses en el costat oposat permet als cambrers atendre des de l'interior alguns clients que s'asseuen a la terrassa, a través de senyals o comunicant-s'hi a viva veu. Aquestes llicències únicament es prenen amb clients habituals que al llarg d'un ús prolongat en el temps d'aquest espai, s'han guanyat la confiança dels cambrers. Amb els clients circumstancials o desconeguts mantindran el decòrum establert per l'etiqueta que caracteritza les relacions entre cambrer i client. De fet, com succeeix en qualsevol bar, un dels indicadors que algú comença a formar part del lloc, és a dir, que ha deixat de ser considerat com un intrús, és el canvi gradual en la relació amb els cambrers, traduït en una familiaritat recíproca creixent. Quan les converses són cada vegada més freqüents i allargades, quan coneixen per endavant el que demanarà segons l'hora del dia que es tracti, quan se succeeixen alguns detalls com invitacions inesperades, llavors un aplanar el camí per sentir-se com a casa.

Alhora, la percepció per part dels parroquians del tracte rebut, precedeix la seva acceptació. Com que el consens dels cambrers és imprescindible perquè aquests parroquians puguin permetre's segons quins comportaments a l'establiment, fet que els confereix un cert poder, la seva aquiescència pot ser un primer pas per deixar de ser un desconegut. Hem emprat el terme *intrús* no d'una manera casual, sinó atenent l'ús intensiu que les treballadores del sexe (tant les romaneses com la resta) i altres habituals dels quals parlarem a continuació, fan del local. Durant el matí, són les veteranes autòctones i marroquines les que passen més hores alternant el temps que passen dempeus, amb llargues estones assegudes a la terrassa i, ocasionalment, en el seu interior. La camaraderia amb els cambrers, que coneixen personalment, es reflecteix en el tracte pel nom de pila o en les converses entre servei i servei quan la feina ho permet. Aquests, durant el període d'investigació, eren tres: dos pakistanesos (un dels quals és l'encarregat) i un d'origen cubà, especialment afectuós amb les noies romaneses, a qui van acomiadar mentre fèiem la recerca justament per excedir-se a utilitzar el bar més com a espai de sociabilitat que com a espai de feina.⁵⁵

Entre els parroquians més fidels en horari diürn, trobem un home de seixanta-vuit anys que manté una relació amistosa amb les veteranes (especialment estreta amb les autòctones), i un tipus d'uns trenta anys, coix i amb una malaltia dermatològica que li produeix uns vistosos èczemes a la pell. Com que té la invalidesa total, disposa de molt de temps lliure per vagarejar, i es relaciona activament amb les treballadores del sexe romaneses. Parla amb les unes i les altres movent-se entre els seus recintes, i els fa petits favors com ara portar-los cafès del bar en gots de plàstic. En una conversa casual, es va presentar parlant de la seva situació i exhibint els estralls de la seva malaltia. Utilitzava el seu estigma i la compassió que aquest pogués despertar com a element de sociabilitat, ja que ens va explicar detalladament les dificultats que tenia per fer amics, a causa del que ell mateix qualificava de manera exagerada com el seu «aspecte monstruós». En suggerir-li que l'amabilitat i l'afecte que li prodigaven les noies del car-

⁵⁵ Aquesta va ser l'explicació que ens va donar l'encarregat quan li vam preguntar per la seva desaparició. La nostra percepció era una altra: el cambrer acomiadat es limitava a treballar quan realment calia fer coses, la qual cosa li permetia dedicar els temps morts a xerrar amb uns i altres —activitat per a la qual tenia una enorme facilitat. L'encarregat i l'altre cambrer, en canvi, gestionaven aquells mateixos temps morts relacionant-se amb els parroquians, però mantenint les aparences alhora (podien estar veient la televisió, però romanien darrere de la barra o complint funcions visiblement inútils —com netejar la barra repetidament sense que el seu ús ho fes necessari).

rer semblava evident, contradient la seva presumpta falta de relacions, va repli-car disgustat que elles només el tractaven per l'interès. La nostra interpretació dels fets és una altra. Elles i ell havien establert una relació certament equilibra-da que cobria els interessos d'ambdues parts. Ja que ell es considerava impedit per mantenir vincles estables amb persones «normals», va trobar en les prosti-tutes unes aliades més accessibles per compartir-hi el pes de l'estigma —en aquest cas, moral. Elles li feien el favor de fer que se sentís útil i es beneficiaven al seu torn de les funcions que li encarregaven, com ara portar missatges entres les unes i les altres quan els recintes estaven distanciats. La simpatia mútua resultava evident, el problema era que de vegades l'home semblava no enten-dre que les noies estaven treballant i que, per tant, s'havien de desentendre d'ell en alguns moments per prosseguir amb les seves jornades. Respecte a l'altre par-roquià, en un primer moment, durant el període de familiarització amb el camp d'estudi, pensàrem que es tractava del marit d'una de les veteranes autòctones. L'home sol arribar al bar sobre les dotze del matí i passa dues hores diàries acom-panyat per les dues prostitutes veteranes majors. És freqüentment saludat per veïns i transeünts, de manera que de vegades aquests seuen momentàniament al seu costat a la terrassa del bar, i fa la impressió que es troba en un despatx par-ticular rebent visites. Una d'aquestes xerrades es va produir amb **la Fàtima** (la treballadora sexual d'origen marroquí), i va resultar fonamental per compon-dre'ns una imatge errònia de la seva persona, ja que més endavant vam saber que es tractava d'un antic i acabat client habitual, a qui les seves freqüents relacions amb prostitutes li havien ocasionat algun problema conjugal:

Un dijous de novembre, 12.00 h. Assegudes a la terrassa del B., les dues prostitu-tes marroquines mantenen una conversa. La meua taula es troba en l'extrem opo-sat, de manera que no puc escoltar-les, però em crida l'atenció l'expressió greu amb què parlen. En el meu costat es troba un dels parroquians més fidels del lloc. Una de les prostitutes s'aixeca deixant sola la seva companya, que roman asseguda i capbaixa. L'home la mira i en veu alta li suggereix que s'assegui amb ell. Pel to que empra i la manera en la qual fa la invitació —retira una cadira de la taula donant per descomptat que ella acceptarà—, sembla clar que es coneixen. Ella s'a-propa i comencen a xerrar: l'home li pregunta què li passa, si té problemes mone-taris. Ella respon que sí, però que no solament és això, que està cansada, que porta dies sense treballar, que potser està arribant a una edat que ja no..., que és molt

dur prescindir d'una parella estable, encara que entén la dificultat dels homes per acceptar la seva activitat... Ell li parla embolicant les seves paraules en una cadència pausada però ferma alhora, amb l'autoritat que, se suposa, atorga l'experiència: li diu que ja sap que és dur, molt dur, que si dóna suport a «la seva dona» és perquè ell «la ama mucho»; li ofereix vint euros que porta a sobre i ella els rebutja. Després li diu que ha d'acceptar el que li ha tocat viure, que a uns els toca ser enginyers i a altres putes i «no pasa nada, porque no pasa nada». Tracta d'animar-la i li recomana, prenent com a exemple les prostitutes romaneses, que es posi maca, que s'aixequi, ocupi una cantonada, llanci reclams als clients i deixi d'esperar que aquests prenguin la iniciativa o la truquin per telèfon. Sembla que a ella no li resulten gaire convincents els seus consells. Està més predisposada a queixar-se que a resignar-se. S'aixeca i s'introdueix al bar...

En horari diürn, en general, hi ha altres clients habituals que no assolixen el grau de parroquians. Encara que la seva assistència pugui ser diària, per prendre el tallat del matí, el temps que passen al bar, sobretot en el seu interior, no sol superar el quart d'hora. Es tracta de dependents de comerços propers o treballadors que exerceixen al barri (escombriaires, obrers...), sempre homes.⁵⁶

Al Bar Bracafé de la plaça del Pes de la Palla, la representativitat de la clientela quant al gènere és més igualada. Probablement perquè el B. s'associa per part dels veïns i transeünts a l'ambient prostitucional, la qual cosa pot actuar com a revulsiu per a les dones a causa de la inseguretat que provoca la consciència d'una possible avaluació, ni que sigui visual, si entren a l'establiment, o la por de ser confoses amb treballadores sexuals. El ritme de feina de les prostitutes romaneses durant el dia els impedeix d'asseure's a la terrassa o passar gaire temps al bar. Les seves anades i vingudes, entrades i sortides, responen més aviat a l'adquisició ràpida de tabac de la màquina i a la compra de cafès que traslladen en gots de plàstic als seus recintes. Només en ocasions molt esporàdiques les noies que s'ubiquen a prop de la sucursal de la Caixa canvien el B. pel Bracafé per satisfer les mateixes necessitats. Durant les nits, la seva presència exclusiva a la zona i el peculiar estil de feina que les sobreexposa molt en l'espai públic, s'expandeixen a l'ús del B., i es produeix un fenomen que podríem qualificar de colonització (Lofland, p. 128). Aquesta denominació reflecteix un tipus d'ús de

⁵⁶ Les úniques dones amb les quals hem compartit la barra del bar eren sempre treballadores sexuals.

l'espai al qual l'apropiació col·lectiva del grup, de manera regular i durant un temps prolongat, li confereix una sèrie de drets sobre aquest que el defineixen com a espai propi. No obstant això, existeixen límits relacionats amb el caràcter semipúblic d'aquest tipus d'establiments, però les llibertats que pot acusar el grup colonitzador difereixen, en el marc d'aquests mateixos límits, de l'ús legítim permisible per als clients ocasionals. Vegem en què es tradueixen aquestes consideracions.

Quan cau la nit, les noies que porten hores acumulades de feina poden donar-se un respir i ocupar les taules de la terrassa per prendre, generalment, begudes amb cafeïna. Les prostitutes que inicien el torn de nit, poden igualment asseure's amb les seves companyes i xerrar una estona abans d'iniciar la jornada. Solen ocupar diferents taules i formar grups de conversa —de manera que en ocasions parlen d'una taula a l'altra elevat el to com si no advertissin la presència de clients ocasionals—, o poden ajuntar diverses taules i formar companyies més àmplies. Compten, per tant, amb la llicència de variar la disposició del mobiliari sense la necessitat que altres clients tindrien de demanar permís als responsables. El servei és usat no només per a la seva finalitat més corrent, sinó també per retocar el maquillatge o la roba que es pot haver descol·locat amb l'adopció de postures informals a les cadires, moments abans de reincorporar-se a la feina. A més de les mateixes treballadores romaneses, dues dones de la seva mateixa nacionalitat acudeixen al bar en horari nocturn per compartir els seus moments de descans. Es relacionen amb gairebé la totalitat de les noies a través de la seva activitat essencial: la venda ambulat. Solen instal·lar-se a la terrassa i col·locar grans bosses de tela als seus peus, que contenen flascons de perfum o bosses acuradament embolicades. Les noies interessades a avaluar la mercaderia s'asseuen al seu costat i, de la forma més discreta possible, abaixen els seus cossos i temptegen el material a sota de la taula. Ambdues dones procedeixen del Raval, i en ocasions arriben acompanyades per altres prostitutes joves que es reuneixen amb les seves companyes de Sant Antoni abans de reintegrar-se de nou a les seves àrees de treball.

L'auditori

Els veïns

En aquest capítol retratarem algunes de les persones que solen rondar pel lloc amb l'objectiu d'observar. Entre elles hi ha veïns de Sant Antoni o del Raval que acostumen a reunir-se en els bancs, per als quals la prostitució de carrer s'ha convertit en un dels temes de conversa més recurrents. Com que freqüenten els voltants del B., inevitablement acaben per generar diferents vincles amb les noies del carrer. Serveix com a exemple el nostre primerencontre amb un d'aquests observadors, que va resultar ser, a més, un informant privilegiat.

Una tarda, caminant cap a la plaça del Pes de la Palla, vam veure una camioneta de la Guàrdia Urbana aparcada al costat de l'oficina de la Caixa, les portes de la qual eren emprades per les noies a mode de recinte. Quatre treballadores s'agrupaven al voltant de dos guàrdies urbans, que romanien a prop del furgó, i regiraven a les seves bosses buscant alguna documentació. L'escorcoll semblava haver-se convertit en motiu d'espectacle públic per als assidus al lloc, que des d'un dels bancs usats habitualment com a observatori comentaven l'esdeveniment. Un d'aquests homes es va aixecar per tal d'obtenir-ne una visió millor i, per l'avidesa de la seva mirada i les contínues contorsions per retransmetre el que veia i el que arribava a escoltar als seus companys, vam poder confirmar que no se'n perdia cap detall. Ens situàrem al seu davant com uns espectadors més atrets pels esdeveniments. En aquell mateix instant dues de les noies retornaren al seu lloc de treball, brandant en l'aire els documents i alçant la veu per exclamar entre riures: «¡soy española! ¡mira, mira, soy española!». Hi havia alguna cosa de desafiament velat en les seves conductes, o potser d'intent desesperat tenyit de sarcasme per recobrar la normalitat després d'una desagradable suspensió de la seva rutina. Vam començar a parlar amb el tafaner ocasional i, en preguntar-li pel que estava succeint, ens ho va explicar de forma entusiasta: «Yo ya he visto varios controles de estos, míralas, con toda su chulería que van, les piden los papeles, y como ellas tienen los permisos esos de tres meses, pues los enseñan tan contentas, orgullosas que van, y hala, p'álante... Pero nada... tanto número y luego las dejan porque tienen los papeles».

Alhora, les altres dues noies també es van allunyar del furgó per reunir-se amb les seves companyes. Romanien dempeus, xerrant, en l'absurda situació d'haver de simular que no feien el que feien. Començaren a desplaçar-se d'un

costat a un altre, evitant recolzar-se a parets i aparadors com és habitual, omentent els reclams a potencials clients, fins que per fi els agents de l'ordre van decidir abandonar el lloc i elles van reprendre les seves posicions. El nostre informant continuà comentant els fets, orgullós de fer-nos partícips de la seva aguada capacitat per mirar i enregistrar detalls: «Vienen tres meses y luego van a Rumanía a renovar otra vez los permisos... Porque son todas rumanas y claro... se alquilan pisos aquí, hay grupos que viven juntas, y mira, se buscan la vida. Rumanía está muy mal, muy mal. Una me explicaba a mí que allí no hay trabajo ni hay nada, hay un paro altísimo y les pagan na, sueldos de miseria, y claro, cuando hay que buscarse las habichuelas pues uno va aquí, va allá, donde haga falta ¿no? Es como si en Cataluña de repente no hay trabajo ¿no?, hay que comer y oye, pues también habría que ir donde fuera ¿o no?» D'aquesta manera vam conèixer el P., qui se'ns va presentar i ens va fer reparar en els seus companys de banc, que continuaven asseguts, per fer-nos saber que sovint es reunien en aquest punt per tal de mirar. En realitat, ell s'escarrassava especialment en la tasca, car els altres feia estona que van desviar la seva atenció del que passava al carrer i es van dedicar a conversar entre ells. P. és un home d'uns seixanta anys que, a causa d'una baixa laboral per una cama malalta, passava jornades interminables al carrer fascinat per l'escenari que hi descobria. A causa de la seva presència diària, tenia un coneixement exhaustiu de les noies que ocupaven alguns recintes amb més regularitat, així com dels seus torns de treball. De fet, en no poques ocasions havia iniciat converses amb les noies amb les quals s'havia anant familiaritzant: «Con otra que hablé, una que ahora no está, porque yo las tengo fichadas a todas, le digo: mira, tú lo que tienes que hacer es buscar un hombre que te lleve dinero a casa, con un trabajo, te juntas, te casas o lo que quieras, eso da igual, a mí eso me da igual, porque esto que hacéis ni es trabajo ni es vida ni es na. Un día con uno, otro día con otro... no puede ser mujer, busca alguien que te quiera, porque a un marido no le gusta que su mujer esté un día con uno, otro día con otro, vamos, ni al revés tampoco, ¿es o no es así? Yo qué sé, si uno quiere trabajar, pues trabaja, el que busca encuentra, de paleta, de fontanero, de lo que sea... Y que te lleve dinero a casa... ¿sabéis que me contestó?: "Qué, ¿nos vamos a la cama?" [...]. Porque es que es la mentalidad que tienen ellas, vienen de Rumanía con esa mentalidad, de estar con uno y con otro, y por más que les digas... Porque yo he intentado entenderlo, yo pienso, a ver, qué pasa aquí, y es que es la mentalidad, que a ellas no les

importa estar así, míralas... Es la mentalidad, la forma de pensar que tienen ellas. Esto es un cachondeo. Ellas tienen unos chulos que van allá (*assenyala el Bracafé de la cantonada que voreja la plaça del Pes de la Palla*), que yo los he visto porque voy a mirar a ver cómo funciona la cosa, y ahí están en la terraza bebiendo sin parar, tomando Voll-Damm, no te creas tú que es cerveza barata... Y de vez en cuando les piden: dame diez euros para pagar la bebida, dame veinte euros, y ellas abren el bolso y ale, les dan el dinero, el dinero que se sacan de estar con unos y con otros...»

Com veiem, abans de l'aplicació de la normativa, les lleis d'estrangeria emparraven els controls policials la finalitat dels quals era la persecució de la prostitució. Veïns com el P. i el seu grup de companys, que solen ubicar-se al banc de davant de la sucursal de la Caixa, estan ja acostumats a aquestes interrupcions de la rutina. En P. constitueix un cas especial, per la seva obstinació a entendre i posar en ordre el que succeeix al seu voltant. Vam poder comprovar que tant ell com els seus companys habituals accedeixen amb facilitat a les noies, aprofitant els moments de descans d'aquestes als bancs o als mateixos recintes per apropar-s'hi i xerrar amb elles. Sovint, i sobretot quan la xerrada va acompanyada d'una moralina, les treballadores del sexe tracten d'alliberar-se'n. Aquesta reacció segurament es deu a la incomoditat que suscita l'accessibilitat que se'ls pressuposa a les persones estigmatitzades —en el cas de les prostitutes, independentment de la seva activitat—, fet que provoca la seva exposició a converses amb estranys que en ocasions es presenten com a salvadors, encara que elles considerin que no tenen necessitat de ser salvades (Goffman, 2004, p. 28).

Una part de les paraules del P., que acompanyava d'un to de broma per evitar el compromís que implica expressar opinions seriosament davant de persones desconegudes, remet als discursos hegemònics que censuren la promiscuïtat femenina i circumscriuen les relacions íntimes a l'esfera conjugal. Així, si inicialment va plantejar la immigració laboral com una possible explicació de l'existència de prostitució, categoritzant el treball sexual com una forma de guanyar-se la vida, posteriorment va descartar l'opció de considerar la prostitució com una activitat econòmica. A partir d'aquí, tracta de clarificar un fenomen que no acaba d'entendre i recorre a factors psicològics com una possibilitat explicativa (la mentalitat que predisposa algunes dones a exercir la prostitució). En realitat, mentre ens parlava no només intentava ser prudent, sinó que també semblava voler definir-se atenent les explicacions alternatives que poguessin oferir-li els altres.

Una qüestió que ens sembla important destacar, és la classificació directa que el P. fa dels homes que es vinculen amb les prostitutes com a *chulos*. Aquesta és una creença àmpliament estesa entre els membres de l'auditori. Nosaltres en cap cas no podem negar l'existència de tals personatges dins d'aquest ambient, però sí qüestionar una utilització generalitzada i apriorística de l'esmentada denominació. Efectivament, fins al mes de gener del 2006, alguns homes de nacionalitat romanesa es reunien per les nits a la terrassa del Bracafé (després aquesta pràctica va cessar, perquè coincidint amb l'aplicació de l'ordenança municipal, el bar va penjar un cartell a la porta en el qual s'indicava que tothom qui estigués relacionat amb l'*ambient de prostitució* s'havia d'abstenir d'entrar-hi). Són els que P. i els seus companys de banc, a més d'un segon grup d'observadors amb qui vam poder xerrar, tipifiquen com a *chulos*. Tanmateix, vam comprovar que almenys en alguna ocasió es van referir a parelles aparentment estables de les prostitutes, com en el cas d'un home que, mentre era a la terrassa del bar, s'encarregava de la cura del fill que tenia en comú amb una treballadora del sexe. De tant en tant, apropava la criatura en el cotxet al recinte de la seva mare i parlaven una estona. El mínim intercanvi de diners entre ells —encara que es tractés de quantitats escasses destinades a pagar un parell de cerveses—, s'interpretava com un signe inequívoc de la seva condició de *chulo*. Les ocasions en les quals eren elles les convidades, tanmateix, no donaven peu a cap tipus d'especulació. Seria necessari aprofundir en aquesta qüestió, continuant la perspectiva d'aquest treball amb l'estudi de les relacions intragrups al món de la prostitució de carrer: a qui es denomina *chulo*? Quines funcions se suposa que compleix? Potser es tractaria de l'assignació d'espais en una àrea concreta i de proporcionar protecció a canvi de diners? Podem considerar, llavors, les persones amb qui s'hagi pogut contraure deutes pel procés migratori com a *chulos*? Poden exercir aquesta funció homes i dones indistintament? Com explicarem a l'apartat 3.3.3, unes poques treballadores del sexe romaneses van mostrar un especial interès per desmentir aquesta idea, ja que són coneixedores de les conseqüències que té a l'hora d'estereotipar-les com a dones dependents. En el cas del treball sexual de bar, abordat a la segona part de la investigació, es veurà com el paper que tradicionalment s'ha assignat a la figura del *chulo*, és clarament rebutjat per les nostres informants.

Uns altres membres de l'auditori són els *amiguitos*, així anomenats per les prostitutes romaneses. Es tracta de jubilats que passen gran part del seu temps a

la zona i que xerren amb les noies establint relacions de coneixement personal (pactant serveis de tant en tant com a clients estables que són). A finals de mes, quan cobren la pensió, els fan petits obsequis que reforcen el seu vincle particular (un flascó de xampú, una peça de roba...).

Veïns o clients? Els malentesos

Anteriorment havíem arribat a la conclusió que l'aspecte de les treballadores del sexe no constituïa per si mateix un element revelador de la seva identitat social. Les formes de comportament, dèiem, permetien confirmar o desmentir les primeres inferències derivades de la descodificació de l'aspecte. Aquesta és la nostra apreciació com a observadors atents, però a conseqüència d'algunes situacions que vam poder protagonitzar (en les quals se'ns va confondre amb una treballadora sexual), va ser necessari replantejar la qüestió atenent la manera real en la qual procedeixen els clients. La majoria d'aquestes escenes no es van produir amb transeünts que hi fossin de pas —car en aquest cas el procediment habitual és el de dirigir-se a les noies que romanen als seus recintes—, sinó amb individus que, formant part de l'auditori, van resultar ser, a més, clients potencials. Semblava, llavors, que la localització d'una dona en l'àrea d'estudi, que romangués el temps suficient sola —o sense companyia masculina—, proporcionava les primeres bases informatives per determinar que es tractava d'una prostituta. Això va ser el que va succeir en la situació següent:

Un dia de novembre. En arribar a l'altura del carrer del Tigre, sec en un banc ocupant l'extrem dret. En el costat oposat es troba un home gran: prim i amb la pell visiblement arrugada pels anys, el seu aspecte és extremament fràgil. Porta incorporat un artefacte que li facilita la respiració. Miro al capdavant i el primer que em sorprèn, provocant-me una certa desil·lusió, és la constatació que tres de les noies amb què m'havia familiaritzat a força de costum no hi són. Al seu lloc, dues dones noves que veig per primera vegada, mantenen exactament la mateixa disposició espacial, deixant vacant una de les cantonades que és ocupada més tard per una tercera noia que torna des dels carrerons del Raval. Me n'alegro en confirmar que es tracta d'una de les treballadores habituals. Un senyor de més d'uns setanta anys, de complexió forta, s'apropa carrer avall ajudat per un bastó i, malgrat l'ampli espai desocupat al banc, seu molt pròxim a mi, de manera que noto el frec

de la seva roba. Porta un abric fosc que li cobreix la totalitat del cos i unes ulleres enormes que deformen la mida real dels ulls. Em dispero a encendre'm una cigarreta quan percebo la mirada inquisitiva del primer dels ocupants del banc. Sospito que el moment en què l'encengui serà el detonador d'un cabal de recomanacions, així que la sostinc cohibida entre els dits. Trec el mòbil de la butxaca i escric un missatge. Sé que el nouvingut registra cada un dels meus moviments, quan de sobte em pregunta:

—¿Qué, contestan o no contestan?

Responc, somrient, pensant que probablement es tracti d'un dels jubilats que usualment passen la tarda a la zona, a l'espera de l'aparició d'algun conegut amb qui conversar:

—Pues no sé, ya veremos.

Es produeixen uns segons silenciosos, fins que l'home apropa la seva cara a la meva:

—¿Quieres que juguemos un ratito, guapa?

Contesto torbada, però tractant d'aparentar normalitat:

—No, no, creo que te has confundido.

—¿Cómo? Ah, perdona, perdona, es que... claro, había pensado que... como las chicas andan por aquí es fácil confundirse. Perdona, nena, perdona, no quería ofenderte, te habrás ofendido al confundirte con una de éstas ¿eh?

—No, no, no me he ofendido. No pasa nada... Pero ellas suelen estar de pie o caminando de un lado a otro ¿no?

—Bueno, no, a veces están sentadas por aquí por los bancos y por eso yo... Te invito a tomar algo ¿quieres tomar algo conmigo?

—No, no, gracias...

—No, pero no de alcohol ni nada de eso, un café, lo que quieras, para que veas que yo no...

—No, si no pasa nada, de verdad, yo no me he ofendido.

—Es que como las chicas éstas son de Rumanía casi todas, van y vienen, de repente te encuentras con mujeres nuevas y... ¿ves esas dos? —Assenyala les dues dones que tenim al davant, describes més amunt, que en aquell moment s'han aproximat per comentar alguna cosa entre elles.— Pues la de la derecha es la hija de la otra, que tiene diecisiete años y ya tiene dos críos...

El miro sorpresa, ja que resultava evident que la noia era molt jove, però alhora, segurament per l'efecte del maquillatge i l'abillament, aparentava una mica més

d'edat. Li pregunto:

—Ah, pero, ¿hay algunas menores?

—Bueno, no creo que haya muchas, de dieciocho, veinte y así sí. Pero ya te digo que como van cambiando...

Tornen a produir-se uns segons de silenci, interromputs per la insistència de l'home:

—Te invito a tomar algo, anda.

Una treballadora del sexe, que es desplaça d'un costat a l'altre davant del banc en el qual estem asseguts dibuixant la mateixa trajectòria una i altra vegada, trenca la inèrcia del seu traç i passa molt a prop de nosaltres. La seva mirada es creua amb la meua. Crec que intenta esbrinar si sóc una noia nova o no.

—¿Es que estás casada?

—Sí... sí...

Amb expressió sorpresa, com si ara el greuje li semblés incalculablement superior:

—¡No me digas! ¿Y tienes críos? ¿Tienes críos y todo?

—No, no tengo hijos.

—Oye yo no he querido ofenderte ¿eh?

Li repeteixo que no m'ha ofès, que tot està bé, m'acomio i me'n vaig.

Per la manera d'iniciar la interacció, pensem que al seu protagonista el fet de trobar una dona sola en un espai freqüentat per treballadores sexuals durant el temps suficient, li va semblar un indicador clar de l'ocupació de qui seia al seu costat. La necessitat d'una explicació verbal per aclarir l'equívoc va donar peu a un moment certament enutjós. El tipus es mostrava avergonyit per haver-se confós, sense adonar-se que era la seva insistència a reparar el 'greuge' —ja que semblava convençut d'haver generat una situació ofensiva— la que impedia recobrar la normalitat. Per què el fet de ser confosa amb una prostituta havia de ser quelcom ofensiu? Donava per fet que la confusió era necessàriament ofensiva per a una dona interpel·lada erròniament, o era ell mateix qui escindia les dones en bones —casades i mares— i dolentes —putes—, malgrat recórrer als serveis d'aquestes últimes? A partir d'aquell moment, i com a conseqüència de situacions ambigües que s'havien donat anteriorment, vam utilitzar un diari com a símbol d'estatus per evitar confusions, però això no va fer més que confirmar que la localització espacial i la presència reiterada continuaven imposant-se a altres elements a l'hora de considerar que les dones usuàries de l'espai en

qüestió sempre poden oferir els seus serveis a clients potencials. Sembla clar que algunes d'aquestes confusions es produïen per la definició de l'espai com a *territori de prostitutes*, la qual cosa confirma que, en efecte, res no distingeix inequívocament les dones decents de les putes.

És cert que la major vulnerabilitat de les dones als espais públics, deguda a la seva condició d'éssers socialitzats *per i per a* la mirada dels altres (Bourdieu, 2000, p. 86), en aquest sentit s'exacerba, explicitant el seu ús diferencial segons el gènere.⁵⁷ Però podríem fer una altra lectura alternativa del fenomen que completés l'anterior: si atenem l'activitat de les prostitutes, i les seves tècniques de captació, llavors podem parlar d'una masculinització dels seus comportaments que torna vulnerables els homes les reserves dels quals se suspenen. En general, els transeünts interpel·lats per les prostitutes no se sentiran ofesos tret que associïn les seves conductes a l'ocupació que les modela, molt sovint perquè no la consideren una ocupació laboral decent que pugui exercir-se a l'espai públic. En aquests casos, solen manifestar el seu disgust exhibint una lleu remenada de cap com a gest d'indignació i evitant així l'esclat d'un conflicte obert. Com que el tàndem prostituta-client és inseparable, i aquest últim en ocasions pren la iniciativa per pactar un servei, el seu comportament també pot considerar-se com a intrínsecament lligat a l'activitat prostitucional —ens referim a les llicències que poden prendre's a l'hora interpel·lar les dones—, que es desenvolupa en un espai definit per les pràctiques d'ambdós i modifica així la consideració de qual·sevol dels seus usuaris.

Efectes de la normativa

Efectes pràctics de la normativa: tàctiques per eludir el control

L'ordenança del civisme va entrar en vigor el dia 25 de gener de 2006. La seva aplicació representà un canvi fonamental per a les treballadores del sexe: de contravenir les normes de la interacció per generar un ordre fins a cert punt

⁵⁷ L'autor ho explica així: «Incessantment sota la mirada dels altres, les dones estan condemnades a experimentar constantment la distància entre el cos real, al qual estan encadenades, i el cos ideal al qual intenten incessantment acostar-se. En sentir la necessitat de la mirada dels altres per construir-se, estan constantment orientades a l'avaluació anticipada del preu que la seva aparença corporal, la seva manera de moure el cos i de presentar-lo, en podrà rebre (d'aquí una propensió més o menys clara a l'autodenigració i a l'assimilació del judici social sota la forma de malestar corporal o de timidesa)» (Bourdieu, 2000, p. 87).

nou, a contravenir l'ordre social en practicar una activitat il·legítima formalment sancionada. Des de l'inici de la seva aplicació, les irregularitats van ser constants: en teoria, el consistori s'havia compromès a proporcionar un període de gràcia (d'una a dues setmanes) per informar del seu contingut a les treballadores del sexe abans de començar a multar-les. Tanmateix, el dia 29 de gener es multava una prostituta romanesa que exercia al carrer Sant Ramon, i als cinc minuts hom imposava una segona sanció a una altra treballadora sexual. L'Ajuntament va contractar algunes treballadores socials, en qualitat d'educadores, per complir la tasca informativa. Quan aquestes educadores es van dirigir a la ronda de Sant Antoni i a alguns dels *meublés* on s'exerceix la prostitució, van aparèixer seguides per càmeres de televisió de les quals no van aconseguir escapolar-se, tot vulnerant el dret a la intimitat de les dones que eren filmades impunement. Durant aquest mateix període, la Guàrdia Urbana va distribuir documents d'avertència amb la presumpta finalitat de completar la tasca informativa, i en repartir-los es va reclamar a les prostitutes el seu número de passaport o carnet d'identitat, el seu lloc de residència i la seva firma. D'aquesta manera, moltes d'elles van ser identificades.

En aquest context, la por de ser multades es va estendre entre les autòctones i les prostitutes d'origen marroquí. Totes elles anaven de la terrassa del Bar B. al seu interior, sense ocupar-ne recintes i reduint la seva activitat a cotes mínimes. La tensió permanent per la possible irrupció de la Guàrdia Urbana en va portar algunes a absentar-se del seu lloc de treball durant dies. Així, la Fàtima ens explicava desesperada que els clients fixos amb qui concertava cites telefòniques havien deixat de trucar-la. El temor a ser captats per càmeres de televisió (sobretot en els primers dies) i a rebre en els seus domicilis la notificació de les sancions va limitar la demanda. Tot i així, encara que elles tenien motius de preocupació reals, vam poder percebre una clara «inclinació» de la Guàrdia Urbana cap a les treballadores del sexe romaneses. Almenys durant tot el període de treball de camp, la resta de prostitutes no va rebre ni una sola sanció en la nostra presència. Podríem recórrer a la major discreció de les unes davant la total exposició pública de les altres com a explicació del greuge comparatiu, però, tenint en compte que la normativa atorga discrecionalitat total als agents per decidir qui és prostituta i qui no ho és, s'entén que el marge d'arbitrarietat per aplicar o no les sancions es va rabejar especialment amb aquest col·lectiu. Com es poden interpretar, si no, les notes següents del diari de camp?

Caminant cap a Sant Antoni pel carrer Ferlandina, arribem a la plaça del Pes de la Palla i ens trobem amb un cotxe de la Guàrdia Urbana buit aparcat. Una vegada passat el B., comprovem que algunes de les treballadores romaneses s'han replegat cap a l'interior dels carrers les cantonades dels quals solen ocupar. Es troben recolzades a la paret, xerrant entre elles i esperant que una parella d'agents que transita cap avall, passin de llarg i tornin a pujar la ronda per reprendre les seves posicions. Al banc de davant de l'agència de viatges hi ha dues de les prostitutes autòctones fumant una cigarreta i esperant que amaini el temporal. Una noia romana, que estava recolzada dempeus al seu recinte de la Caixa, en veure aproximar-se la Guàrdia Urbana en sentit descendent cuita el pas i s'asseu al banc de davant. Els agents —dos homes— s'encaminen decidits cap al banc i li demanen que els acompanyi. Després s'aproximen al cotxe i la multen.

Quin és el criteri que es va seguir per multar aquesta prostituta? Romandre dempeus recolzada en el seu recinte? Estar asseguda com algunes de les companyes autòctones la presència de les quals s'ha ignorat? Ser jove i romana? Tenir aspecte de puta i trobar-se en una zona de prostitució?

Malgrat les circumstàncies especialment adverses per a elles, les treballadores del sexe romaneses, ja fos per tenir una necessitat més urgent de treballar, ja fos per l'adopció d'una actitud reivindicativa manifesta⁵⁸ (o per ambdues coses alhora), evitaren parilitzar-se i improvisaren tàctiques per eludir el control policial. Fins a quin punt estarien relacionades les actituds davant la imposició de l'ordenança amb els diferents estils d'exercici de l'activitat —la tendència a visibilitzar-se i la tendència a emascarar-se— que caracteritzen unes i altres treballadores del sexe?

Algunes de les tàctiques emprades per les treballadores del sexe romaneses, a més de l'esmentada més amunt (amagar-se als carrers del Raval amb sortida a Sant Antoni, fent-los servir com a miradors per escrutar les posicions dels agents i decidir si sortir-ne i exposar-se o no), són les següents:

⁵⁸ En un parell d'ocasions, dues noies ens van preguntar si sabíem el motiu pel qual no les deixaven treballar. Semblava que tinguessin molt clar que la seva activitat al carrer és una feina. D'altra banda, vam trobar-nos algunes treballadores sexuals romaneses de la ronda en diferents actes de protesta contra l'ordenança del civisme, però de les treballadores veteranes amb les quals teníem contacte, no en vam trobar cap.

- Determinats clients s'arriscaven a concertar serveis mitjançant els usos de la mirada. Prescindint del ritual de contacte i negociació descrit, el client en qüestió es limitarà a passar a escassa distància per davant de la prostituta i a provocar un encreuament de mirades. Tot seguit, la prostituta caminarà cap a l'entrada del carrer del Raval més proper i el client seguirà els seus passos. Una vegada allà, li indicarà on ha d'anar per consumir la transacció i ambdós faran el recorregut separadament, emprant direccions oposades (en aquests casos, la prostituta pot seguir la ruta habitual, però el client ha d'improvisar un nou recorregut). Aquesta última precaució es pren, a més, pel perill de topar amb la Guàrdia Urbana a la porta de la finca on van.⁵⁹
- Una enginyosa variant de la tàctica anterior, que també consisteix en la manipulació de la informació social que es pot transmetre mitjançant els *signes de vinculació*, és la de caminar de la mà o del braç del client durant el recorregut. Només en vam poder registrar dos casos, però aquesta limitació es pot deure tant a la manca d'efectivitat com al fet que no tots els clients estan disposats a caminar de la mà d'una prostituta.
- El fet de romandre assegudes als bancs de la zona també pot considerar-se una tàctica per eludir el control policial. Tanmateix, la seva eficàcia depenia exclusivament de la voluntat de la Guàrdia Urbana.
- Com que la Guàrdia Urbana pot decomissar els diners de les treballadores sexuals en cas de multar-les, algunes de les noies delegaven en la companya que en aquell moment es trobés descansant, a la terrassa del B. o en el seu interior, la funció de custodiar els beneficis que anaven recaptant.
- Des del moment en què es van adonar de la presència confiada de les forces de l'ordre en el nostre camp d'estudi, les treballadores del sexe romaneses van colonitzar un fragment més gran de la ronda per escapolir-se de la seva vigilància. Així, van descendir a l'altura de Riera Alta, generant nous recintes i readaptant-se a la situació. Mentre elles exercien en nous emplaçaments, els agents i els vehicles de la Guàrdia Urbana continuaven estacionats en la part superior del carrer.

⁵⁹ Aquesta va ser una pràctica corrent en els *meublés* del Raval. Es van arribar a produir situacions prou «incòmodes»: si un guàrdia urbà romania estacionat a la porta d'un dels pisos, les prostitutes que es trobaven a dalt no podien sortir, i les que anaven acompanyades de clients no podien pujar-hi i treballar.

Durant els mesos d'abril i maig de 2006, algunes treballadores sexuals que havien descendit la ronda van tornar als voltants del Bar B., alhora que apareixien noves cares. La Guàrdia Urbana continuava patrullant el lloc, però es limitava a ser-hi, inhibint la hiperactivitat sancionadora que va caracteritzar els dos primers mesos de l'aplicació de l'ordenança. Parlem d'hiperactivitat sancionadora perquè vam ser testimonis de pràctiques clarament emmarcables en aquesta classificació, com ara la imposició de multes en grup. Aquesta activitat es duia a terme seleccionant unes quantes prostitutes i ignorant la resta de les companyes que es mantenien als seus recintes. Però aquestes situacions no es van donar exclusivament a Sant Antoni. Les associacions de dones no disposaven de mitjans suficients per recórrer la ingent quantitat de multes que s'havien posat aleatòriament, mitjançant abús de poder (aplicant la sanció més elevada —750 euros— sense que hi hagués cap centre educatiu en un radi de dos-cents metres tal com estableix l'ordenança) o acompanyades d'un tracte vexatori i humiliant. Al dramatisme d'aquests fets, s'hi afegeix la condició d'il·legals de moltes de les treballadores immigrants, que es negaven a denunciar per temor de les conseqüències (la possible obertura d'un expedient d'expulsió).

L'actitud passiva posterior estaria relacionada amb el recurs contenciós administratiu que la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB) i divuit entitats més van interposar el 30 de març de 2006 contra la polèmica ordenança.⁶⁰ Reclamen la seva derogació, o com a mínim la dels articles que afecten el col·lectiu de treballadores del sexe. L'entitat Àmbit Dona, una ONG que defensa els drets de les treballadores sexuals instal·lada al carrer Sant Rafel, té mitjans d'assessorament per a les sancionades, que poden així reclamar la suspensió de les multes, la qual cosa els permet exercir amb una mica més de tranquil·litat.

Canvis en els discursos

Des del moment en el qual es van anunciar oficialment en premsa els continguts de l'ordenança municipal en matèria de civisme, i es va parlar de multes d'entre 100 i 750 euros per sancionar el comerç sexual als carrers, la premsa del Bar B., a disposició dels clients, es va convertir en una de les fonts d'informació de les treballadores del sexe, les quals pels matins comentaven les novetats entre

⁶⁰ Vegeu Annex II.

elles i amb els cambrers. Al principi, la impressió general restava importància al que, es pensava, no seria més que una temptativa exemplaritzant per calmar els ànims sense repercussions reals: «¿Cómo van a acabar con algo que ha existido toda la vida?», era una frase comuna en les converses de les autòctones veteranes. A mesura que passaven els dies, la prostitució de carrer i la seva vinculació amb màfies i xarxes organitzades van anar adquirint cada vegada més rellevància mediàtica. Simultàniament, algunes de les treballadores del sexe no romaneses donaven forma a un discurs que culpabilitzava les seves companyes si no de generar, d'agreujar els excessos causants de la iniciativa de l'Ajuntament en contra de tot el col·lectiu.

Un matí, asseguts al Bar B., escoltàrem el conjunt d'autòctones i una de les treballadores marroquines comentar quelcom que havia succeït el dia anterior: un grup de periodistes va proposar a les treballadores romaneses fer-los unes quantes fotografies que serien publicades l'endemà. Algunes d'elles van acceptar i van posar entre riures, mentre que d'altres van preferir quedar fora de l'objectiu. Fins aquell moment, no hi va haver problema. La tensió i el malestar van aparèixer quan els reporters els van dirigir algunes preguntes: «per a qui treballem?», «teniu papers?» o, davant de les converses telefòniques d'algunes de les noies, «amb qui parles? Parles amb el teu macarró?». Un parell d'elles van insistir, comprensiblement molestes, a reiterar que treballaven per a si mateixes i per als seus fills. Mentre les seves companyes explicaven els fets, una noia romana es va aproximar a la taula i es va queixar per l'assetjament mediàtic i policial. Després d'escoltar les seves paraules, i sense que pugui establir-se un nexa discursiu directe, una de les veteranes va respondre, dirigint-se a totes: «Sí claro. Pero hay que reconocer que hay maneras y maneras de trabajar, quiero decir, mira.» Va assenyalar un grup de quatre treballadores romaneses que sortien de l'interior del B. cantant, en un ambient de gresca moderada. Bevien unes llaunes de *Red Bull* que acaben de comprar al bar, i gaudien del que sens dubte era un moment de descans i distensió. «¿Tú te crees que se puede trabajar así? ¿Hace falta armar ese follón? Si es que van drogadas, o bebidas, o vete tú a saber qué... y a veces llaman a los clientes a gritos, o se ponen en el medio a molestar a todo el que pasa. Porque se puede ser puta, pero hay que tener dignidad, la dignidad es una cosa que nunca hay que perder, y la discreción, porque eso ya son ganas de molestar y mala educación... a ver qué necesidad hay de hacer así las cosas, ninguna necesidad. Que tampoco

son todas, ¿eh? Mira esta nena, esta nena es una buena chica, con ella sí que hablo yo a veces y es una buena chica, trabaja tranquila y sin molestar a nadie.» Es referia a la prostituta romanesa que s'havia apropiat, però que al mig del seu discurs es va encaminar cap a l'interior del bar.

El que ens sembla remarcable de les paraules de la veterana, és que estableixen una crítica de les conductes que li semblen aberrants segons el seu sentit del que és correcte. Però aquestes conductes no es refereixen al comportament en general de les treballadores del sexe romaneses, sinó al comportament adequat atenent la seva condició de prostitutes. És a dir, enfronta dues maneres de *ser puta*, dos estils d'exercir la prostitució de carrer que diferencia i jerarquitzava a partir de factors com la discreció, la dignitat i la bona o la mala educació. Efectivament, tal com s'ha comentat al capítol anterior, és evident que els estils de treball de les unes i les altres són diferents. Potser aquestes diferències puguin relacionar-se amb condicionants culturals aliens en principi a la professió per si mateixa, però adaptats a ella. Tanmateix, ens sembla que té major rellevància el fet que els estils d'unes i altres concorden amb les distintes exigències que determinen les modalitats de treball. És cert que totes s'ubiquen al carrer, però les treballadores romaneses exerceixen durant més hores sense compatibilitzar la prostitució amb altres activitats, i ho fan a partir d'una reduïda tarifa consensuada i d'un criteri estricte de rendibilització del temps (quinze minuts per servei). El seu objectiu és el d'aconseguir el major nombre de clients possible, i per això han d'exhibir-se i desenvolupar tècniques de captació que portin el client a elegir-les a elles i no les seves companyes.⁶¹ Les altres treballadores del sexe no tenen tarifes tan estables, i poden adaptar els preus a les seves necessitats personals o a les circumstàncies del client. No tenen la mateixa limitació temporal, ja que en ocasions acuden a domicilis particulars i la remuneració s'incrementarà segons el temps que el client requereixi, de manera que un o dos serveis poden resultar més rendibles que tres dels habituals de les prostitutes romaneses. D'altra banda, no hem d'oblidar la diferència d'edat entre les unes i les altres: si un grup de quatre noies d'entre divuit i vint anys, que no fossin prostitutes, es pareixen durant uns minuts al carrer i comencessin a cantar i a riure com si no hi hagués ningú al voltant, probablement la seva conducta no resultaria tan

⁶¹ És important assenyalar que una insistència exagerada amb els clients potencials perquè contractin els seus serveis o el fet que facin més d'un torn de treball, en alguns casos pot indicar situacions clares d'explotació per part de tercers.

insultant i s'atribuiria al desvergonyiment de la joventut. A més, podem testificar que aquests comportaments són més aviat excepcionals en horari diürn, i segurament són provocats per la necessitat de vèncer el tedi de les seves jornades laborals.

Una altra qüestió que ens sembla destacable, és que del discurs de la veterana es desprèn que la forma correcta de ser puta és la de ser-ho sense semblar-ho —o semblant-ho tan poc com sigui possible. Censura la indiscreció i la falta d'educació a partir dels paràmetres del decòrum que les treballadores romaneses vulneren precisament per visibilitzar-se. Així, podríem afirmar que el que la veterana —amb l'acord, o almenys sense el dissentiment de part de les seves companyes— reivindica, és una actitud d'*emascarament*, en termes de Goffman, enfront de l'estigma:

Les persones que estan disposades a admetre la possessió d'un estigma [...] poden, no obstant això, fer un gran esforç perquè l'estigma no es destaquï massa. L'objectiu de l'individu és reduir la tensió, és a dir, per una part evitar que l'estigma sigui, per a ell mateix i per als altres, objecte d'estudi dissimulat, i, per una altra, mantenir una participació espontània en el context oficial de la interacció. (Goffman, 2001, p. 123)

El fet de jerarquitzar els estils de comportament, associant-los a la valoració diferencial d'una activitat comuna en termes de dignitat i indignitat, proporciona l'oportunitat de descobrir en aquells estrats més marginals, les millors garanties dels sectors estigmatitzats per exercir *la seva pròpia* discriminació envers els altres. Tal i com va explicar Bourdieu (1988, p. 161; citat per Aramburu, 2001, p. 262), l'assimilació dels valors de les classes altes i l'aspiració d'emular-les, condueix aquells que es troben en una determinada posició en l'estructura social, a trobar els *altres* adequats de qui distingir-se simbòlicament, ubicant-los en una posició inferior. Una conversa amb Fàtima completa aquesta interpretació. Es va produir un matí en què, havent entrat l'ordenança del civisme en vigor, la ronda Sant Antoni va aparèixer plena de Guàrdia Urbana (hi havia un cotxe aparcats a la plaça del Pes de la Palla, un altre en el costat oposat de la carretera, a l'altura del carrer del Tigre, i una parella d'agents deambulants sense cessar amunt i avall de la ronda. Dues prostitutes —ambdues romaneses— ja havien estat multades). Ens trobàvem a l'interior del B. prenent un cafè. A la segona barra del bar hi

havia tres prostitutes romaneses. Després de veure com multaven les seves companyes, algunes de les veteranes també van entrar a l'establiment i van tancar la porta ajustant un forrellat situat en la seva part inferior. El temps transcorria i la Guàrdia Urbana no semblava tenir intencions d'abandonar, així que les prostitutes del bar van començar a assumir que perdrien una jornada de treball. Algunes d'elles, que tractaven de prendre's el contratemps amb humor, copejaven les portes amb la mà i dirigien comentaris provocadors als agents de l'ordre quan aquests no estaven prou a prop per escoltar-les: «Eh, estamos aquí, ¿vais a entrar a multarnos?» Dos tipus que prenién una cervesa al costat de la porta, i que no tenien una relació directa amb les treballadores del sexe, es van sumar al motí imbuïts d'un sobtat esperit solidari, descrivint els moviments de la Guàrdia Urbana i avisant de les seves aproximacions. Davant dels esdeveniments en què estàvem involucrats, la Fàtima, que ens explicava quina havia estat la seva trajectòria vital fins a exercir la prostitució, va canviar de conversa: «A mí no me hace gracia, ninguna gracia... no sé ni los días que llevo ya sin trabajar. Llevo ya dos meses sin pagar el alquiler, la dueña de mi casa dice que ahora el piso lo quiere para su hija que se va a independizar y yo estoy que no puedo ni pagar el butano. ¡Me voy a ir a la puerta del Ayuntamiento, con una manta, a ver si ésos me dan un trabajo! No sé a qué esperamos aquí, ¿tú te crees que la policía se va a ir con todas las que están fuera?» Es referia a les prostitutes romaneses, la majoria de les quals continuaven al carrer. Li preguntàrem a quin altre lloc podien anar, per fer-li entendre que elles sofrien els mateixos perjudicis: «Ya, si ya lo sé, claro, están intentando trabajar. Si ahí en Castelldefels donde vivo yo hay rumanas, jovencitas también, que trabajan limpiando casi todas y cobran menos que yo las pobres... Pero es que aquí hay demasiadas juntas, y entonces se nota mucho que están y claro ¿cómo no va a venir la policía? Si al menos disimularan... pero es que son tan descaradas, son muy descaradas estas chicas. Ayer estuve viendo un debate de estos de la televisión, en la dos. Era sobre la prostitución, y había unos que decían que había que hacerla legal, con sus derechos y todo, pero en los clubs, y otros que decían que no, que no podía ser legal esto, que había que prohibirlo». Quan li vam demanar la seva opinió, va respondre: «Pues yo, la verdad, a ver, derechos tenemos que tener, porque no hacemos daño a nadie, y a mí los clubs no me gustan, pero también entiendo que están los niños y claro, por aquí por la calle, pues que vean estas cosas... Si fueran un poco más discretas...»

La resposta de la Fàtima assumeix part del discurs institucionalitzat, per la manera com considera que la visibilitat de les prostitutes pot atemptar contra la moral pública. Així, encara que esmenta l'ordenança com a causant de les seves situacions, deriva part de la responsabilitat a les treballadores romaneses, que pel seu nombre i estil produeixen la imatge d'una invasió de l'entorn que pot impactar sobre algunes sensibilitats.

Però aquestes elaboracions discursives, no només partien de les treballadores del sexe no romaneses, sinó que vam poder observar un canvi similar en els cambrers del B. Un d'ells, amb el qual xerràvem un matí mentre fèiem conjuntament una ullada a un diari, va deixar de passar les pàgines davant d'una fotografia de l'expresident Aznar. Es va quedar pensatiu mirant-lo i es va iniciar el diàleg següent:

—*Este presidente fue muy bueno para algunas cosas y muy malo para otras.*

—*¿Bueno para qué?*

—*Bueno para la economía, pero muy malo para la inmigración*

—*¿Para la inmigración?*

—*Sí, sí, porque por su culpa están todas éstas aquí. Eso de que puedan venir por meses y luego irse, es muy malo, no es nada bueno para España. O se viene bien, a trabajar, o que no vengan.*

—*Pero ellas están trabajando ¿no?*

El cambrer del bar, en no reconèixer l'estatut de treball a la prostitució, relaciona directament aquesta pràctica amb una activitat delictiva. Com que resulta difícil vincular el comerç carnal per si mateix amb un delictes, ja que amb el seu exercici no es danya ni perjudica ningú, s'opta per correlacionar-lo amb diferents formes de delinqüència —com els robatoris—, la qual cosa permet que l'estigma compleixi la seva funció de control social (Juliano, 2002, p. 46). A més, en aquest cas particular, la condició d'immigrants de les prostitutes romaneses facilita al cambrer optar per una nova estratègia de distinció, que escindeix el col·lectiu amb el qual en primera instància s'identifica —els immigrants— en dues categories: els bons i els dolents, i s'autoassigna una posició entre els primers.

Finalment, l'encarregat del bar, amb el qual concertàrem una conversa amb preguntes explícites una vegada acabat el seu torn, es va queixar de l'ús colonit-

zador que en feien les prostitutes, quan en xerrades informals anteriors mai no havia emès un comentari negatiu —car com ja s’ha indicat, aquest ús no seria possible sense l’aquiescència dels responsables del local. Segons ens va dir: «las chicas se sientan aquí, ocupan casi todas las mesas, y se creen que están en su casa. No consumen casi nada y eso no puede ser, porque pueden estar mucho tiempo sólo con un café y entonces otras personas normales no vienen al bar... quiero decir que no sean prostitutas o amigos suyos. Y a veces arman follón, rompen el servicio, hay peleas aquí dentro...»

En realitat, durant el nostre període d’observació vam poder comprovar com les prostitutes romaneses generen en qualitat de clients importants beneficis al bar. A això s’afegeix el fet que, quan no hi eren instal·lades, les constants entrades i sortides per adquirir diversos productes les convertia en la seva principal font d’ingressos —aquest fet era a més un comentari recurrent entre alguns dels veïns de la zona que integren l’auditori. Mai no vam veure el servei espatllat —encara que es tracta d’un habitacle diminut sotmès a un ús intensiu en ser compartit per homes i dones, fet que pot haver provocat el seu deteriorament—, i tan sols vam assistir a un altercat provocat per un home que es negava a pagar les cerveses que havia consumit. Les prostitutes el coneixien perquè era un habitual del bar en horari nocturn, però no perquè els unís una relació personal més profunda, i en qualsevol cas, tampoc no se les hauria de considerar responsables de les accions de tercers. Respecte a l’assistència de clients «normals», es pot adduir que, al marge de la influència que efectivament pugui tenir per a segons qui la presència de prostitutes, l’encarregat no esmenta altres aspectes relacionats amb les característiques intrínseques del seu establiment, que poden afavorir que la clientela triï altres bars de la zona: no presenta un aspecte precisament il·lustrós, es tracta d’un espai molt petit i sense taules en el seu interior, i l’alternativa de la terrassa a l’hivern no dóna bon resultat. A més, l’oferta alimentària és molt limitada, per la qual cosa se serveixen fonamentalment begudes i cafès.

Creiem que certs elements van poder interferir en la formació del discurs de l’encarregat. D’una banda, ell era coneixedor de la nostra activitat al lloc, per la qual cosa és probable que contextualitzés la nostra recerca dins del corrent d’opinió que estava generant la publicació de la normativa. Diem això perquè, malgrat els discursos d’uns i altres, les relacions reals i quotidianes amb les noies no van variar el seu bon to habitual. Continuaven xerrant, fent broma, acudint al bar i, com hem vist en l’exemple anterior, fins i tot col·laboraven activament

en les seves tàctiques per evitar ser multades per la Guàrdia Urbana (sense el beneplàcit dels cambriers, les dones no haurien pogut tancar-se al bar). Per això ens semblaria interessant aprofundir en els possibles canvis que afectin els esmentats discursos arran del camí que segueixi la implantació de la normativa i dels corrents d'opinió que es generin des d'instàncies oficials.

Transició

L'expulsió de les treballadores sexuals de la ronda de Sant Antoni

Al juny del 2006, la veu d'alguns veïns del lloc irromp en la premsa local per protestar davant l'incompliment de la normativa vigent, i remarca que la presència de treballadores sexuals és incompatible amb l'existència de dos centres escolars i una escola bressol en un radi de 200 metres. A partir d'aquell moment, els veïns esmentats emprenen la iniciativa de mobilitzar la resta, aglutinant esforços amb un objectiu comú: eliminar la presència de prostitutes del seu carrer. Una de les primeres actuacions per tal de «conscienciar» el veïnat va consistir a penjar pamflets a les diferents finques de la ronda de Sant Antoni, que comminaven a fer accions directes. Entre aquestes accions figuraven la col·locació de pancartes que expressessin el rebuig popular a les prostitutes, la convocatòria de cassolades nocturnes, les trucades a les forces de seguretat, i fins i tot la invitació a llançar ous o galledes d'aigua bruta a les dones del carrer des dels balcons.

PROSTITUCIÓ A LA RONDA DE SANT ANTONI

Com a veïns de la Ronda de Sant Antoni denunciem:

- 1.- L'Assejament a menors descarat per part de les prostitutes.
- 2.- La disminució de compradors potencials d'altres punts de Barcelona a comprar al barri perquè són constantment molestats i no tenen perquè aguantar aquesta desagradable situació.
- 3.- L'Assejament constant als homes que viuen al barri per part de les prostitutes.
- 4.- L'Assejament constant a les dones que vivim al barri per part de "clients potencials" i dels proxenetes.
- 5.- La brutícia que hi ha a la Ronda donada les llargues estones que les prostitutes i els proxenetes estan en el carrer intentant captar clients i controlant l'ambient.

Per tant proposem les següents accions:

- 1.- Que els veïns seguim amb les cassolades cada nit a les 21 h. durant mitja hora com a mínim.
- 2.- Penjar entre arbres pancartes demanant fer fora de la Ronda la Prostitució, fins i tot fent servir els fils de l'enllumenat de Nadal, al cap i a la fi els paguem entre tots.
- 3.- Desde les botigues donar una sèrie de telèfons i adreces de correu per tal d'informar a tothom que entri a comprar com pot col·laborar.
- 4.- Continuar trucant a diferents hores del dia a la Guàrdia Urbana, als Mossos, al telèfon del civisme, etc... denunciant que les prostitutes estan molestant a la gent, embrutant el carrer, etc... ¡¡¡IMPORTANTI! Demanar el codi de la trucada perquè quedi constància de que s'ha trucat.
- 5.- Seguir trucant i enviant e-mails a tots els mitjans de comunicació (Ràdio, TV i Diaris) per tal de que tothom n'estigui assebatat.
- 6.- Tancar els comerços una tarda durant mitja hora un dia feiner i conjuntament amb els veïns, tallar la cruïlla Ronda Sant Antoni amb Urgell, o Ronda Sant Antoni amb Floridablanca per tal de protestar d'una manera més enèrgica si no veiem que la situació es soluciona. Si es decideix fer aquest acte, avisar als mitjans de comunicació perquè vinguin per tal de deixar constància de les nostres accions.

¡¡¡NO VOLEM!!!

¡¡¡TOTA LA RONDA UN PROSTÍBUL!!!

Si ens preguntem per què l'existència de prostitutes en un barri resultava tan molesta com per justificar accions violentes en contra seva, trobem un seguit de llocs comuns que es repeteixen en els discursos dels veïns afectats.

Primerament, és molt freqüent l'al·lusió a la degradació de la zona, ocasionada per la concentració de nombroses prostitutes al carrer. El terme s'utilitza associant estretament la brutícia física de l'entorn a causa del seu ús intensiu, amb la visibilitat de persones la presència de les quals s'antulla, en si mateixa, contaminant. Així, una de les principals impulsores de la mobilització veïnal (l'Emília),⁶² descrivia d'aquesta manera els canvis al barri arran de l'aparició de les treballadores del sexe romaneses:

[Hubo] un cambio total, de la calle, en la calle, el barrio se... se embruteció, a nivel, a nivel físico, a nivel de gente, tanto por las prostitutas como por los clientes, no sólo las prostitutas. Los clientes... también afectaron el barrio, el trato en el barrio... La gente la veía que no... No estaban bien... La gente del barrio no estaba bien [...]. Los vecinos modificaron los hábitos, la gente de las tiendas también estaba enfadada porque frenaba el acceso a clientes, el barrio dejó de conocerse como barrio de las tiendas de informática y se conoció, se pasó a conocer como un barrio de prostitución, que esto a los vecinos les fastidió bastante.

Com veiem, a la presència embrutidora de les prostitutes, la nostra interlocutora sumava la dels clients perquè, segons ens va comentar, majoritàriament procedien d'una extracció social «tirant a baixa»:

Cualquier persona que te viene, no va a ser un señor, no va a ser un cliente de la zona alta exquisito... ¿Qué te va a venir aquí? El pobre desgraciado que tiene que pagar para tener una prostituta, porque no tiene una persona al lado que le satisfaga o lo que sea.

D'aquesta manera, es posa de manifest que la necessitat de «netejar» el carrer de treballadores sexuals, no només té a veure amb les molèsties que el seu ús de l'espai pugui suposar (ja que hi havia queixes pels embolcalls de menjar o

⁶² Es tracta d'una dona catalana de 50 anys, de classe mitjana i amb un nivell de formació també mitjà. Treballa com a administrativa en una empresa privada. Està casada i no té fills. Va estar molt implicada en la mobilització veïnal, i en va ser una de les seves principals inspiradores.

les llaunes de beguda que acabaven escampades pel terra),⁶³ sinó que l'estigma que recau sobre les prostitutes per la seva activitat és el causant de la possible segregació de les àrees on l'exerceixen. El temor que el barri passés a conèixer-se com un barri de prostitució (amb l'agregujant d'ésser una modalitat de prostitució barata accessible a tothom), en lloc de com una àrea comercial aliena a la mala fama del Raval, revela el temor a viure en una zona que podria sofrir una devaluació social i, consegüentment, econòmica. Tant és així que aquesta mateixa veïna ens va informar de la seva voluntat d'abandonar el pis en què havia viscut vint-i-un anys, si la prostitució no s'eradicava completament del carrer.

D'altra banda, algunes de les situacions que semblaven generar més malestar estarien relacionades amb la manera en què podia afectar als seus usuaris la transformació simbòlica de l'espai ocasionada per les treballadores sexuals. Tal i com s'ha explicat, en convertir-se en «territori de prostitutes», qualsevol home que transités pel lloc podia ser considerat un client potencial i, per tant, rebre ofertes per pactar un servei. Igualment, una dona que romangués a la zona el temps suficient, podia ser interpel·lada per un client que l'hagués confós amb una prostituta. Encara que els veïns van esmentar en ocasions reiterades ambdues possibilitats com a motiu de disgust i indignació, exagerant intencionadament la seva freqüència i intensitat en qualificar-les d'*assetjament*,⁶⁴ ens sembla

⁶³ Volem aclarir que en cap moment no estem afirmant que un determinat ús de l'espai hagi de ser imposat unilateralment per un dels sectors implicats en el conflicte. De fet, el que les associacions en defensa dels drets de les treballadores sexuals (agrupades en la plataforma Treball Sexual i Convivència) reclamaven, era un ús negociat de l'espai públic urbà, decidit en un fòrum on les prostitutes, els veïns i els comerciants de la zona estiguessin representats. Per tant, es partia de la necessitat d'arribar a acords amb les persones disconformes perquè la seva presència resultés tan poc molesta com fos possible, negociant aspectes com els horaris de treball, les tècniques de captació de clients, la ubicació dels *meublés*, etc. Fins i tot es va proposar la possibilitat que les treballadores sexuals poguessin exercir en locals autogestionats. Tanmateix, les prostitutes van ser privades de l'opció de negociar en igualtat de condicions i del dret a elegir el lloc on volien treballar.

⁶⁴ Parlem d'exageració perquè hi ha diversos exemples de dramatització premeditada de la realitat per tal de produir els efectes desitjats en l'opinió pública. Un d'aquests exemples el constituïria una veïna que va convocar els mitjans de comunicació amb la idea que es fessin ressò del presumpte assetjament sexual que patia el seu fill, per part de les prostitutes a la sortida d'una escola de la zona. A poc a poc aquesta idea es va anar estenent entre altres veïns com un argument amb què justificar la necessitat d'eradicar el treball sexual del barri. Així, el diari gratuït *ADN* —entre d'altres— publicava en un titular del 18 d'octubre de 2006: «Les prostitutes aborden nens. Les dones s'exhibeixen en zones pròximes a tres col·legis. Les mares denuncien que els seus fills sofreixen assetjament sexual a la ronda de Sant Antoni en sortir de les aules». Malgrat les denúncies que les mares «afectades» van fer arribar al Síndic de Greuges, a la policia i a l'Ajuntament, el mateix diari publicava l'endemà, en un espai molt més reduït, les paraules de l'intendent portaveu de la Guàrdia Urbana, Carlos

important destacar que l'ofensa davant aquestes situacions l'originaven factors diferents. Els homes criticaven l'agressivitat d'algunes de les tècniques de captació de clients de les prostitutes, però en cap cas no van insinuar que certs elements inherents a la seva persona els haurien de distingir inequívocament d'un client potencial. Per a les dones, en canvi, l'agreujant no semblava que fos haver de donar explicacions a un desconegut en un espai on haurien de prevaler l'anonimat i el dret a passar desapercebudes, sinó haver de donar-les per haver estat confoses amb una puta, la qual cosa implica un grau d'humiliació intolerable:

Lo que he visto, bueno, un barrio que incluso, que quizá el problema que haya tenido mucho es el de no saber hasta dónde puedes llegar... y entonces yo estoy muy de acuerdo que hagan juego con las prostitutas, bueno, pero ¿que lo hagan conmigo? A ver, sin perder el respeto, yo en ningún momento físicamente ni... ni por apariencia física, yo no puedo, yo no me considero igual que ellas, no porque las encuentre ni mejores ni peores ¿eh? Cuidado, no estoy haciendo... Ellas por su trabajo visten de una manera, yo por mi trabajo voy vestida de otra... Es que... Y que la persona que está, que quiere ir con prostitutas, no sepa distinguir, de que esta chica, va a lo que va y yo voy a lo que voy, esto crea malestar también. (Emília)

Tradicionalment, les prostitutes que exercien el seu ofici a l'espai públic, eren obligades a subratllar la seva condició de persones deshonestes lluint algun signe identificador que les diferenciés de les dones decents. Des del moment en què la prostitució es va reglamentar com una pràctica socialment sancionada i el matrimoni es va imposar com una altra de les institucions fonamentals que regulaven les relacions entre els sexes, dues classes de dona, l'esposa i la puta, es van perfilar com els extrems oposats i alhora complementaris dels models de feminitat imperants.⁶⁵ L'aproximació a un o un altre d'aquests extrems, amb el consegü-

Reyner: «Nosaltres no hem detectat persecució d'escolars». Aquest mateix desmentiment va ser reafirmat per membres d'Àmbit-Dona i d'altres associacions que treballen mà a mà amb les prostitutes del carrer. Nosaltres, al llarg del nostre treball de camp, tampoc no vam observar cap prostituta oferint els seus serveis a nens o a adolescents, entre altres coses perquè, suposem, no deuen ser clients gaire solvents.

⁶⁵ Julia Varela (1995) situa l'inici d'aquest moment en la baixa edat mitjana, quan un seguit de canvis en l'estructura socioeconòmica i en les mentalitats, van derivar en el progressiu reordenament de la sexualitat i de les relacions entre gèneres. Així, al mateix temps que es regulà la prostitució de forma pública — convertint les prostitutes en treballadores assalariades i atorgant un lloc a les relacions sexuals en l'àmbit del mercat—, el matrimoni eclesiàstic, monogàmic i indissoluble va suposar

ent grau d'aprovació o rebuig social, passa per l'assimilació d'un seguit de pautes de conducta que incumbeixen el maneig del cos i el control del seu aspecte exterior (Juliano, 2002, p. 82). Mentre que de les dones decents s'espera una certa capacitat d'autocontenció, de forma que un excés de desimboltura en les seves maneres (moviments, gestos, mirades) no evidencii un possible correlat en el pla moral, les prostitutes generen expectatives oposades (Vance, 1989, p. 14). Encara que algunes treballadores sexuals, amb la finalitat de codificar la seva activitat de cara al públic, puguin incorporar conductes i adoptar aparences socialment desvalorades perquè indiquen un model de feminitat negatiu, ja hem vist que en el cas concret de la ronda de Sant Antoni, l'aparença física de les treballadores sexuals no necessàriament s'emmotllava a aquests estereotips. I si bé les tècniques de captació de clients o les formes d'apropiació de l'espai permetien una identificació una mica més fiable, en última instància, era la definició simbòlica de l'espai com a zona d'ambient la que podia donar lloc a les confusions que generaven la indignació de les veïnes. La insistència d'algunes d'aquestes veïnes a distingir-se de les prostitutes malgrat l'evidència, al·ludint a aspectes com l'aparença física, revela fins a quin punt la posada en escena de les treballadores sexuals no es contempla com una mera estratègia comercial, sinó com l'exteriorització d'una condició essencial i definitiva de la seva persona: s'és puta. Creiem que aquesta seria la interpretació més adient de les paraules d'una veïna, que en nom de l'associació Convive,⁶⁶ expressava les seves queixes

l'hegemonia d'un model agnàtic de relacions de parentiu. Amb el temps (sobretot al segle XIX), les figures de l'esposa i la puta es consolidarien com les encarnacions de dos models de feminitat enfrontats, a disposició de la figura unificada del marit/client.

⁶⁶ Es tracta d'una associació formada expressament arran del conflicte amb les prostitutes. Inicialment, els que van promoure la protesta es reduïen a dues veïnes amb les seves respectives parelles i un comerciant. En buscar el suport d'associacions de veïns i comerciants formalment constituïdes, es van trobar amb una resposta negativa. En alguns casos aquesta manca de suport responia a l'escepticisme davant l'efectivitat de les accions de protesta proposades, i en d'altres es parlava de la por de possibles represàlies per part de delinqüents mafiosos. Per això es va formar la Unió de Veïns Convive, per obtenir major pes davant de les institucions i representar els veïns disconformes amb la presència de treballadores sexuals. Tanmateix, tal com s'imposaven els actes de protesta i el conflicte adquiria ressonància, moltes d'aquestes associacions (l'Associació de Veïns de l'Eixample Esquerre, l'associació de comerciants representada per Sant Antoni Centre Comercial...) es van adherir públicament a les seves iniciatives.

Amb relació al temor de les possibles represàlies per part dels proxenetes de les dones, cal aclarir que es tractava d'un temor absolutament infundat. No es va produir cap incident, ni tan sols una conversa pujada de to, amb aquests presumptes proxenetes. Malgrat això, en la premsa local es va afirmar constantment que el veïnat vivia atemorit. Així, al diari *20 Minuts* del 14 de novembre del 2006, es podia llegir: «Els veïns fa 15 dies que fan cassolades cada nit a les 21 hores. Alguns, segons

en els termes següents en una carta publicada al diari *El Periódico*, el 26 de novembre de 2006:

Rechazamos, eso sí, la prostitución en la calle, a cualquier hora del día, frente a los colegios. Nos oponemos al acoso que sufren en la calle nuestros maridos y nuestros hijos adolescentes. No queremos que, a veces, nuestras hijas tengan que contestar a la pregunta «¿y tú, cuánto cobras?» [...]. No queremos ese futuro en nuestra calle. Yo, ni soy puta ni quiero parecerlo y, lamentablemente, los clientes de las prostitutas de la zona me hicieron sentirme así días atrás. Es una experiencia muy desagradable que no quiero que se repita. Esa es nuestra lucha.

La condemna moral sobre les prostitutes, present a la doble vara de mesurar que considera vexatori ser confosa amb una puta i una molèstia pesada ser confós amb un client (es dóna per fet que qualsevol home podria ser-ho), adquireix un significat més clar si atenem a la diferenciació que els veïns feien entre les prostitutes veteranes i les de l'Est. Mentre es considera que les primeres compleixen una funció social necessària i la seva presència és tolerable donada la seva discreció (tant pel que fa a la forma d'exercir com pel seu nombre més reduït), les segones han de ser extirpades del carrer a causa de la seva visibilitat:

P: ¿Y crees que sería posible llegar a un tipo de convivencia deseable con trabajadoras sexuales en tu mismo barrio?

R: Teniéndolas en la calle como están, no, yo creo que no, yo creo que no, yo pienso que es imposible. Quizá por la masificación que había. Como te he dicho antes, una cosa son cuatro prostitutas que estaban en el cine Goya, haciendo una labor social, que yo pienso que hacían una labor social, que no estas señoritas que estarán trabajando, como quieras, pero que no hacían una labor social, para mí no hacían una labor social. Eran unas esclavas del sistema, de las mafias, de lo que fuera, no sé cómo funciona el tema pero bueno. (Emília)

A més, certs veïns van exposar el seu temor a una possible invasió de prosti-

Casajuana (un d'aquests veïns), ho fan darrere dels portals perquè "tenen por de les màfies" que controlen les prostitutes». Creiem que aquesta distorsió de la realitat, sense cap base que la sustentés, va ser una altra de les tàctiques emprades per influir en l'opinió pública.

tutes estrangeres, afavorida per la inclusió d'alguns països de l'est (Romania i Bulgària) a la Unió Europea, a partir de l'1 de gener de 2007:

No volem ni imaginar què passarà a partir del dia 1 de gener quan alguns països de l'est que formaran part de la UE puguin circular lliurement per casa nostra, perquè una altra pregunta que ens fem els veïns i comerciants és la situació personal d'aquestes noies, si són legals o no, i com poden passejar tranquil·lament pels carrers, molestant els vianants, ja que també cal que sàpiga que són bastant mal educades i grolleres amb les seves actuacions al carrer.⁶⁷

Ens sembla que aquestes paraules evidencien un element més que, afegit a la condició de treballadores sexuals, explicaria el rebuig a què es va sotmetre les prostitutes de Sant Antoni: es tractava de dones estrangeres sospitoses de trobar-se en situació d'irregularitat. Diverses autores (Agustín, 2006; Doezema, 2004; Juliano, 2002b) han assenyalat la dificultat de plantejar l'existència de migracions femenines autònomes, ja que les dones solen ser contemplades com a poc mòbils i amb escassa iniciativa a l'hora d'emigrar. Malgrat que l'esmentada imatge no obeeixi a la realitat, les dones que emprenen un procés migratori distorsionen aquesta idea preconcebuda, i per tant són vistes com quelcom anòmal i pertorbador. Això comporta que se les consideri indefectiblement víctimes de màfies responsables dels seus desplaçaments forçosos, promovent una ideologia «salvacionista» que segons Dolores Juliano (2002b, p. 125) fa dues funcions: «emmascara els temors que les treballadores sexuals contaminin moralment i físicament la societat receptora i permet eludir l'anàlisi de les escasses alternatives amb què compten les treballadores immigrants». Aquesta ideologia, difosa a més pels mitjans de comunicació que airegen acríticament les xifres ofertes per les organitzacions de caràcter abolicionista quant al nombre de dones en prostitució víctimes de xarxes de tràfic il·legal d'immigrants, ha estat considerada per estudioses del fenomen com ara Ruth Mestre (2005, p. 142), un exponent del que s'ha donat a anomenar *trafiquisme*. El

⁶⁷ Aquest és el fragment d'una carta que la nostra informant principal, juntament amb altres veïns i comerciants de Sant Antoni, van dirigir a l'alcalde de Barcelona, Jordi Hereu. En aquesta carta, a més de reiterar les queixes per la presència de prostitutes al barri i d'informar-lo de l'incompliment de l'ordenança municipal, se l'adverteix de la capacitat mobilitzadora que tenen els veïns a través dels mitjans de comunicació, i de l'absència de suport que podria representar-li en les properes eleccions municipals la manca de solucions expeditives (ens referim a les eleccions municipals del 27 de maig de 2007). La carta ens la va proporcionar aquesta mateixa informant personalment.

trafiquisme seria la tendència a sobredimensionar, per tal de justificar la conveniència de reforçar les fronteres internes dels estats de la Unió Europea, l'existència del tràfic de persones, sobretot quan les immigrants són dones que exerceixen el treball sexual en el país receptor i els conceptes de tràfic de persones amb fins d'exploració sexual i tràfic il·legal d'immigrants són automàticament assimilats. El resultat és que les polítiques repressives sobre aquestes dones i la seva mobilitat es revesteixen d'una façana aparentment solidària que permet parlar de *víctimes* encara que a la pràctica siguin tractades com a delinqüents.

En el cas de la ronda de Sant Antoni, alguns veïns van saber fer servir un discurs políticament correcte, elaborat en ocasions amb un to compassiu, que incidia en allò inacceptable de la presència de dones víctimes de xarxes mafioses exhibides com a mercaderies, sense que les autoritats pertinents fessin res per evitar-ho.⁶⁸ Aquest discurs contrastava radicalment amb la forma concreta que

⁶⁸ A manera d'exemple, reproduïm les paraules de l'Emília:

P: Y además de... bueno de lo que me explicabas tú respecto a tu experiencia, algún otro vecino, no sabes de nadie que intentara buscar una solución directa hablando como primera medida de acercamiento a ellas?

R: No... algún vecino, algún vecino sí que lo intentó, pero nada. Porque de entrada esas chicas, el idioma ya no te permite entablar, y de entrada, a la que... a la que entablas, a la que vas a hablar con ellas y tal te puede aparecer la persona de turno y decirte... ¡Son unas desgraciadas, pobres chicas! ¡Si están bajo el yugo del proxeneta o de la gobernanta! ¿Qué pueden hacer en ese momento? No sé si ir a alguna asociación a pedir ayuda o qué, tampoco sé si les interesa a algunas, a algunas digo, yo qué sé algunas ya deben estar bien, algunas no, pues como todo, de todo hay en la viña del señor o sea que... Que cada uno, no lo sé.

P: Porque tú no te defines como abolicionista...

R: No, no, no, no, no, no, no, yo no soy abo... A ver, yo personalmente como mujer, encuentro muy triste, que haya hombres que necesiten ir a buscar otras mujeres para satisfacer sus necesidades sexuales, o sea, si no tienes más remedio te las satisfaces solito en casa si no tienes a nadie, que hay métodos, hay métodos: te compras una muñeca, haces lo que quieras, te haces tus juegos sexuales, haces tus historias, lo que tú quieras, pero de esto a... entonces esto me sabe mal, me sabe mal, como mujer me duele ¿eh? Me duele profundamente que una mujer... y a lo mejor estoy mucho más prostituida, estás mucho más prostituida tú cuando trabajas para una empresa, pero es otra historia, no tiene nada que ver una cosa con la otra, pero socialmente o... o en nuestra cultura, sea buena o sea mala, es lo que hay, y para mí es muy triste que una mujer tenga que ganarse la vida de esta manera, ahora abolicionista no, yo ya te digo que cada uno...

Veïem, llavors, que la relació que s'atribueix a aquestes dones amb xarxes mafioses, també serveix per desacreditar-les com a interlocutores a l'hora d'arribar a una solució negociada directament entre les parts implicades en el conflicte. Segons ens van explicar algunes representants d'ONG com ara Àmbit-Dona o el Lloc de la Dona, a la ronda de Sant Antoni hi havia una certa varietat respecte a la situació i a les condicions de treball de les noies: algunes havien emigrat autònomament i treballaven de forma independent. Unes altres havien recorregut a alguna xarxa per emigrar i, una vegada saldat el deute per les despeses del viatge, havien continuat exercint pel seu compte. Finalment, també hi havia casos de noies que estaven sent explotades i sotmeses a un tracte vexatori. Precisament, en situar-se al carrer i resultar visibles, el personal d'aquestes associacions podia establir contactes amb elles i tractar d'intervenir per millorar les seves situacions, cosa que resulta

van adoptar les protestes organitzades a peu de carrer, que incloïen agressions a les treballadores sexuals.⁶⁹ Per tant, la tendència a considerar a aquestes dones únicament com a víctimes passives d'una estructura de gènere desigualitària, va ser utilitzada estratègicament amb finalitats que ben poc tenien a veure amb raons humanitàries, sinó amb l'associació del treball sexual amb una activitat delictiva i degradant per a l'entorn urbà. Diguem-ne que, independentment que abans que entrés en vigor l'ordenança hi pogués haver veïns més o menys molestos amb l'existència de prostitució a la zona, no va ser fins que es van posar en marxa els seus mecanismes sancionadors que aquests mateixos veïns van veure encoratjades les seves accions de protesta contra les prostitutes, car a partir d'aquell moment podien ser considerades formalment delinqüents. Això ens porta a afirmar que, si l'associació de la prostituta amb una figura delictiva forma part de l'imaginari social, la normativa va actuar com un marc institucional des del qual consolidar aquest vincle, legitimant l'exclusió i el rebuig que aquestes dones pateixen.

El dia 13 de novembre de 2006, després que els veïns mobilitzessin tots els recursos al seu abast (la notícia de la protesta va ser recollida per mitjans de comunicació d'àmbit local, autonòmic i nacional, es van enviar missatges electrònics i cartes a l'alcalde de la ciutat i es mantingueren contactes constants amb membres de l'Ajuntament),⁷⁰ es va convocar una manifestació sota els lemes

molt més difícil quan les treballadores sexuals exerceixen en espais tancats. No obstant això, els veïns que deien estar indignats per la subjecció i falta de llibertat de les dones, lluny de reclamar l'abolició de la prostitució o les intervencions necessàries per garantir el lliure exercici d'aquesta activitat, el que pretenien és que es controlés i s'exercís en espais tancats fora del barri.

⁶⁹ De fet, quan els veïns van començar a llançar ous i galledes amb aigua bruta (i fins i tot pintura) des dels balcons, un cotxe patrulla dels Mossos d'Esquadra va haver d'acudir al lloc per vigilar i protegir les treballadores sexuals de les agressions que sofrien. Aquest fet va exasperar encara més els ànims d'alguns veïns, ja que consideraven que eren ells els que necessitaven protecció enfront de l'ocupació del barri per part de les treballadores sexuals.

⁷⁰ Val la pena reproduir les paraules de la nostra informant principal a l'hora d'explicar com es va aconseguir convertir el que succeïa a la ronda en notícia, i d'apreciar l'evident descompensació de mitjans per actuar i fer-se escoltar entre les parts implicades:

A ver mira, nosotros empezamos como ya te he contado antes, que fue porque empezamos, nos empezamos, empezamos a enviar cartas al periódico, después la carta de la señora Escarp en El País nos molestó muchísimo (es refiere a una carta de la regidora del distrito de l'Eixample Assumpta Escarp, segons la qual a la ronda de Sant Antoni la prostitució s'havia reduït força amb l'aplicació de l'ordenança del civisme), esto lo escribimos en verano, esto fue antes del verano en junio me parece que fue, y después ya, después en septiembre apareció la carta de esta señora que dijo que habían acosado a su hijo...y después ya fue cuando empezamos a llamar al Ayuntamiento, a llamar a los mossos, a llamar... empezamos a llamar de qué manera, como nadie hacía caso,

«Putas fuera» i «Les putes al prostíbul». Hi van acudir unes dues-centes persones, totes elles veïnes de la ronda o dels carrers del Raval que desemboquen a la ronda. Dos dies després, una batuda policial assestava un cop definitiu a la prostitució de carrer.⁷¹ Els mitjans de comunicació parlaren de la desarticulació d'una xarxa d'exploració de dones per a la prostitució vinculada amb màfies romaneses, i d'una operació policial que va culminar amb 110 persones detingudes: 57 acusades de delictes de proxenetisme i 47 de permanència il·legal a Espanya. En aquesta última categoria inclouríem moltes de les treballadores sexuals que, emmanillades com a criminals, quedarien a l'espera de la tramitació dels seus expedients d'expulsió. Algunes de les dones que no van ser detingudes en aquesta ocasió, es van replegar als carrers del barri Xino per continuar amb la seva activitat diària fins que, passats uns mesos, es van anar atrevint a fer noves incursions a la ronda de Sant Antoni. La reaparició dels mitjans de comunicació alertats novament pels veïns, els controls rutinaris d'estrangeria o els guàrdies urbans armats amb l'ordenança municipal, les van obligar, de nou, a cessar en la seva obstinació. De fet, el 29 de setembre de 2007, un nou titular del diari *La Vanguardia* deia: «La prostitució de carrer torna a la ronda Sant Antoni». Aquesta vegada, però, la premsa parlava de dones russes, africanes i transsexuals brasileres. Unes quantes trucades a certs contactes de l'Ajuntament van ser suficients per portar a terme una segona batuda policial que va buidar definitivament la zona:

enviamos e-mails a todos los periódicos. ADN se puso contacto con nosotros, después empezaron a salir noticias en otros periódicos, suponemos que por el barrio, yo creo que por el barrio vinieron a entrevistar a más gente, no lo sé seguro o sea que no te lo puedo decir, pero bueno, es lo que hay en la información. Después nos empezaron a llamar de la tele, porque enviamos e-mails a Cuní, enviamos e-mails a TV3, entonces, eh... Cuní nos llamó, el equipo de Cuní nos llamó, nos llamó el equipo de los informativos, salimos en las noticias, tanto en informativos de TV3, después asistimos al programa de Cuní, una mañana: Els matins de Josep Cuní, asistimos al programa y a partir de aquí, aquí ya teníamos expectativas de hacer la manifestación, porque hacíamos caceroladas por la noche, a las 21.00, de 21.00 a 21.30, vinieron las teles, vinieron las radios, porque la cosa, la noticia corrió, los vecinos empezaron a apuntarse, se empezaron a enterar los vecinos del barrio, incluso los de dentro del Raval, porque estaban... porque ellos sufren los burdeles, nosotros digamos el escaparate, y las calles de dentro eran los burdeles, entonces claro quizás el problema era más grave dentro que fuera ¿no?, esto era más espectacular a nivel de calle, pero a nivel de convivencia quizá era más espectacular la escalera de vecinos ¿no? Entonces a partir de aquí, cuando dijimos de hacer la manifestación, la cosa se corrió para dentro del barrio, y nos quedamos sorprendidos del éxito que tuvo la manifestación, cuando el programa del Cuní, ya habíamos planeado la manifestación pero no quisimos decir nada por la tele, para no alertar a nadie, queríamos que fuera una sorpresa. Entonces decidimos... llamamos, de sorpresa un día convocamos la manifestación, teníamos miedo de que fuéramos cuatro gatos, fuimos casi trescientas personas.

⁷¹ *El País*, 16 de novembre de 2006

Hemos visto que han vuelto a venir prostitutas al barrio, volvimos a protestar un poco con los del Ayuntamiento, parece ser que hubo otra redada, y de momento la cosa está bastante tranquila. Estamos dispuestos a volver, o sea, a la que veamos una prostituta en el barrio y que ya las cosas se empiezan otra vez a liar, volveremos a ir a donde tengamos que ir, a las radios, a las teles, a los periódicos, porque tenemos teléfonos y tenemos e-mails para contactar con quienes sea necesario, porque no queremos que el barrio se vuelva a degradar, y somos conscientes que dentro del Raval el barrio está degradadísimo, pero no es de ahora que el barrio esté degradado, ahora supongo que la cosa ésta va a más... (Emilia)

MANIFESTACIÓN

LUNES 13 DE NOVIEMBRE. A LAS 21 HORAS EN LA CAIXA. RONDA SAN ANTONIO Nº 16

LOS VECINOS DE LA RONDA DE SAN ANTONIO Y LAS CALLES QUE DESEMBOCAN EN ELLA (TIGRE, RIERA ALTA, VALDONCELLA (JOAQUIN COSTA) SAN GIL ETC... Y LA PLAZA DE GOYA.

EXPONEMOS: NUESTRO ENORME MALESTAR A LA PROSTITUCIÓN QUE SE EJERCE EN ESTA ZONA, QUE MAYORITARIAMENTE ES INMIGRANTE, INDUCIDAS Y/ O OBLIGADAS A REALIZAR ESTA ACTIVIDAD Y PERMANENTEMENTE CONTROLADAS POR SUS PROXENETAS QUE VIGILAN TODOS SUS MOVIMIENTOS.

TODO ELLO HA OCASIONADO UNA DEGRADACIÓN DE LA ZONA EMINENTEMENTE COMERCIAL.

ESTA SITUACIÓN OBLIGA, SIN REMEDIO A COMPARTIR ESPACIOS COMUNES CON UN TIPO DE PERSONAS QUE NO DUDAN EN TRANSGERIR CON CIERTA FACILIDAD LAS REGLAS CÍVICAS OCASIONANDO MÚLTIPLES MOLESTIAS, ASÍ COMO REALES TEMORES A LOS CIUDADANOS/AS DEL BARRIO .

PEDIMOS VUESTRA COLABORACIÓN PARA CONSEGUIR A TRAVÉS DE ESTE ACTO , QUE EL AYUNTAMIENTO ATAJE DE UNA VEZ ESTA ACTIVIDAD CADA VEZ MÁS ESCANDALOSAMENTE INSTALADA EN NUESTRO BARRIO, QUE AFECTA EN LA MISMA MEDIDA A VECINOS COMO COMERCIANTES, POR LA DEGRADACIÓN PAULATINA QUE ESTAS PRACTICAS SUPONEN.

Reproducció del cartell de la manifestació convocada pels veïns de la ronda de Sant Antoni.

Etnografia II

La prostitució de bar al Barri Xino

Una altra modalitat de prostitució

Amb l'expulsió de les treballadores sexuals de la ronda de Sant Antoni, seguint els passos de les dones que es van desplaçar de nou a l'interior del barri Xino, vam anar a parar a la zona de Robador. En aquest indret, a més de la prostitució de carrer, s'exerceix una altra modalitat de treball sexual que nosaltres, erròniament, donàvem per desapareguda: la prostitució de bar. En aquesta última modalitat se centra la segona part de la investigació, a partir dels resultats d'un treball de camp fet en un dels locals on s'exerceix.

Fins a mitjan anys noranta del segle xx, els bars associats a l'exercici de la prostitució formaven part del paisatge quotidià del barri. Les treballadores sexuals disposaven així de llocs on relacionar-se entre si i amb els clients, i d'una infraestructura al voltant que els permetia exercir la seva activitat amb certes comoditats. La pervivència d'aquests bars va xocar amb dues amenaces que han acabat per fer-los desaparèixer gairebé en la seva totalitat, empitjorant les condicions de vida i de treball de nombroses dones. La primera d'aquestes amenaces, com ja hem vist, és la reforma urbanística del centre històric de Barcelona impulsada per l'Ajuntament a finals dels anys vuitanta. Amb el suposat objectiu de combatre la degradació social i resoldre els problemes higiènics ocasionats per l'abandonament d'un barri obrer que havia crescut asfixiat per la vella muralla medieval, es va adoptar una política d'expropiacions i demolicions abans encaminada a mitigar la presència dels qui es consideraven part del problema que a millorar les seves situacions vitals. D'aquesta manera, la zona s'ha convertit en un dels eixos de l'especulació urbanística més salvatge de la ciutat.

Podríem dir que la destrucció gairebé definitiva del barri Xino s'ha consolidat amb la intervenció en tres àrees.⁷² La primera seria l'illa Sant Ramon, compresa

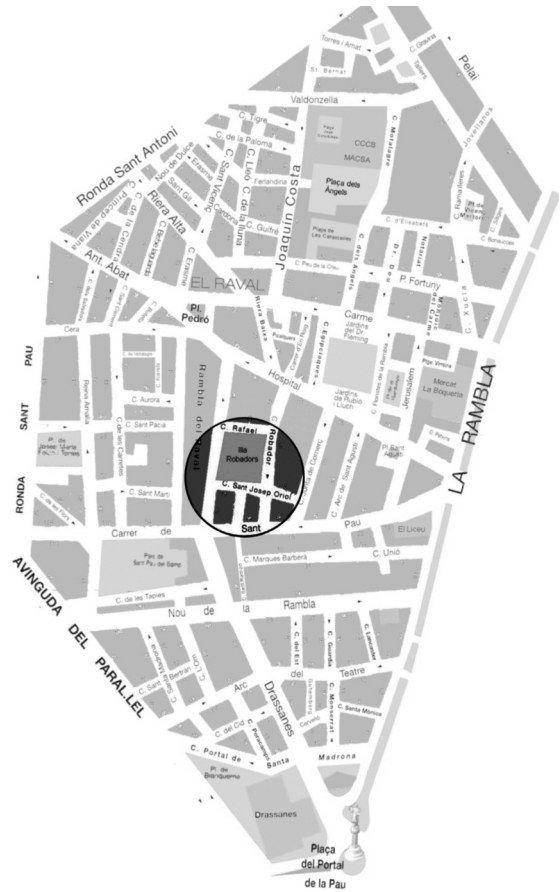
⁷² Totes les dades sobre la reforma urbanística del Raval han estat extretes del llibre de Von Heeren, Stefanie (2002): *La remodelación de Ciudad Vella. Un análisis crítico del modelo Barcelona*. Barcelona, Veïns en Defensa de la Barcelona Vella.

entre els carrers Nou de la Rambla i Sant Pau, on diversos edificis s'han anat enderrocant. Per altra banda, la construcció de la rambla del Raval, una àmplia avinguda per als vianants que s'estén des del carrer Nou de la Rambla fins a l'encreuament de Riera Alta amb Peu de la Creu, va suposar la destrucció de cinc illes d'edificis i de 293 locals comercials. Finalment, la reforma de l'illa Robador, encara inacabada, és la que afecta d'una manera més sagnant les nostres informants. Es tracta d'una illa d'edificis limitada pels carrers Cadena, Sant Josep Oriol, d'en Robador i Sant Rafael, on es va preveure la construcció d'un hotel de luxe ja inaugurat (el Raval Barceló), d'alguns blocs d'habitatges, oficines i de la nova filmoteca de la ciutat. Per fer-ho el terreny va haver d'alliberar-se i els edificis preexistents van ser expropiats i posteriorment enderrocats. Donat que en una important proporció l'empresa que gestiona aquestes operacions està formada per capital privat,⁷³ sembla lògic que en no poques ocasions s'anteposi l'interès empresarial amb finalitats especulatives a l'interès dels habitants del barri afectats per la reforma. Aquest fet es fa evident si s'atén a factors com l'escassa participació dels veïns en la planificació dels projectes, la possibilitat de vendre els béns expropiats a empreses immobiliàries o els mitjans emprats per forçar els llogaters d'alguns habitatges a abandonar els seus domicilis (els casos de *mobbing* immobiliari a la zona es van fer tristament famosos, així com els desallotjaments forçosos). Alguns dels veïns afectats van ser indemnitzats, d'altres, desplaçats a pisos en diferents àrees de la ciutat, allotjats en alguns dels nous habitatges socials edificats al barri (escassos i de baix cost) o simplement expulsats de les seves llars. Molts d'ells havien patit durant anys el deteriorament material dels edificis en els quals vivien en règim de lloguer, ja que els seus propietaris, en espera de la demolició, van evitar invertir en el seu manteniment: d'aquesta manera, acceleraven el procés de degradació que justificava una intervenció dràstica per part de l'Ajuntament. Els que han resistit la transformació del barri i la progressiva desarticulació de la seva vida social, es troben que ara han d'afrontar els efectes indirectes de la reforma. Aquest és el cas del Bar X, que actualment pateix les conseqüències de la previsible revaloració del terreny originada per la construcció de l'illa Robador. Davant de les perspectives que obre el nou

⁷³ Els projectes, les expropiacions i els enderrocs van ser executats per Promoció de Ciutat Vella, SA (PROCIVESA), una societat anònima amb un 39% de capital privat i un 61% de capital públic, creada el 1988. PROCIVESA es va disoldre l'any 2002, de forma que l'Ajuntament la va substituir per Foment de Ciutat Vella, SA (FOCIVESA), responsable del projecte de l'illa Robador.

caràcter que poc a poc va adquirint la zona, els propietaris de la finca als baixos de la qual es troba el bar, han aconseguit desallotjar tots els seus llogaters amb la intenció de reformar-la. L'arrendatària del Bar X, que s'ha convertit en l'única habitant de l'edifici des que ha decidit resistir i esgotar els set anys que per dret li resten de contracte, ha rebut ofertes d'indemnitzacions econòmiques irrisòries a fi que abandoni el seu negoci abans d'hora, i faciliti així la remodelació de la finca. Al seu torn, les dones que freqüenten el local estan a l'expectativa del que pugui succeir amb el que fins avui és el seu lloc de treball, mentre esperen la seva fi imminent. Aquesta situació de per si dramàtica, es veu agreujada per la persecució policial que, després d'un període de calma relativa, va empitjorar uns dies abans de la inauguració de l'hotel (el 22 de setembre de 2008).⁷⁴ Precisament, aquesta és la segona amenaça per als bars on s'exerceix el treball sexual, ja que al llarg del temps l'aplicació de normatives municipals que consideren la prostitució un problema d'ordre públic, ha anat de la mà dels canvis urbanístics encaminats a netejar el barri dels seus elements contaminants.

La persecució de les prostitutes al barri es va iniciar amb la preparació de les Olimpíades del 1992. En aquell temps, la urgència per fer presentable el centre històric que seria transitat per nombrosos visitants, va suposar l'aplicació d'una

Mapa del Raval on s'encercla l'àrea d'estudi

⁷⁴ La recrudescència de la persecució policial va ser tan gran, que al voltant de cent prostitutes del Raval es van manifestar el dia 5 de novembre de 2008. Les manifestants reclamaven un lloc on poder treballar en pau, el cessament de la imposició de multes i protecció per a les dones que realment fossin víctimes d'explotació sexual.

política de zonificació de la prostitució que pretenia desplaçar les treballadores sexuals del Xino cap a la perifèria de la ciutat (concretament, cap a la Zona Franca). Paral·lelament, es van imposar sancions a les prostitutes en concepte d'ús abusiu de l'espai públic i es van tancar diferents *meublés* i bars que no complien amb els requisits estrictes que l'Ajuntament exigia per a la seva habilitació. La desaparició gradual dels llocs on podien treballar ha derivat en l'increment de dones que només poden exercir el seu ofici al carrer i fer els seus serveis en pisos clandestins de particulars.⁷⁵ Actualment, l'ordenança del civisme s'ha convertit en l'instrument que probablement ajudarà a fer desaparèixer del barri tot allò que pugui pertorbar la quotidianitat dels hostes del luxós hotel, dels nous veïns o dels futurs treballadors de les oficines de l'illa Robador.

Les informants

Les nostres informants principals van ser cinc treballadores sexuals i l'arrendatària de l'establiment. Podríem dir que aquestes cinc treballadores integren la «plantilla fixa» del bar, encara que al llarg del temps que hem passat allà, s'hi van anar incorporant altres dones que, o bé van continuar acudint amb regularitat des d'aquell moment, o només ho van fer eventualment. Les informants principals, coneixedores de la nostra tasca, van participar activament en la investigació i van accedir a fer entrevistes o a respondre les nostres preguntes en converses informals. A més, van comentar a les companyes nouvingudes qui érem quan ho van considerar oportú. Com que són les protagonistes d'aquesta part de la investigació, les caracteritzarem a grans trets:

Lola. Té 77 anys. Va fundar el Bar X l'any 1976, tot i que ella mai no ha exercit la prostitució. Nascuda a Salamanca, va emigrar a Barcelona en els anys seixanta, ciutat on es va casar i es va quedar vídua molt aviat amb tres fills petits. Ha treballat en serveis de neteja i com a cambrera en diferents bars del seu barri, el Raval. En l'actualitat és la seva filla qui regenta el negoci, encara que la Lola hi sigui present durant tot el dia: la seva vida social gira entorn d'aquest espai.

Pilar. Amb 75 anys és la treballadora sexual de més edat del Bar X. Va emigrar de Saragossa quan tenia 23 anys i des que va arribar a Barcelona es dedica

⁷⁵ El funcionament d'aquests pisos és similar al dels antics *meublés* —és a dir, es paga per l'ús d'una habitació durant un temps determinat—, malgrat que les seves condicions higièniques hagin empitjorat força. Per això mantenim aquesta denominació.

al treball sexual, segons ella mateixa, per vocació. Porta uns 24 anys treballant al Bar X, però anteriorment havia exercit en altres locals del barri Xino. Viu a l'Eixample esquerre. Es va quedar vídua recentment i no té fills.

María. Va néixer a Madrid fa 43 anys i va arribar a Barcelona el 1990. Des de llavors sempre ha treballat al Bar X, encara que al principi combinava la modalitat de prostitució de bar amb el treball sexual de carrer que exercia a la Rambla. A més, també treballa de cambrera pels matins ajudant la Lola. Està casada i és mare de dos fills nascuts d'una relació anterior que viuen a Madrid. Viu al Raval, a escassos metres del bar on treballa.

Vanessa. Va néixer a Tarragona fa 35 anys i ha treballat des de molt jove en diferents modalitats de prostitució: en clubs, bars, com a independent a la seva pròpia casa i al carrer. Al Bar X exerceix des dels anys noranta, encara que ha passat períodes intermitents viatjant per Espanya i treballant en diferents ciutats. És soltera, no té fills i viu a la Barceloneta.

Roberta. Va emigrar de l'Argentina en els anys vuitanta i, una vegada a Espanya, va trobar en la prostitució l'única manera de tirar endavant els seus tres fills i obtenir els recursos necessaris per complir les seves expectatives. Des de llavors treballa al Bar X, encara que en l'actualitat no ho fa a diari, ja que combina aquesta activitat laboral amb la que desenvolupa en una residència d'ancians com a vetlladora. Està separada i viu amb els seus fills a Premià de Mar.

Noemí: A l'igual que la Roberta, va emigrar d'Argentina en els anys vuitanta amb la intenció d'exercir la prostitució a Barcelona, activitat a què ja es dedicava allà en l'àmbit dels clubs. Treballa al Bar X des de l'any 1986, activitat que compatibilitza, com la seva companya Roberta, amb la tasca d'assistent en una residència d'ancians. És soltera, no té fills i viu al barri de Sant Antoni.

A banda de les treballadores sexuals esmentades i de la Lola, la filla d'aquesta última també va contribuir d'alguna manera a la investigació, en explicar-nos coses rellevants per al seu desenvolupament o en protagonitzar situacions que després es van convertir en material d'anàlisi. La filla de la Lola, una dona de 42 anys que es diu Lourdes, exerceix de cambrera en el torn de tarda des que va complir els 18. Com la seva mare, ella mai no s'ha dedicat al treball sexual. Està casada, és mare de dos fills i viu amb la seva família al barri del Raval.

L'entrada en el camp d'estudi

Mentre tractàvem de familiaritzar-nos amb el nou escenari de la investigació —els carrers de l'antic barri Xino—, un establiment de portes vidrades que en ocasions deixaven entreveure algunes dones al seu interior, ens havia cridat especialment l'atenció, de manera que un matí vam decidir entrar-hi. El primer contacte amb la persona que regenta el bar no va ser gaire encoratjador. Tot just en introduir un peu al seu local i abans que poguéssim pronunciar una salutació, ens va advertir que no estava disposada a contestar cap pregunta més. Casualment, aquell mateix dia els mitjans de comunicació havien acudit al barri, per un assumpte relacionat amb l'assetjament urbanístic que patien alguns dels seus veïns. Semblava clar que la Lola —la nostra interlocutora— no estava acostumada a rebre estudiants amb aspecte de bons nois de classe mitjana al seu establiment, o millor dit, estava massa habituada a parlar amb ells per rebutjar peticions de col·laboració en investigacions o projectes de tota mena. Li aclarírem que no érem periodistes i que no preteníem entrevistar-la, simplement volíem prendre un cafè. «No tengo café, guapos», va respondre tallant. Insistírem somrients a prendre qualsevol altra cosa i ens apropàrem despreocupats a la barra, així que la Lola ens va servir dos refrescos amb un aire una mica més relaxat. Li vam comentar l'esdeveniment del dia (la presència dels mitjans de comunicació al barri) i ens va explicar, tractant de justificar el recel inicial, que un parell de nois proveïts amb càmeres havien tractat de parlar amb ella feia un moment: «Querían entrar al bar y hacer fotos, pero claro, los clientes no quieren salir en las fotos y como es lógico, yo no les dejo. Yo lo tengo todo en regla. Tengo mi agua corriente y todo. Aquí cortaron el agua pero yo me he pagado mi suministro desde la calle. Nadie puede decir nada malo del bar, porque todo está en regla.»

Aquell primer dia la Lola estava sola al capdavant del bar. Observant detingudament el local al qual acabaríem acudint quasi a diari sense encara saber-ho, de seguida reparàrem en una gramola antiga que feia sonar cançons animades a un volum considerable. Situada en la part esquerra del bar, entre un sofà de tres places amb què els clients topen només entrar i una gran màquina escurabutxaques amb motius inspirats en les pel·lícules de l'Oest, la gramola és un element indispensable en la rutina diària. És sobretot a les tardes quan la concurrència genera l'ambient adequat per reclamar als clients les monedes que la fan funcio-

nar, i s'inicien els torns de les peticions musicals. El repertori sol variar entre les cançons més comercials dels grups espanyols del moment, el reggaetón, les bachates o la salsa, que sovint escullen els clients llatinoamericans, els darrers *hits* de la música disco o les peces populars dels grans clàssics de gasolinera (Bambino, Camela, Junco, Los Chunguitos...). També es poden trobar algunes maquetes d'autors desconeguts, probablement deixades per músics del barri o usuaris dels bars de la zona amb l'esperança de popularitzar cançons que mai no són sol·licitades. Al costat de la màquina escurabutxaques, un penjador de paret dóna pas a la barra, que s'estén fins gairebé l'extrem del bar en un espai estret i allargat. A més de les begudes col·locades en prestatges, darrere de la barra hi ha diversos objectes decoratius —ninots de peluix, un parell d'imatges del Che, plats pintats— un microones i un santuari casolà petit i cuidat, amb diferents figures i estampetes religioses. Just on acaba la barra, el bar s'amplia i apareix una mena d'inesperat saló, amb un segon sofà i una butaca ubicats enfront d'un televisor que sobresurt de la paret. A sota de l'aparell, un mirall de grans dimensions estratègicament situat permet controlar la totalitat del bar des del sofà. Com vam poder comprovar més endavant, aquest lloc sol reservar-se a la Lola, que per les tardes hi descansa i s'entreté veient alguna telenovel·la o algun conegut programa de testimonis sense abandonar-se del tot a la distracció, ja que en cap moment no descuida el bon funcionament del local: el mirall li permet estar pendent de qualsevol possible contratemps que pugui requerir la seva intervenció. Pel costat dret s'accedeix als lavabos, segregats per sexes, i per l'esquerre, a una petita habitació que les dones anomenen *el camerino*. Es tracta d'una habitació privada on les treballadores sexuals poden guardar objectes personals, parlar per telèfon o canviar-se de roba i arreglar-se abans de «sortir a escena». També compleix la funció de magatzem.

Vam consumir les nostres begudes i, quan ens disposàvem a pagar, la Lola tornà a dirigir-se a nosaltres amablement: «Aquí podéis venir cuando queráis, ya sabéis, tenéis vuestro rincón para hablar de vuestras cosas y tomar una copa. Aquí nadie os robará o se meterá con vosotros. Yo no deajo entrar a mala gente al bar. Aquí los hombres son los que se gastan el dinero, vivimos de ellos, las mujeres no se gastan un duro, no dan dinero. Aquí siempre hay buen ambiente.» Ens va fer la impressió que la presència de dos estudiants al seu local semblava agradar-li, sobretot perquè li tornava la imatge del bar que ella mateixa tractava de transmetre'ns: la d'un lloc que, malgrat trobar-se en un barri amb

mala premsa, havia mantingut a ratlla els elements propis de la marginalitat amb la qual injustament se l'associava.

A partir d'aquell dia vam començar a acudir regularment al Bar X, i a poc a poc, les relacions que tenien lloc en el seu interior van acaparar la nostra atenció, i es van convertir en objecte d'estudi. Si l'entrada al bar va estar clarament condicionada pel canvi de rumb de la investigació, el primer contacte el va motivar la mera curiositat, ja que en un principi el treball es limitava a la prostitució de carrer. Així doncs, inicialment no vam veure la necessitat de justificar la nostra presència explicant el contingut de l'estudi que duríem a terme. Conforme ens vam anar convertint en parroquians habituals i el Bar X anava adquirint protagonisme, la urgència per revelar el nostre paper d'antropòlegs i el d'elles com a subjectes-objectes d'un estudi, s'enfrontava constantment amb alguns inconvenients. En primer lloc, la persecució mediàtica i institucional a què estaven sotmeses les treballadores del bar, generava una certa desconfiança cap a qualsevol que s'apropés a elles per tal d'obtenir algun tipus d'informació. Aquesta desconfiança resulta del tot comprensible si es té en compte que a l'interès del propietari de l'immoble per desallotjar les seves llogateres, s'unien les visites esporàdiques de les forces de l'ordre que, o bé feien batudes rutinàries o, com vam poder comprovar en una ocasió, escortaven tècnics de l'Ajuntament especialment predisposats a trobar irregularitats que acceleressin el tancament del negoci. D'altra banda, la prostitució sempre ha estat un tema recurrent en els mitjans de comunicació, que sovint centren l'atenció en la seva vessant més sòrdida i busquen la rendibilitat dels seus productes oferint un enfocament marcadament sensacionalista. En el cas del Raval, o més concretament, del que queda de l'antic barri Xino, la presència de prostitució, immigració, drogoaddicció i pobresa, el converteixen en l'escenari idoni per compondre imatges esbiaixades que, amb o sense intencionalitat, produeixen l'efecte pervers d'avaluar la necessitat de «netejar» el barri.

Aquesta antipatia envers els mitjans de comunicació, va quedar palesa en una ocasió en la qual vam acudir al bar a primera hora, com solia ser habitual. El fet de trobar la Pilar i la Lola tancades a l'interior, malgrat el sol del matí que solien aprofitar per asseure's a la porta, va provocar la nostra alarma. La Lola, darrere de la barra, de seguida va confirmar les pitjors sospites. Just davant de l'establiment hi havia un parell de periodistes entrevistant una noia jove. Eren un home i una dona. Ell manejava la càmera i ella feia les preguntes amb el

micròfon a la mà. La Pilar estava tensa, vigilant que el càmera no filmés l'establiment o les dones que s'ocultaven a l'interior. La Lola, per la seva banda, ens va explicar que la parella de periodistes feia diversos dies que rondava pels carrers del barri, a la caça d'imatges i testimonis per a un reportatge d'un conegut programa del canal televisiu Cuatro (*Callejeros*). La presència de les càmeres, molt freqüent en els darrers temps, s'havia convertit en un dels principals mals a combatre per diversos motius: el temor que familiars i coneguts s'assabentes-sin de la seva activitat, l'efecte dissuasiu que provoquen sobre els clients amb la consegüent minva de beneficis, l'espectacle circense de l'exposició permanent i la desconfiança cap a les intencions dels qui, ens van dir, «buscan el morbo, lo sucio».

El dia anterior, aquests mateixos periodistes li havien fet algunes preguntes a la Lola, probablement per tal d'acordar una entrevista davant de la càmera. Ella es va limitar a comentar que es trobava molt a gust al seu barri i va afegir-hi, per si havien quedat dubtes, que no tenia cap intenció de parlar: «Los perros esos, que son unos perros, si ven que tú tienes ganas de hablar, te van sacando, te van sacando... Yo no hablo, no, que no he nacido ayer, y luego cortan y quitan y ponen y dicen lo que les da la gana. Ellos lo que quieren es morbo y mierda, eso es lo que quiere esta gentuza». Alhora que ens anava donant aquestes explicacions, la Pilar cridava l'atenció sobre la noia a la qual feia llarga estona estaven entrevistant en ple carrer. Es tractava d'una heroïnòmana que coneixien de vista, que semblava estar-se desfogant àmpliament amb la parella de reporters. Mentre la noia s'esplaiava, les dones del bar es desesperaven davant del que consideraven ingenuïtat i falta de cautela, de manera que van començar a insultar els periodistes des de l'interior del bar: «Habría que tirarles una piedra a la cabeza y reventársela, pero yo no voy a salir enfadada, no, que eso es lo que quieren, sacarte así...». En un moment determinat, la noia entrevistada va esclatar a plorar i mentre el càmera continuava filmant, l'entrevistadora acariciava el seu braç a dalt i a baix en un gest reconfortant. Les crítiques es van desencadenar. No només les treballadores del Bar X van manifestar la seva animadversió cap als mitjans de comunicació, sinó que diversos vianants als quals el càmera filmava alternativament mentre emprenien les seves trajectòries, van cridar i van insultar els periodistes exigint-los que se n'anessin d'allà. Finalment van marxar carrer amunt i, un cop l'entrada del bar es va buidar de gent, la Lola va sortir a la porta, es va aixecar el jersei i exhibint la seva panxa blanca i protube-

rant els va cridar: «¡Mirad, mirad!, ¿no queréis circo?, ¡pues toma circo!, ¡soy una modelo! ¡soy una modelo!»

Aquest rebuig acostumen a fer-lo extensible a la col·laboració amb tot tipus d'investigacions, ja que els sembla que l'interès sobtat per les seves vides no fa més que confirmar la seva situació d'excepcionalitat. Tant és així, que en diverses ocasions vam ser testimonis de la rapidesa amb què van despatxar alguns estudiants que es van apropar al bar amb l'objectiu de concertar entrevistes o fer unes fotografies per a diversos projectes acadèmics. En aquest context, el dilema entre introduir-nos en el camp d'estudi explicitant d'entrada el nostre paper d'investigadors o postergant aquell moment, amb la responsabilitat ètica que implica assumir la participació en una investigació (semi)encoberta, es va diluir en favor de la segona opció. Vam considerar que ens havíem de guanyar mínimament la seva confiança abans d'explicar els nostres objectius, sobretot perquè vam trobar especialment a l'expectativa el gendre de la Lola, que durant els nostres primers mesos al bar manifestà obertament les seves reserves en preguntar-nos si érem funcionaris de l'Ajuntament o cooperants d'alguna ONG —persones aquestes últimes per les quals no sent cap simpatia. Tot i així, davant de les seves suspicàcies inicials, vam comptar amb la simpatia de les dones, que van interferir en aquestes situacions assegurant des de ben aviat que érem estudiants que ja es podien considerar com «de la casa».

A mesura que el temps anava passant, la normalització de les nostres visites i unes relacions personals cada vegada més consolidades, en contra del previst, van servir per afegir dificultats a la proposta de treball. Ens preocupava que el fet de veure's convertides en objecte d'interès acadèmic defraudés la seva confiança. A més, una negativa per la seva part a col·laborar activament hauria significat la fi de la investigació, ja que si haguéssim estat en la tessitura d'elegir entre utilitzar els materials recopilats fins llavors o renunciar-hi, segurament ens hauríem inclinat per la segona opció. D'altra banda, va arribar un moment en què la familiaritat amb l'entorn i el gaudiment personal feien difícil definir clarament la nostra situació: érem uns estudiants que plantegen dur a terme una recerca en un bar de prostitució o parroquians d'aquest mateix bar que aprofiten l'esmentada condició per fer una investigació? Creiem que aquesta disjuntiva, que ens semblava insuperable, en realitat va facilitar la nostra acceptació al Bar X. Mentre pensàvem angoixats com afrontar l'ambigüitat que havíem generat, ens vam adonar que les dones del bar semblaven haver resolt els nostres,

potser excessius, dilemes morals molt abans que nosaltres. No van ser poques les ocasions en què la Lola ens havia suggerit «hacer un libro», atenent al temps que passàvem al seu establiment i a les informacions que ella mateixa ens proporcionava en xerrades informals. Fins i tot una de les vegades en què les treballadores del bar es van negar a col·laborar amb uns estudiants que volien formular-los unes preguntes, van excusar-se entre rialles dient que «la exclusiva» la tenien amb nosaltres. Quan per fi decidírem «desemascarar-nos», després d'un any acudint regularment al bar, vam comprovar que les nostres informants reaccionaren amb total naturalitat. Els vam explicar que estàvem fent un treball sobre els canvis que experimentava el barri, i que ens interessava saber com afectaven els esmentats canvis les prostitutes que hi exercien. La Lola va aprofitar per manifestar la seva acceptació, comentant-nos que si rebutjava parlar amb «la tele y el Ayuntamiento» era perquè no es fiava que les seves paraules fossin respectades, i va afegir-hi: «A ver si se dice de una vez que somos gente trabajadora, y no yonkis ni ladrones, que llevamos toda la vida trabajando». Diguem-ne que des de llavors l'equilibri es va restablir: la investigació està feta de relacions personals, però si aquestes relacions havien de convertir-se en la matèria primera d'un treball, fet que d'una o una altra manera sempre seria present, les nostres informants sabien amb qui parlaven a l'hora de definir les situacions i gestionar la informació que ens proporcionaven.

Si bé ens trobàvem en un moment del treball de camp en el qual havíem passat de la mera observació a les converses informals amb les treballadores del bar i els seus parroquians, a partir de llavors, a més d'utilitzar les xerrades casuals i el registre de situacions com a material etnogràfic, vam poder preguntar obertament sobre els temes que ens suscitaven un interès especial i concertar entrevistes. Les entrevistes es van fer al mateix Bar X, i per fer-les la Lola ens va cedir el seu lloc en el salonet del fons de l'establiment, durant les hores en què no sol haver-hi gaire clientela i l'ambient és més tranquil (al matí o al migdia).

En nombroses investigacions que tracten el tema de la prostitució femenina, sorgeix la qüestió de la pertinència o no de fer entrevistes remunerades. Quan la investigació es nodreix exclusivament d'aquestes entrevistes i no hi ha un treball de camp previ amb les informants, la retribució econòmica sol ser l'única manera d'aconseguir-les (s'ha de tenir en compte que en moltes ocasions el fet d'accedir a fer una entrevista pot suposar una pèrdua de temps de treball que exigeix una compensació). Tanmateix, autors com Regina de Paula (2002, p. 43)

consideren que en el cas de les investigacions que aborden assumptes relacionats amb la vida íntima de les persones —com la seva sexualitat—, el pagament estableix una relació d'obligatorietat que pot perjudicar l'espontaneïtat i naturalitat de les relacions entre informants i investigadors. Malgrat aquestes consideracions, nosaltres vam decidir que les entrevistes havien de ser remunerades per dos motius: en primer lloc, ja teníem un cert grau de confiança i estàvem prou integrats en l'ambient com per saber que almenys determinades treballadores sexuals haurien accedit voluntàriament a parlar-nos de les seves vides. En segon lloc, vam considerar que havíem de saldar el deute que d'alguna manera havíem contret amb elles, i la millor manera de fer-ho era oferint-los el que més necessiten (diners), encara que fos lliurant-los una quantitat simbòlica (cinquanta euros per entrevista). Les preguntes seguien un esquema general amb diferents punts que ens semblava important plantejar, però eren prou obertes com perquè elles poguessin incidir en els aspectes que els resultaven especialment remarcables. De fet, ens va sorprendre la naturalitat amb què es recreaven amb detalls íntims que concerneixen les seves relacions amb els clients, o la predisposició a explicar-nos minuciosament certs aspectes de la seva vida personal. Tot i així, és pertinent fer ressaltar que el recurs a l'entrevista com a eina metodològica, s'efectua des del convenciment de la seva contextualització necessària. Lluny de ser concebuda com un instrument neutre destinat a proporcionar materials en brut que es poden sostreure dels seus continguts explícits, considerem que les definicions obtingudes són elaborades en l'encontre comunicatiu entre entrevistador i entrevistat, per la qual cosa es mirarà de retre compte d'aquest procés constructiu. Igualment, la importància de la manera com s'encaixen, ordenadament, les racionalitzacions dels fets de què se'ns parla, poden trobar la seva explicació en lògiques discursives extrasituacionals que tractarem de tenir en compte.

Funcionament del Bar X:

«O sea, es una familia, no es un bar de explotador»

El Bar X va ser fundat l'any 1976, en una època en què l'abolicionisme decretat el 1956 continuava vigent. En aquell moment, els anomenats bars de cambres —que més tard es transformarien en el que avui coneixem com a clubs— van sorgir per tota la ciutat, amb la qual cosa es va posar de manifest, una vega-

da més, que els intents d'abolir el comerç venial a cop de decret derivaven en la proliferació de noves formes de prostitució clandestina. En aquests bars les cambreres contractades havien d'alternar amb els clients, és a dir, oferir-los companyia i conversa procurant que consumissin begudes generosament. Els preus de les begudes eren molt elevats, de manera que quan el propietari o la propietària del negoci considerava que un client havia fet el dispendi suficient, encomanava a una cambrera la missió de «seduir-lo» i mantenir algun tipus de contacte sexual amb ell. La relació es consumava en el reservat del bar —generalment un espai fosc destinat a aquests menesters— o fora del local. La cambrera no rebia un pagament explícit pels seus serveis sexuals, si de cas un «regal» per part del client, un percentatge dels beneficis obtinguts per la venda de begudes i un sou miserable. En qualsevol cas, hi havia una relació d'obligatorietat amb el propietari o la propietària del negoci, ja que part del seu treball consistia a satisfer els clients que aquest o aquesta considerés oportú.

Al Bar X les coses succeeixen d'una manera particular i diferent. Manté l'horari d'obertura tots els dies de la setmana, des de les deu del matí fins a les onze de la nit. Pels matins és la María qui s'encarrega d'atendre la barra, mentre que la Lola s'asseu acompanyada de la Pilar a la porta: els vidres els permeten observar tot el que succeeix al carrer i filtrar les entrades al local. En aquelles hores no hi acudeixen gaires clients, car són més nombrosos a partir del migdia o a les tardes. Cap a les tres o quarts de quatre, el gendre de la Lola acostuma a aparèixer amb alguns plats cuinats que porta des de casa seva per servir-los a l'interior del bar. Qualsevol treballadora que hi hagi arribat en aquell moment estarà convidada a compartir el menjar. Més tard, entre les quatre i les cinc, la Lourdes inicia el seu torn de treball que s'allarga fins al moment del tancament, la qual cosa permet que la María desatengui la barra i es dediqui exclusivament a alternar amb els clients. La resta de treballadores sexuals es van incorporant a la feina al llarg del dia. L'establiment funciona com qualsevol altre bar, i els seus parroquians no necessàriament hi acudeixen per tal de gaudir d'un servei sexual. En cas contrari, el *modus operandi* és el següent: el client en qüestió convidarà la treballadora que desitgi a una o diverses consumicions i, generalment, després d'una estona de conversa acudirán a un dels *meublés* clandestins de la zona. Al marge del benefici resultant de les consumicions servides al seu interior —que mantenen els preus mitjans d'altres bars—, la persona que està a càrrec del local no percep cap percentatge dels guanys de les treballadores sexuals, que disposen

de total autonomia a l'hora d'acceptar o rebutjar un client i de pactar les pràctiques sexuals que estan disposades a fer. Aquesta absència de control sobre l'activitat de les treballadores sexuals, que també estableixen la durada de les seves jornades laborals segons les seves circumstàncies personals o les necessitats del moment, és el que distingeix el Bar X d'altres bars on s'exerceix el treball sexual⁷⁶ o d'altres modalitats de prostitució. En paraules de la Lola:

Yo de las mujeres no como, no como de mujeres, yo como de mi trabajo, vivo de mi trabajo, porque por eso estoy aquí, desde las diez de la mañana hasta las doce de la noche, y mi hija, vivimos de nuestro trabajo, no vivo del trabajo de ellas: una se va a una hora, la otra llega a otra hora... llegue a la hora que llegue estamos mi hija, yo y la María, ¿entiendes? Que no como de ellas, como de mi trabajo, y de mi hija. Las tengo porque las tengo muchos años. Yo no exploto a ninguna mujer ¿eh? A veces aquí se tiran todo el día y no hacen nada, ni trabajan ellas, no las exploto ni las obligo a nada, ni les pido nada, ni me tienen que dar nada, cada uno a lo suyo. Yo mi trabajo y ellas el suyo. Yo no voy que les digo: «Hoy has hecho esto», como en otros sitios, no, no, yo no, cada uno a lo suyo.

Les dones que acudeixen al bar des de fa anys, han viscut el procés de decadència del barri Xino i a causa de la disminució de clients, han vist minvar els seus ingressos considerablement. A això s'afegeix la presència de treballadores més joves al carrer, que en alguns casos cobren els seus serveis a un preu inferior que les dones dels bars, la qual cosa fa que augmenti la competència. Les que han aconseguit optar per alguna alternativa laboral, continuen anant al bar amb l'objectiu d'aconseguir algun ingrés extra. Les que compten exclusivament amb els ingressos que els proporciona la prostitució, obtenen la quantitat justa per sobreviure. En l'un i l'altre cas, el Bar X representa alguna cosa més que un espai de treball; és un lloc de sociabilitat, on les dones parlen de les seves coses, comparteixen els seus problemes familiars, de salut, comenten les notícies del dia, escolten música, prenen una copa, fumen, riuen... en definitiva, és un espai

⁷⁶ Actualment, alguns bars són utilitzats com a punts de trobada entre treballadores sexuals i clients. L'habitual és que, a l'igual que en els clubs, els preus de les begudes en aquests establiments siguin molt elevats. A més, en ocasions el propietari o la propietària del bar poden cobrar un percentatge dels guanys de les dones per sortida, en compensació pel temps en què s'hagi desatès la barra o l'activitat de companyia.

en el qual, amb el pas dels anys, han anat establint diferents relacions personals que en ocasions constitueixen una part molt important de l'univers vital de les seves protagonistes. Aquestes relacions atorguen al bar el que la Lola anomena caràcter *familiar*, un tret que anteposa al benefici econòmic que podria obtenir si substituís les treballadores de tota la vida per dones més joves i amb majors possibilitats d'atreure nova clientela al local:

Si yo quisiera cambiaba... hay muchas chicas bonitas en la calle, si yo quisiera podría decir: «Mira, tú tienes ochenta años casi, ésta tiene veinte, me la voy a coger y te vas a ir tú a la calle», y yo las prefiero a ellas, más que a una joven, lo primero porque... éste no es un bar de alterne, es un bar familiar. A mí el que entra aquí a gastarse veinte euros se los va a gastar igual estando ellas que estando nos... mi hija y yo. Porque es así la cosa, ahora yo, comer de ellas, ni pedirles, nunca, por eso duran tanto, yo comer han comido... yo sí que he puesto la comida, mi yerno viene con la comida y comemos todas, y si hay un cacho pan comemos todos, y si no han comido y me piden, comen. O sea, es una familia no es un bar de explotador, ¿sabes? Y si... hoy no han trabajado: «Déjame veinte euros.» «Déjame diez euros.» Y yo se los dejo. Me los dan, me los pagan ¿eh? «Toma, ya está, si no tienes para fruta, toma, cómprate la fruta.» Mañana ellas tienen el dinero y me dan lo que les dejo. Sin comer no se quedan, yo no las exploto. [...]. Es como una familia. Estas mujeres se van de aquí ahora y se mueren.

Diguem-ne que la manera de procedir al Bar X s'aproximaria més al que Laura María Agustín (2001, p. 540) anomena formes d'organització artesanes dels negocis relacionats amb el sexe, que no pas a les formes d'organització industrials. Curiosament, mentre aquestes últimes es multipliquen com a «hipermercats del sexe», això és, com a grans superfícies que pertanyen a uns quants empresaris en les quals s'adopta el model de treball en xarxa, les formes de treball que afavoreixen un tipus concret de relacions interpersonals, en atorgar plena autonomia a la treballadora per gestionar la venda de serveis sexuals (tarifes, horaris, pràctiques sexuals que s'han de fer, etc.), són les que pateixen un major grau de persecució institucional. Aquest seria el cas del treball sexual de carrer o de l'establiment que ens ocupa.

Pactar un servei: «Ei, ¿quieres compañía, chatito?»

Com hem indicat, el procediment habitual al Bar X quan un client desitja pactar un servei, consisteix a convidar una treballadora sexual i després arribar a un acord per consumir la transacció. Excepte en les ocasions en les quals el client acudeix al bar buscant alguna treballadora sexual en particular, solen ser les dones les que prenen la iniciativa aproximant-s'hi i demandant-li, subtilment, *una copita*. Aquest és l'inici d'un ritual que dona peu a diverses possibilitats definides sobre la marxa. En el cas que el client vulgui arribar a un intercanvi sexual, li ho proposarà a la treballadora després d'acceptar la seva companyia. En aquell mateix moment ella negociarà les condicions del servei: la durada de la trobada, les pràctiques sexuals que faran i el seu preu. La Maria ho explica així:

Yo espero que el tío entre en el bar, me arrimo al tío: «Ei, ¿quieres compañía chatito? ¿Me invitas a una copita?» (Ho diu adoptant un to de veu melós i suggerent, teatralitzant la situació.) Y ya vas hablando, con una copita, te fumas un cigarrito, si el tío quiere subir te dice: «Bueno, ¿y el negocio cómo va?» «Pues tanto, tanto pa mí y tanto pa la habitación.» «¿Y qué haces?» «Pues hago esto, esto y esto».

Si hi ha acord, ambdós es dirigiran a un dels *meublés* de la zona. Segons les nostres informants, en els períodes de tolerància, treballadora sexual i client feien el recorregut a l'habitació agafats de la mà. Avui en dia ho fan mantenint una distància prudencial entre ells per evitar sancions.⁷⁷ Els serveis solen durar entre quinze i vint-i-cinc minuts, i una vegada fets les dones s'incorporen novament al bar.

Una altra possibilitat és que el client es limiti a pagar les consumicions d'una o diverses treballadores sexuals mentre gaudeix de la seva companyia, encara que no tingui la intenció de concertar un servei. En aquests casos, les dones es dediquen estrictament a alternar: l'escolten i li proporcionen conversa i diversió en un ambient festiu. Generalment, això succeeix amb clients habituals, cone-

⁷⁷ Tal com hem vist en la primera part de la investigació, com que es va popularitzar tant entre les professionals del sector aquesta manera de fer el recorregut fins a l'habitació fins al punt que els agents de l'ordre la reconeixen com un dels indicis que assenyalen la relació que es pretén ocultar, a la ronda de Sant Antoni es va recórrer a la tàctica contrària per tal d'evitar el control policial.

guts de la casa que en algunes ocasions busquen una relació sexual i en d'altres simplement passar una estona agradable en un lloc on es troben còmodes.

Quan un client convida diverses treballadores sexuals i després concerta un servei amb una d'elles, pot donar peu a susceptibilitats i generar un conflicte. Així ho vam poder comprovar una tarda en la qual vam arribar al bar i vam trobar un client habitual que sovint, després de convidar i xerrar amb totes les dones, «s'ocupava» (així ho diuen elles) amb la Sandra, una treballadora sexual d'origen brasiler que va formar part de la plantilla durant uns mesos. Es tracta d'un tipus de 55 anys, anglès i resident a Manchester, que amb prou feines diu alguna paraula en castellà. Pràcticament totes les setmanes es desplaça a Barcelona per negocis i per plaer, i visita sense excepció el seu local favorit. L'home era assegut en un extrem de la barra parlant i bevent amb la Lourdes, la María i la Roberta. La Sandra també era a la barra conversant amb un segon client, però mantenia una mica més les distàncies i de tant en tant, en cridar-la l'anglès, s'apropava, li feia un petó o li dedicava algun gest afectuós i seguidament reprenia el seu lloc. Com que les dones del bar no dominen la llengua anglesa, entre ells s'entenien a través de gestos i senyals, de brindis i del contacte físic. A mesura que transcorria la tarda l'ambient adquiria un to cada vegada més festiu i tot semblava indicar que el client negociaria un servei sexual amb la María, car ella s'havia convertit en el centre absolut de la seva diversió. La Roberta es va retirar discretament de l'escena mentre la Lourdes va dispersar la seva atenció entre la resta de parroquians del bar. La parella semblava eufòrica: bevien, cantaven i reien sorollosament. En un moment donat, l'anglès, que venia camí del lavabo, es va aproximar a nosaltres, es va presentar amablement i, després d'una estona de conversa, va suggerir de convidar-nos a sopar. Vam declinar la seva invitació i vam continuar xerrant, quan de sobte ens adonàrem que la María s'havia desplaçat de la barra al sofà de l'extrem del bar, on hi ha el televisor. En aquell moment pensàrem que potser s'havia molestat pel fet que nosaltres haguéssim acaparat l'atenció del seu client, encara que la iniciativa havia estat seva. Per reparar el greuge, vam començar a suggerir-li a l'home que la convidés a ella a sopar, ja que feia un moment semblaven estar molt a gust junts. El tipus va acceptar encantat la proposta i nosaltres li vam traslladar l'oferta a la María, que es va aixecar del sofà com una exhalació i es va apropar amb el somriure i el bon humor habituals. Ambdós van recuperar l'espai de la barra que havien ocupat abans i, al cap d'una estoneta, l'anglès va reclamar els

serveis d'un de nosaltres per fer de traductor en la conversa amb la María. Aquesta, que feia uns dies que es queixava per la falta de clients, volia dir en anglès i no sabia com, que ell sempre la tenia a la seva disposició per conversar i divertir-se, però que a l'hora de negociar un servei sexual l'elegida era la Sandra. És a dir, que la Sandra cobrava pels serveis prestats i ella acabava sentint-se «como una payasa», quan el treball d'ambdues consistia bàsicament en el mateix: «follar y cobrar por el polvo». El senyor va semblar francament afectat i preocupat per la possibilitat d'haver-la ofès. De seguida va comentar que, a més de convidar-la a sopar, li proposava també una «sexual relationship». Aleshores la María va començar a parlar de la mandra que li feia anar-se'n a sopar amb ell, mentre la Lola, que sempre està al corrent del que passa, des de la distància cridava:

—¡Neeeeeeeeeeee, tú dile que a cenar no, pero a echar un polvo sí!

La María va intervenir immediatament:

—No, un polvo tampoco, que no tengo ganas ahora. Dile que venga otro día, la semana que viene, ¿cómo se dice la semana que viene?

Finalment, ell li va prometre que la setmana següent tornaria a buscar-la. Quan se'n va anar, li vam advertir que l'amable senyor anglès tornaria amb tota seguretat per sol·licitar l'intercanvi sexual esperat, i ella va contestar entre rialles que se n'aniria o s'amagaria, perquè la idea no li feia cap il·lusió. D'alguna manera, la invitació per part del client havia compensat l'orgull ferit de la María, fet que semblava molt més important que el guany econòmic derivat d'un servei. El que el client havia reparat així era la seva ruptura del protocol que s'havia de seguir: és possible convidar diverses treballadores sexuals i després inclinar-se per una d'elles per negociar, però no alternar durant hores amb alguna i concertar després un servei amb qui ha estat fora de l'acció.

Les normes: «el que manda en su bolsillo es el tío»

Per tal d'evitar situacions conflictives com l'explicada, hi ha tres normes que regulen el funcionament del bar. La primera estableix que les dones acollides al local, que passen la major part del temps allà en lloc de fer el carrer i alternen amb habituals de la casa, han de procurar que el client consumeixi abans o després de pactar un servei. En algunes ocasions excepcionals, la Lola pot ser més

permissiva al respecte, sobretot si es tracta d'una treballadora veterana i d'un client que acudeix a buscar-la i no pot permetre's un parell de consumicions per causes majors. Aquest seria el cas dels anomenats *viejitos*, jubilats del barri que en cobrar una humil pensió a final de mes, s'apropen al bar amb els diners comptats a la butxaca per pagar una treballadora sexual. Malgrat això, quan aquesta forma de procedir és massa freqüent, el que semblava un acord implícit acaba per fer-se explícit, i el comportament de qui vulneri la norma no només és reprovat pels responsables del bar, sinó també per les mateixes companyes. Això mateix és el que va succeir un matí en què érem els únics clients del Bar X. Un home es va aproximar tímidament a la porta del local, donant la impressió d'estar tafanejant. Es va quedar mirant durant uns segons a través dels vidres, però no es decidia a entrar-hi. La Lola va reaccionar immediatament tallant la conversa que mantenia amb nosaltres i dirigint-se al tipus li va espetar: «¿Qué pasa? ¿no ves que no hay nadie?». Com que es va adonar del nostre desconcert, ens va explicar a què es devia la seva reacció. Pel que sembla, certs clients s'havien habituat a pactar serveis mitjançant senyals amb algunes dones des del carrer, evitant així haver d'entrar al bar i consumir. A ella li semblava que aquesta conducta és deslleial, ja que si els clients no consumeixen el bar no percepc cap contrapartida a canvi de l'ús que les prostitutes en fan. De fet, algunes vegades hem sentit dir a la Maria, la Lourdes o la Lola, que el bar no és una ONG ni un servei d'informació. La Pilar va arribar-hi en aquell mateix instant, i va comentar que en ocasions, quan un client acudia al bar buscant una treballadora sexual que era temporalment absent, ella el feia esperar o bé manava avisar la seva companya perquè «se ganara un dinerito». En comprovar que després es pactaven serveis sense consumir gràcies a la seva intervenció, va deixar de fer aquests favors.

Les altres dues normes regulen el comportament de les dones amb els clients per evitar problemes relacionats amb la competència. Segons una d'elles, quan el client fix d'una companya entra al bar, cap altra dona no s'hi ha d'apropar amb l'objectiu d'induir-lo a pactar un servei, excepte si aquesta companya per qualsevol raó no ha acudit a treballar.⁷⁸ En cas que es trobi ocupada amb un altre client o fent un encàrrec, el més habitual és que entretinguin el nouvingut per

⁷⁸ Regina de Paula (ibídem, p. 106-107) confirma l'existència d'aquesta mateixa norma no només en el cas de la prostitució de bar, sinó també pel que fa a la prostitució de carrer.

retirar-se una vegada que la companya en qüestió hagi tornat. Si és el client qui porta la iniciativa a l'hora d'escollir una treballadora sexual diferent de l'acostumada, no hi hauria d'haver motiu de disputa, encara que en èpoques crítiques com l'actual algunes poden oblidar-se de les normes provocant conflictes, sobretot entre prostitutes que exerceixen en ambients diferents (com ara un altre bar o el carrer):

[Antes] no estaban pendientes, ahí, a ver que ése lo conozco yo, a ver si se lo va a llevar... ¡no! Si va contigo y te quiere invitar que te invite, no me importa porque el que manda en su bolsillo es el tío... Que un día quiere ir contigo, que vaya, que otro día ya vendrá conmigo... Yo no he ido a buscar a ningún amigo mío a ningún bar, siempre los he esperado aquí... saben dónde yo estoy, pues hay que respetar. Si al hombre le apetece entrar en otro bar ¿tú por qué tienes que ir detrás?... Si el hombre se quiere ir contigo o algo ya vendrá él a buscarte... ¿Tu amigo...? Está conmigo, ¿que es tu amigo?... Cuando yo lo suelte... Él que vaya contigo si quiere, ése es su problema... No el mío... (María)

La darrera de les normes està relacionada amb l'actitud en algunes situacions en les quals s'espera un comportament solidari per part de les companyes. Un exemple el constituïrien les ocasions en què els clients es relacionen amb diverses treballadores sexuals i adopten un rol passiu, és a dir, deixen que sigui la treballadora sexual qui faci una proposició per pactar un servei. En un cas així, que una dona determinada porti la iniciativa no vulnera estrictament cap norma, però si ho fa de manera reiterada sense tenir en compte les necessitats d'altres companyes, se li atribuirà una conducta egoista i es dirà que «se lo lleva todo». Això no és motiu d'acomiadament, però sí una falta de consideració que alimentarà un mal concepte de la treballadora sexual de què es tracti.

Modalitats de prostitució: «Pero... prefiero aquí...»

Les dones del Bar X, abans de la seva arribada al local o durant períodes intermitents, han exercit modalitats de treball sexual diferents de la prostitució de bar. Dins de l'enorme varietat de llocs i circumstàncies que condicionen l'exercici d'aquesta activitat, les seves experiències constitueixen una petita mostra de la mobilitat que caracteritza la trajectòria de nombroses treballadores sexuals,

cercant les millors condicions laborals possibles (en termes econòmics, de capacitat de negociació amb el client, etc.). Les preferències per les distintes modalitats, dependran de la valoració personal dels seus avantatges o inconvenients segons les pròpies expectatives i possibilitats, que difereixen d'una dona a l'altra. Quelcom que ens sembla pertinent apuntar és que aquesta cerca s'inscriuria en la lògica de l'*empoderament*,⁷⁹ ja que implica la creació d'estratègies de supervivència per part de dones que en les seves trajectòries han anat definint els seus límits i les seves exigències. D'aquesta manera, lluny de confirmar la imatge de la prostituta com una dona passiva que es resigna davant d'innombrables determinacions tan en voga en certs discursos, en els relats i en les actuacions de les informants s'adverteix la capacitat de generar recursos per afrontar situacions desagradables i assolir la posició que, dins del seu marge d'acció, millor s'emmotlla als seus objectius.⁸⁰

Una de les modalitats més populars de treball sexual en la qual van provar sort algunes de les dones del Bar X és la que es desenvolupa als clubs. En aquests establiments, des de mitjan anys noranta es va començar a estendre el que es coneix com a sistema de plaça. L'esmentat sistema es caracteritza per l'allotjament de la treballadora al local durant 21 dies a pensió completa, a canvi del pagament d'una tarifa diària. Els ingressos de la professional depenen dels serveis que faci i del percentatge que li correspongui de les begudes consumides pels clients amb qui hagi alternat. Després dels 21 dies de treball i una setmana de descans que acostuma a coincidir amb el temps del període menstrual, les treballadores canvien, és a dir, es desplacen a altres clubs ubicats en la mateixa ciu-

⁷⁹ El concepte d'empoderament (*empowerment*), molt utilitzat pel moviment prodrets, remet a la presa de consciència individual per part dels subjectes sotmesos a mecanismes d'exclusió, que els convertiria en agents de canvi social en actuar sobre el seu entorn més immediat i adquirir així parcel·les de control sobre la pròpia vida. Aquesta presa de consciència des de la base no està renyida amb la promoció de canvis estructurals de major envergadura (com els relatius a l'accés desigual a la riquesa en funció del gènere, que condiciona l'entrada en la prostitució de nombroses treballadores sexuals). Del que es tractaria és de respectar les decisions de les mateixes dones, tant si estan orientades a continuar en el treball sexual com si volen abandonar-lo per una altra activitat, i contribuir a reafirmar la seva autonomia a través d'una millora en les seves condicions laborals i vitals (Ordóñez, 2006, p. 122). Per assolir aquest objectiu, resulta fonamental deixar de contemplar-les com a meres receptors passives de polítiques assistencials i tornar-los el protagonisme sobre les seves trajectòries vitals.

⁸⁰ Això mateix ho veurem il·lustrat més endavant quan descrivim com algunes d'elles s'han lliurat del control de proxenetes.

tat o en una capital diferent. Segons Pallarés (2007, p. 105), la rotació de dones afavoreix la varietat de l'oferta i impedeix que els clients estableixin vincles exclusius amb professionals concretes. Es podria apuntar que, possiblement, també eviti la creació de lleialtats indesitjables entre les treballadores sexuals, que adquireixen així una visió fragmentada i individualitzada de la seva activitat, dificultant la seva organització a l'hora de reclamar drets o millores laborals als empresaris.

La Vanessa va passar cinc anys treballant en clubs, recorrent gairebé la totalitat de la geografia espanyola. En conjunt valora la seva experiència com a positiva, ja que li va permetre viatjar i obtenir majors guanys que al Bar X. Tanmateix, afirma que no tornaria a exercir en un d'aquests llocs. Un dels inconvenients que li genera aquest rebuig és el tipus de clients que solen freqüentar-los. Com que es treballa en horari nocturn i sovint els clients acudeixen en grup, el consum d'alcohol i cocaïna són habituals, fet que dificulta fer serveis tranquils. Segons la Vanessa, la treballadora sexual sempre pot rebutjar els clients que estiguin sota els efectes d'estupefaents i/o sol·licitin el consum de cocaïna per part de la dona contractada, assumint la pèrdua d'ingressos que suposa desatendre uns serveis especialment ben remunerats:

¡Los [clientes] de los clubs son unos cocainómanos! ¡Hombre, es asqueroso! Trabajas por la noche pero eso, hay tíos que te pagan tres o cuatro horas en la habitación y tienes que consumir ¿entiendes?, entonces yo, yo no ganaba tanto en los clubs, yo he ganao igual 3.000 euros en un mes, y te estoy hablando por lo alto, 2.800 euros ahorraos, luego los gastos ¿no?, la habitación que pagas... Por ejemplo el que está en Tenerife que he ido muchas veces, pagaba quince euros nada más y te dan comida, vivienda y todo ¿me entiendes?, o sea que se portaban bien, no te sacaban el dinero como los otros ¿no?, pero... prefiero aquí. (Es refereix al Bar X.) Porque aquí no hay gente que se meta coca, uno, dos, pero que... [...] Y que... y que te pagan eso, y tienes que estar con él... No, yo no, yo es que... Aparte que no, yo cuando me viene un cocainómano: «No, no, no»... Yo no me voy a meter por mucho dinero que me dé ¿me entiendes? ¿Yo me voy a joder la salud? No.

Un altre dels inconvenients dels clubs, són els possibles abusos que l'amo del negoci pugui infligir a les treballadores, emparant-se en la falta de cobertura legal en la qual aquestes sovint es troben. Tal com argumenta Laura María

Agustín (2001, p. 556), el fet que la indústria sexual no sigui legal —recordem que el proxenetisme està tipificat com a delicte en el codi penal i el treball sexual no està reconegut com una professió— però que els llocs on es desenvolupa l'activitat prostitucional sí que ho siguin,⁸¹ suposa que a més d'estar excloses de les prestacions d'altres treballadors (horaris limitats, baixes per malaltia, seguretat social, etc.), les prostitutes puguin veure vulnerats els seus drets civils en ser privades de protecció davant robatoris, certes formes de violència o coaccions en l'exercici d'aquesta activitat. La Vanessa es va trobar amb alguns d'aquests abusos, encara que assegura que en el seu periple personal van ser excepcionals i sempre va trobar la manera de sortir d'aquestes situacions al més aviat possible:

R: Te lo juro de verdad, siempre se han portao muy bien conmigo. La verdad es que no he tenido jefes malos, sólo uno en Tenerife sí que ha sido... ése era explotador, y ése sí que le puse las pilas, le puse... en el libro: «No trabajo con explotadores». (Es refereix al llibre on s'apunten els noms de les noies que han de treballar en un determinat torn.) Quería subir a pegarme y todo...

E: ¿Eso cuando te fuiste o...?

R: Sí una de las veces que... creo que fue la primera vez que me fui a Tene...no, ya me

⁸¹ Segons Ruth Mestre, l'actual Codi penal espanyol definiria un model d'abolicionisme feble, ja que encara que en principi només són considerats delicte els comportaments que atempten contra la llibertat sexual d'una altra persona, l'article 188.1 «sanciona qui determini coactivament, mitjançant engany o abusant d'una situació de superioritat, de necessitat o de vulnerabilitat, una persona major d'edat a prostituir-se o mantenir-se en la prostitució» (2004, p. 253). En contemplar la noció de vulnerabilitat, la possibilitat d'atribuir conductes delictives a tercers en la relació prostitucional s'amplia, introduint elements de valoració difícilment objectivables. Aquest article, a més, fou modificat per la LO 11/2003, que penalitza el lucre per l'explotació de la prostitució d'una altra persona, encara que sigui amb el seu consentiment. Això afavoreix que molts empresaris de locals *de alterne*, que funcionen legalment com a hotels, no reconeguin les seves treballadores sexuals com a empleades, ja que podrien incórrer en un delicte de proxenetisme (i a més s'eviten les despeses pròpies dels contractes laborals). D'altra banda, encara que l'activitat *de alterne* sí que pugui ser reconeguda com una activitat laboral (a diferència de la contractació de treballadores sexuals), generalment es tipifica com una activitat per compte propi i no aliè, la qual cosa falseja una realitat evident: que les treballadores estan subjectes a un horari així com al compliment de certes normes, i que perceben un salari a canvi d'alternar amb els clients. En aquest sentit es va manifestar una sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya feta pública el 10 d'octubre de 2008, que reconeixia la relació laboral existent entre un club i les seves empleades (immigrants en situació d'irregularitat). Per a algunes militants del moviment prodrets, l'esmentada sentència va establir un precedent quant a un possible futur reconeixement de la prostitució com a treball. Vegeu:

<http://www.elpais.com/articulo/cataluna/justicia/aprecia/relacion/laboral/clubes/alterne/elpepiespcat/20081007elpcat_12/Tesprint=1>

había ido a Palma y de Palma me fui a Tenerife. Y me lo dijo una chica, tal, pero... era muy estricto ¿sabes? Si dejabas las luces encendidas 3 euros de multa. ¡Bueno, bueno! Si te olvidabas la comida no te dejaban subir a cenar, eh, un día te pagaban 12 euros más, te pagaban 25 euros diarios y luego 12 euros más, pero tenías que hacer diez horas, y te tocaba por obligación un día a la semana. A mí me dijo de hacer dos, digo: «No, tú me has dicho un día a la semana, si nooooo te comportas...» «Aquí has venido a trabajar, si no no te doy los 25 euros.» Mira, y por la noche le apunté: «Yo no trabajo con explotadores», en la lista donde te apuntan que tienes que bajar. Y una amiga mía puso :«la mujer invisible», porque lo borré yo. (La Vanessa va esborrar el seu nom de la llista de torns de treball.) Yo me fui p'arriba a dormir y quiso liármela con un camarero, intentó pegarme él y le dije: «Tú pégame, pero yo no voy a ir a la comisaría, yo me voy directa al juzgao y te busco la ruina.» Y nada y ahí quedó la cosa y... sí, sí, era un explotador. Pero no hay ningún club que digan... no te obligarán, yo voy si quiero y si no me gusta no voy.

D'altra banda, uns preus massa elevats per l'estada en el club, poden provocar que en ocasions els ingressos íntegres d'una prostituta pels seus serveis diaris, siguin recaptats per l'amo del negoci. Per a les treballadores sexuals aquesta situació resulta humiliant, ja que l'equilibri en termes de poder que estableixen els diners en la relació amb el client desapareix.⁸² També pot succeir que, per circumstàncies diverses (el rebuig de massa clients o la falta d'habilitats personals per atraure'ls), la treballadora no aconsegueixi els diners suficients per pagar la seva residència diària, i que acumuli un deute que limitarà la seva llibertat de moviment fins que sigui saldat.

Per a les dones del Bar X, els clubs han estat descartats com a alternativa laboral una vegada que tanquin el local al barri Xino. A més de l'horari nocturn incompatible amb les seves vides, de l'edat que avança en contra seva i de les possibles situacions descrites amb què actualment no estarien disposades a haver d'enfrontar-se, el grau d'autonomia a què estan acostumades no els facilitaria

⁸² Això li va passar a la Vanessa en un club on va treballar:

R: ¿Y sabes lo que duele irte a la cama con un tío y que no te llesve un duro? Eso me pasó en...¿dónde fue?, eh...¿dónde fue?, en las Palmas de Gran Canaria, me fui y como no conocía a nadie ni nada, yo iba a los sitios sin conocer a nadie, y llegabas y lo que me hice me dijo... claro te pagaban por la noche después pero claro lo que me hice se lo llevó el dueño, ¿sabes lo que lloré ese día?, pasas la noche con alguien, con dos tíos, para que se lo lleve otro. No es que no te cobren... que te cobren quince euros tampoco me parece... está bien, pero...

adaptar-se a altres contextos laborals. Algunes d'elles rebutgen d'entrada l'existència d'un intermediari que s'emporti un percentatge dels seus guanys sense contraprestacions que les compensin. Aquest és el cas de la María, qui abans d'exercir al Bar X va treballar en un petit club madrileny on, sense aplicar-se el sistema de plaça, l'amo cobrava igualment un tant per cent dels guanys de les seves treballadores:

E: Pero si fueras a trabajar a otro sitio... porque por ejemplo aquí tienes mucha independencia ¿no?, decides con quién quieres ir, lo que haces y lo que no...

R: ¡Ah claro!, ¡yo no me voy con cualquiera! ¡A mí nadie me obliga!

E: Claro, en otros clubs, por ejemplo, no es así.

R: Hombre si fueras a un club sí, porque tienes que dar producto.

E: ¿Y podrías trabajar en un club después de estar acostumbrada a trabajar aquí?

R: No, no, no, porque a mí no me entra todo el mundo por aquí. (S'assenyala l'ull amb el dit índex.) Yo ya estuve en un club antes de venir aquí, pero yo no hacía reservao, solamente hacía copas, por eso al tío no le interesaba. Dije: «Mira... yo mi cuerpo... se lo doy a quien me interese, y yo no voy a follar pa ti», porque tienes que darle un tanto a ellos...

E: Claro.

R: Y yo de eso nada, ¿tú quieres la mitad? Fóllatelo tú, participa, ¿no?

E: Claro.

R: Es mi forma de pensar, ¿tú quieres mi dinero? Muy bien, bastante que te llevas lo del cuarto... y las copas que te hago.

E: ¡Claro!

R: Pero que un tío... si me follo a un tío... ¡que te folle a ti también! ¡Tú de mí no te llevas ni un duro! Dije no tranquilo que yo me largo, no te preocupes, pero yo... tú de mí no vas a comer. ¿De qué? ¡Que folle tu mujer también, que para eso está...! También se lleva la mitad de mi sueldo. ¿De qué? Digo no me das tú un sueldo a mí, ¿te lo voy a dar yo a ti? No hombre. Si ya con las copas que te hago... ya te he hecho dos cajas ¿Qué quieres?

Una altra de les modalitats de treball sexual és la que es desenvolupa en els pisos de contactes. Es tracta de negocis en els quals solen treballar poques dones on s'imposa la discreció, tant per la conveniència de no ocasionar molèsties als veïns com per l'anonimat requerit pels seus clients i treballadores. Generalment

funcionen durant el dia, i les dones o bé tenen un horari estable de compliment obligat o viuen al mateix pis en el que treballen. L'alcohol i la cocaïna no tenen la mateixa presència que als clubs i els serveis sovint són a uns preus més elevats (atès que no es disposa dels guanys de les begudes). Normalment, els beneficis es reparteixen al 50% amb el propietari o la propietària. L'inconvenient dels pisos rau, novament, en la falta de cobertura legal de les seves treballadores davant de possibles abusos.⁸³ Per a algunes dones, a més, l'absència de protagonisme i iniciativa personal en el ritual de contacte amb el client seguit en aquests llocs és motiu d'incomoditat, ja que se senten cosificades en veure limitada la seva capacitat de seducció i negociació. A diferència dels clubs o els bars, on les professionals poden estudiar el client, apropar-s'hi, xerrar, flirtejar i exercir un cert control en la interacció, als pisos el contacte sovint es desenvolupa de la manera següent: les dones es presenten d'una en una al client o bé li són presentades per l'encarregada o la propietària del negoci, aquest les observa i elles es retiren. Després el client li comunica a l'encarregada quina és la dona de la seva elecció. A les nostres informants, el paper passiu de la treballadora sexual propi d'aquest entorn comunament conegut com *paseillo*, els resulta especialment desagradable.⁸⁴

P: ¿Y tú no trabajarías en un club?

R: *Pero, probé haré unos siete años en un piso. Me enteré de unos pisos y pensé, no pasa nada por probar, a ver. Y lo llevaba una madame que estaba forrada en pasta. Allí venían los clientes y tipo exposición, empezar a desfilar: «Ésta tal, tal; ésta tal, tal y tal», es como...*

⁸³ Alguns d'aquests abusos relatats per treballadores sexuals, consistirien en el cobrament d'una sanció econòmica per negar-se a fer certes pràctiques sexuals amb un client, a «castigar» una professional privant-la de la possibilitat de treballar en ocasions reiterades pel mateix motiu, o en l'obligació de fer serveis de neteja i manteniment del pis sense rebre'n una remuneració a canvi.

⁸⁴ La Vanessa també incideix en aquesta idea com un dels inconvenients fonamentals per als quals rebutja la possibilitat de treballar en un pis:

P: ¿Y en pisos también has estado?

R: *¡Jamás en mi vida! Eso tienes que estar ahí... ahí sí que estás... reventada. Porque ahí aunque duermas, cuando llega un cliente te levantan: «Levántate». Yo, me lo han contao mis amigas, pero yo no me veo: «Hola, me llamo Fulanita», con los ojos hinchaos o aunque sea por el día, tienes que decir, paseando porque me lo han contao: «Hola, me llamo Fulanita», pasa otra: «Hola, me llamo Fulanita». (Riu.)*

P: Ya...

R: *Prefiero más la conversación o el cachondeo o... como aquí. O directo: «Hola, cuánto pim, pam», pero ahí exhibirme, o que me tengan que levantar a las cinco de la mañana para que me vea un mierda, ¡no! Y encima les tienes que dar la mitad, es al 50% los pisos, ¿eh?*

P: Ganado...

R: ¡Claro!, y te miran allí de arriba abajo. Y siempre trabajaba la misma, ¡la más guapa! (Rialles.) Y estuve un tiempo, estuve, pero poco, pero es que no, no, no, no me gustaba el paseíllo. Y aparte, cuando hacías el paseíllo le veías la cara al tío que era un guarro, asqueroso, que por más que te concentres... no. Y que diga: «Ésta», cuando estás deseando que diga... «¡yo no!, ¡yo no!» (Rialles.) Y que diga: «Ésta», y tienes que ir, porque si no no te dejan en el piso, te tienes que ir. (Roberta)

Per altra banda, el carrer és un dels ambients que proporciona un major grau d'autonomia i permet a les professionals del sexe recaptar els diners íntegres que guanyen pels seus serveis. Tanmateix, excepte la Vanessa, cap altra de les nostres informants no estaria disposada a freqüentar-lo. Les raons per les quals no el valoren com una alternativa factible es divideixen en dos grups: mentre que un sector de dones contempla com un *handicap* el grau d'exposició pública que comporta treballar al carrer, considerant la iniciativa de les que s'atreveixen a intentar-ho com un signe de valentia, un segon sector censura directament l'exercici d'aquesta activitat en espais oberts i no habilitats. Reproduint alguns dels tòpics discursius que criminalitzen la figura de la prostituta, mentre que toleren la seva existència, perquè consideren que compleix una funció necessària, els sembla una gosadia exhibir una condició que pot ferir sensibilitats i es mostren a favor d'un cert control de l'activitat que afavoreixi la seva invisibilització.⁸⁵

Finalment, l'exercici d'altres modalitats de prostitució exigeix disposar d'una determinada infraestructura i de certs recursos personals que no són a l'abast de totes les dones. Per exemple, la possibilitat que diverses treballadores sexuals organitzin un pis de forma autònoma o que una professional exerceixi de manera independent a la seva pròpia casa, publicitant els seus serveis en els classificats dels diaris o en la xarxa, demana que es desenvolupin mecanismes de control i protecció davant possibles situacions compromeses, d'habilitats per filtrar els clients, etc. La Vanessa, que durant un breu període de temps va treballar a casa seva, destaca com a inconvenients d'aquesta modalitat de prostitució la dificultat de separar les relacions personals de les relacions amb els clients ja que es desenvolupen totes en un espai comú i, al seu torn, també fa referència a les situacions perilloses que va haver d'enfrontar sentint-se desprotegida:

⁸⁵ A la pàgina 172 reprendrem aquesta qüestió.

Pero... he pasao miedo, en piso también, en el piso sola. A mí una vez un tío me dijo: «Ven que te hago un masaje.» Cuando le vi que... era taxista. ¡Vaya dedos negros llevaba el hijo de puta! Estaba mogollón de acojoná, no sé si me iba a estran... me vino el rollo ese que me iba a estrangular, y veo aquellos dedos que están negros y digo: «Ay no, no me hagas masaje, déjalo, déjalo». Pero sí, y luego un Guardia Civil, que lo conocí en el club y me vino a casa y quería follar por la cara ¿sabes?

En definitiva, el Bar X proporciona a les seves treballadores el que valoren com les condicions més òptimes per exercir la prostitució: disposen de la màxima capacitat de negociació amb els clients, no han de lliurar un percentatge dels seus guanys a cap mitjancer, tenen un lloc en el qual han desenvolupat mecanismes d'ajut que els proporcionen la sensació de protecció i gestionen el seu temps de treball a conveniència. A més, la durada de la seva vida laboral no està subjecta a l'avenç de l'edat, un aspecte que en altres contextos suposa la impossibilitat de continuar exercint.

Inicis i permanència en el treball sexual: «Porque si no tienes nada tienes que hacer algo: robar, putear o algo...»

Un assumpte particularment espinós quan s'aborda el tema de la prostitució femenina és el del consentiment de les dones a l'hora d'iniciar-se en l'ofici. La possibilitat d'exercir el treball sexual de forma voluntària és rebutjada d'entrada pels sectors abolicionistes, que oposen diferents argumentacions segons els casos.

Si parlem de treballadores sexuals procedents de la immigració internacional, que hagin hagut de recórrer a alguna xarxa il·legal per entrar al país a causa de les restriccions imposades per la Llei d'estrangeria, s'associen indefectiblement els conceptes de tràfic d'immigrants i tràfic d'éssers humans amb finalitats d'explotació sexual. Per tant, se les considera víctimes d'enganys i extorsions. Quan les treballadores sexuals són d'origen espanyol, i les coaccions que suposen aparellades al tràfic internacional de dones no són explicatives de les seves conductes, se'ls solen atribuir tot tipus de psicopatologies suposadament originades per històries de vida traumàtiques, que les portarien a formar-se una imatge desvalorada de si mateixes i a patir un alt grau d'alienació, en no ser conscients dels mecanismes d'opressió patriarcal a què estan

subjectes.⁸⁶ Finalment, davant l'existència de dones que d'una manera evident no s'emmotllen al perfil descrit, com en el cas de les treballadores sexuals que s'han convertit en activistes en la lluita pel reconeixement dels seus drets, o bé es reacciona evitant el debat obert o bé se les acusa d'haver-se venut als interessos del proxenetisme organitzat (o ambdues coses alhora).

Tanmateix, cada vegada és més freqüent que els investigadors que han fet treball de camp trobin massa prejudicis en totes aquestes argumentacions, que la relació directa amb les professionals del sector obliga a revisar.⁸⁷ Quant a l'atribució de debilitats psicològiques a les treballadores sexuals, Ignasi Pons (2004, p. 116) fa ressaltar el paper que la psicologia i la psiquiatria han tingut històricament com a instruments de control social de les conductes considerades desviades en funció de la ideologia dominant. A això s'hi afegeix la manca de precisió a l'hora de distingir si el malestar que pugui experimentar una treballadora sexual prové del fet d'oferir serveis sexuals en si mateix, de l'estigma que recau sobre elles —que sovint implica portar una doble vida, amb la tensió que aquesta situació pot ocasionar, a més d'haver de confrontar la mirada aliena sobre la seva activitat amb l'originada per la pròpia experiència—, o de les condicions laborals en les quals exerceixen, que poden ser realment dures.

Davant de la interrogació sobre la manera i els motius que van portar les nostres informants a iniciar-se en l'exercici de la prostitució, trobem una certa unanimitat en les respostes, que segurament seria previsible si les preguntes fossin dirigides a persones que exerceixen altres oficis socialment desvalorats. Van començar a exercir-ne per motivacions econòmiques, en uns casos sospesant els avantatges i inconvenients de les opcions laborals disponibles, que eren limitades i precàries (el treball domèstic i la cura de nens i ancians, principalment), i en altres com a fruit de la necessitat urgent de guanyar diners (poques feines ofereixen els beneficis immediats de la prestació de serveis sexuals). Tenint en compte que es tracta de dones amb escassa formació i, en el cas de la Roberta i

⁸⁶ Per a una lectura més profunda sobre aquests plantejaments abolicionistes, vegeu Barry, K. (1988).

⁸⁷ José Luis Solana (2005) fa un excel·lent compendi dels resultats de molts d'aquests treballs (Pons, 1992; Agustín, 2001; Ferrer, 2001; Emakunde, 2001; Oso, Ulloa, 2001; entre d'altres), que plantejen l'existència de realitats diverses i complexes per sota del que es coneix com a xarxes de tràfic d'immigrants destinades a la prostitució, qüestionen l'amplificació del fenomen del tràfic de blanques i reconeixen la capacitat d'agència de les treballadores sexuals, sense ignorar els factors socioeconòmics i personals que condicionen i limiten les seves possibilitats.

la Noemí, de dos immigrants que en el moment de la seva arribada es trobaven en el país en situació d'irregularitat, el treball sexual els proporcionava la possibilitat d'obtenir majors guanys amb una menor inversió de temps que la resta d'alternatives.

Aquest seria el cas de la María, que va viatjar l'any noranta a Barcelona des de Madrid, ciutat on vivia amb la seva mare i els seus dos fills. La seva parella l'havia abandonada deixant els nens al seu càrrec, de manera que ella es va convertir en la principal font de manteniment de la família. A Madrid va conèixer un home que li va parlar del barri Xino barceloní, i li va dir que uns parents seus tenien un local en el qual ella podria treballar com a cambrera *de alterne* (cosa que ja havia fet en un petit club sense arribar a concertar serveis sexuals). La María va acceptar la proposta, però aviat es va adonar que la intenció d'aquest home era explotar-la. Un cop arribà a Barcelona, va aconseguir alliberar-se de l'aspirant a proxeneta i va decidir exercir la prostitució de forma autònoma al Bar X. En preguntar-li sobre els motius de la seva decisió, respon així:

Bueno pues porque... si no, no, no hay, con dos críos pequeños, tienes que mantenerlos y que trabajar, si ya... digo ya que estoy aquí, pa qué me voy a hacer la estrecha... Digo, pa qué? Es lo que hay... Si me pongo a limpiar voy a ganar menos, y no puedes esperar a cobrar todo el mes, mientras tanto ¿qué comes? Yo me vine sola, el otro lo que quería era macarronearme, sacarme la plata, ¿entonces qué? Te tienes que espabilar. (Rialles.)

Els inicis de la Vanessa en el treball sexual van ser bastant més accidentats. Ella coneixia el món de la prostitució des de petita, ja que el seu pare, un home violent que sotmetia la seva família a continus maltractaments, era propietari de diversos bars on s'exercia l'ofici a Tarragona. Aquesta situació va conduir la Vanessa a escapar-se de casa amb 17 anys, abandonant la seva residència familiar, i a fugir a Barcelona. Un cop aquí, va conèixer una parella de gitanos del barri Xino, drogodependents i també vinculats al món de la prostitució. A canvi de tenir cura dels seus fills, la parella li proporcionava alimentació, un lloc on viure i un petit sou per a les seves despeses. La dona exercia la prostitució i no van trigar gaire a pressionar la nostra informant perquè fes el carrer. Ella s'hi va negar, però aleshores va intervenir un parent de la família per a la qual treballava, que va resultar ser un proxeneta professional. Aquest home va condu-

ir la Vanessa per la força fins a Saragossa, amenaçant-la amb portar-la davant del seu pare si oposava gaire resistència, amb la intenció d'introduir-la en un club i explotar-la. Ella va frenar les seves intencions informant-lo que era menor d'edat i, després de rebre una pallissa, va aconseguir escapar de nou, arribar a l'estació, demanar-li ajut a un desconegut i obtenir un bitllet de tren amb destinació a Galícia. Va viure a Vigo durant deu anys, guanyant-se la vida com a assistent de malalts en un hospital i tractant de treure's el graduat escolar. Durant algun temps va mantenir una relació amb un home que també va resultar ser un maltractador, a qui va abandonar quan intentà estrangular-la. Espantada per les seves contínues amenaces, va tornar a Barcelona i va començar a exercir la prostitució de carrer a la zona del Camp Nou. D'aquí va passar a la ronda de Sant Antoni on un client habitual la va informar de l'existència del Bar X, un lloc on podria treballar amb la mateixa llibertat que al carrer. Posteriorment, després de dos anys de treball al bar, va iniciar el seu periple pels clubs fins que va tornar-hi novament, al cap de cinc anys. La informant planteja els seus inicis en el treball sexual com a fruit d'una situació límit, de la necessitat de sobreviure en un moment en què es trobava amb una manca absoluta de recursos materials i socials:

P: ¿Y cómo fue que elegiste este trabajo, o te vino así un poco dado?

R: No porque estaba en Galicia con un hombre cuatro años y me intentó matar, me escapé de allí, los diez años que he estao escapá de mi padre de aquí pues me los tiré en Galicia, y cuando éste me intentó matar estrangulándome con una cuerda, me dejó sin aire, pues me vine p'aquí, sin padre, ni madre, sin hermanos, sin nadie, y digo: «¿qué hago?». Por eso digo lo de los inmigrantes ¿no?, porque si no tienes nada tienes que hacer algo: robar, putear o algo, ¡si es que es verdad, hombre! Tienes que comer, y claro yo sola sin nadie y escapada del otro loco, escapada del loco de mi padre, que éste nos mataba a palos, de clavarte una bota en la cabeza, darte patadas, bueno...

De fet, valora la seva entrada en la prostitució com una alternativa femenina a la delinqüència, sempre disponible per a dones que es trobin en risc d'exclusió social, encara que paradoxalment l'imaginari equipari ambdues opcions (robar o *putejar*) a la marginalitat i en ocasions les criminalitzi sense distinció.

La Roberta i la Noemí van emigrar des d'Argentina en els anys vuitanta, un

moment en què es produïen els primers fluxos migratoris amb destinació a Europa occidental, relacionats amb els «ajustos estructurals» imposats pels organismes financers internacionals en ple tornado neoliberal. La Roberta va arribar a Barcelona amb el seu marit i dos fills petits l'any 1987. Mentre ella es dedicava a la cura dels nens, el seu marit treballava fora de casa, de manera que quan van aconseguir reunir alguns estalvis van tornar a l'Argentina i van aixecar un negoci que aviat s'enfonsaria. El seu marit va provar sort de nou a Galícia, però va tenir greus problemes amb la justícia. Ella va tornar-hi amb una tercera nena nascuda durant aquell període, demanant diners a una cunyada per sufragar les despeses del viatge, amb l'objectiu d'atendre el seu marit, establir-se, treballar i emportar-se amb el temps els dos fills que havia deixat al seu país natal. Un cop a Galícia, va comprovar que les opcions laborals al seu abast no li facilitarien l'assoliment dels seus objectius, de manera que va decidir marxar a Barcelona amb la finalitat de treballar al Bar X, lloc que coneixia de la seva primera estada al país:

P: ¿Y pensaste en trabajar en otra cosa?

R: Al principio no porque no tenía papeles. Era difícil, con niños y con todo y siempre con el miedo este de estar sin papeles. Al final pude reunir todo para tener papeles. Cuando tuve papeles sí que empecé a hacer cursos y cosas para poder trabajar. Pero aquí ganaba dinero y siempre estaba sola para sacar a mis hijos adelante con esto...

P: Era más rentable...

R: ¡Yo llegaba a ganar 4.000 dólares por mes!, ¡1.000 dólares por semana! Mira que trabajaba, ¿eh? Mi meta era trabajar y nada más. Yo llegaba y decía: «Tengo que hacer un pase.» En ese tiempo se cobraba 2.000 pesetas, y eran 1.000 pesetas para alquiler y lo demás para gastos. Yo tenía en la mente que cada día me tenía que hacer mis 10.000 pesetas, mis 20.000. Y llegaba por la mañana y hasta las 22 o las 23.00 h, la hora que hiciera falta hasta que haga mi dinero. Y llegaba a casa, dormía, descansaba y al otro día a hacer mi dinero otra vez. Porque era una meta que tenía para mis hijos. Para comprarles una casa, para hacer esto, lo que fuera...

Als sis mesos d'exercir al bar, en un moment especialment pròsper per l'afluència de clients, la Roberta va poder emportar-se els seus altres dos fills i una ger-

mana seva que els assistís mentre ella treballava. A més, va obtenir la independència econòmica que li va facilitar separar-se del seu marit⁸⁸.

El cas de la Noemí és una mica diferent. Ella exercia com a assistenta interna a l'Argentina, tenint cura dels nens d'una família benestant. Mitjançant una coneguda que treballava en un club, es va assabentar que podria guanyar molts més diners si es dedicava al treball sexual, de manera que va deixar la casa on treballava i es va iniciar al món de la prostitució. L'any vuitanta, encoratjada per les ganes de viatjar, conèixer món i continuar millorant la seva situació econòmica, va decidir provar sort a Espanya amb una companya. Sabien de l'existència del barri Xino barceloní a través d'un amic que havia emigrat prèviament, i van arribar-hi amb la idea de treballar-hi:

P: ¿Cómo llegaste a este bar?

R: Yo llegué a este bar en 1980. Bueno, a este bar no, yo llegué a España....

P: Bueno, pues explícanos como llegaste a España.

R: Salí de Argentina en 1980 con una amiga. Conocía cero de España, yo no había salido de mi país nunca. Y venía para trabajar en el barrio Chino, porque supuestamente teníamos un amigo que teníamos que encontrar para trabajar aquí, pero yo no sabía ni dónde estaba.

P: Así que llegaste con la idea de ejercer el trabajo sexual...

R: Yo venía con esa idea, pero pensaba que el barrio era un barrio de chinos y claro, vi esto. (Rialles dels tres.) Vine con 10.000 pesetas y mi amiga tenía algo más de dinero. Y resulta que claro, se nos acababa el dinero y no encontrábamos al tipo. Un día nos fuimos a Figueres y encontramos a un hombre en el tren que

⁸⁸ La Roberta explica de la manera següent fins a quin punt el treball sexual li va permetre obtenir una situació avantatjosa econòmicament, abans que el barri entrés en el procés de decadència que la va portar a buscar una nova feina:

Yo cuando fue el tiempo aproveché, llegue a comprar tres pisos. Y me dediqué a invertir allá (es refereix a l'Argentina). Ahora ya estoy vendiendo por decir que soy de aquí. [...] Necesito una estabilidad. No me interesa tampoco irme allá porque no mejora mi país. Y sigo viniendo a este bar porque la verdad, no sacas mucho, pero a veces te sacas lo mismo que en el otro trabajo. Tengo una niña que también es epiléptica y por ella es por la que tengo que luchar tanto, porque si no no tendría que luchar tanto yo, y tengo hipoteca. Pero yo he trabajado, he trabajado mucho... ¡Una vez me tiré a un equipo de rugby entero! (Rialles.) Venían aquí los jugadores, y uno detrás del otro... (Rialles.) Yo ha habido algún día que llegaba a casa a ponerme cremita abajo porque acababa destrozada, (rialles) porque llegaba agotada, y bueno, llegaba yo y contaba mi dinero y hacía pum, pum, pum. (Gesticula com si agités la seva bossa i comencessin a caure un munt de bitllets.) Y no paraban de caer billetes.

nos dijo donde estaba el barrio Chino: «Yo os llevaré allí», nos dijo, y fue el que nos dijo que en el barrio Chino no habían chinos, sino que era un barrio de mujeres. Claro, yo ya había pasado por esta calle pero no sabía que el barrio Chino era esto. Y seguíamos sin encontrar al amigo. Y entonces yo decía: «Tenemos que hacer algo que se nos acaba el dinero y, ¿qué hacemos, de qué comemos?». Y yo en esta calle veía mujeres, pero no sabía que esto era el barrio Chino, fue gracias a ese hombre que conocimos en el tren de Figueres [...] por lo que conocimos el barrio Chino. Y las dos nos pusimos a trabajar en un bar de esta calle, y allí estuve trabajando 24 años. De ahí me fui porque tuve unos problemas, que cerraron, en el 86. Y aquí en el Bar X estoy desde el 86. Y así pasó. Los años que pasaron... y este barrio no es el mismo, yo lo conozco, casi 28 años que estoy en España, son muchos años...

Quelcom destacable de les històries de la Roberta i la Noemí, és que en ambdós casos van migrar de forma autònoma, fet que posa en evidència la imatge que vincula directament migració femenina amb xarxes mafioses transnacionals, sobretot quan la destinació d'aquestes dones és dedicar-se al treball sexual. Tal com succeeix en l'actualitat, en l'època en què van començar a exercir estava àmpliament estesa la idea que les treballadores sexuals estrangeres del barri Xino (sobretot les d'origen sud-americà), eren totes elles víctimes de xarxes de tràfic de blanques que les esclavitzaven sense pietat. Suposadament, alguns dels membres d'aquestes xarxes s'haurien apropiat de la totalitat dels bars del carrer d'en Robador. Així ho afirmava Ramon Draper Miralles als anys vuitanta:

Actualment, el carrer Robador és un dels més clars exponents de la prostitució organitzada, i en l'ambient es diu —a mitja veu, per descomptat— que la major part dels seus bars estan controlats de forma directa o indirecta pels clans de proxenetes que operen a Barcelona. (Draper Miralles, 1982, p. 123)

O més endavant:

En aquest carrer es troben dones per a tots els gustos i apetències, nacionals i estrangeres, de totes les edats, els serveis de les quals cobreixen tota l'extensa gamma d'actuacions sexuals, partint de la simple postura del missioner [...], fins a la més complicada execució sadomasoquista. Els clans de proxenetes exerceixen un control

total i protecció sobre la totalitat de les dones estrangeres que s'agrupen a l'interior dels bars i voreres del carrer. (Draper Miralles, 1982, p. 125)

Amb relació a aquestes afirmacions tan contundents, només podem pensar que, o bé hem anat a trobar les dues úniques dones estrangeres que van emigrar i es van dedicar al treball sexual sense necessitat de recórrer a cap d'aquestes organitzacions, o bé les paraules de Draper Miralles cauen en la tendència que associa sistemàticament prostitució exercida per dones immigrades i xarxes d'explotació organitzades.

La duresa dels inicis i els motius de permanència:

«Quien te diga que al principio no tuvo problemas es mentira, pero después te acostumbrás»

La majoria de les treballadores del Bar X coincideixen a l'hora de qualificar els seus inicis en el món de la prostitució de durs. Parlen de sentiments de vergonya quan van fer els seus primers serveis, i del malestar que els generava convertir en una activitat pública —pel fet que s'hi pot accedir mitjançant el pagament—, quelcom que pertanyia al domini d'allò íntim o privat. Més concretament, part de l'origen d'aquest malestar l'atribueixen a la ruptura de les concepcions i de les pràctiques que fins a aquell moment definien la seva sexualitat, associada a contextos formals que vinculen les relacions sexuals a sentiments amorosos (matrimoni, festeig):

P: Tú dices que al principio te costó porque no sabías, ¿no?, cómo empezar a trabajar...

R: No y porque... ¡porque me daba vergüenza, hombre! No has hecho nunca nada que has estao namás que con el padre de tus hijos y que te venga un tío: «Desnúdate» ¡Qué vergüenza! Yo sentada en la cama y digo: «¿Tengo que desnudarme?» Y yo: «¿Por qué?» Digo: «¿No venimos a hablar?» Digo: «Yo pensaba que veníamos a hablar, que querías hablar en privado ¿no?»... Dice: «No, no». Dice: «No pasa nada, ya veo que eres nuevita, ya te irás acostumbrando». Yo: «Vale, gracias». Yo lloraba y to. (Riu.) Me daba una pena...

P: ¿Sí?

R: Antes sí.

P: Y ahora ya lo ves como un trabajo como cualquier otro...

R: Ahora sí, pero cuando eres ignorante que estás criada en un barrio y estás con tu familia, pues... pues yo jam... me dejó el padre de mis hijos y nunca me eché otro novio tampoco ¿me entiendes? Entonces... es muy púdico ¿no? Igual que hay personas que son más abiertas ¿no? O son más liberales, o a lo mejor yo soy un poco antigua ¿no? También es la educación que me han dao ¿no? Pero bueno... al final... todo salió bien. (María)

Roberta planteja a més com va haver de qüestionar la imatge que tenia de si mateixa, enfrontant el model de dona que l'havia identificat fins llavors —l'esposa i mare de família, tota «una senyora»— amb el seu oposat negatiu: la puta. L'impuls definitiu per decidir-se pel treball sexual va provenir de la voluntat de complir les aspiracions que tenia per als seus fills:

P: ¿Y cómo fue el empezar a trabajar? ¿Para ti supuso algún problema o no?

R: Fue duro. Al principio sí porque me decían... «Yo es que nunca he hecho eso» decía. «¡Una mujer como yo! ¡Cómo una mujer con tres hijos ya...!» Aparte estaba más gorda, y yo no me animaba porque para hacer esto pensaba que tenía que tener un cuerpecito así..., toda mona. ¡Y ya me ves a mí más gorda que ahora! (Rialles dels tres.) Y me veía mayor, y me vestía distinta, toda una señora: yo con mi falda larga...

P: Madre de familia...

R: Toda normal, y el primer día dije: «Yo no, yo vine pues a limpiar pisos, a trabajar, a hacer lo que fuera en un restaurante».

P: ¿Hiciste esto primero, lo de trabajar en otras cosas?

R: No, yo venía con esa mentalidad.

P: Ah, venías con esa idea...

R: Y cuando llegué, pensé: «Tú aquí no vas a ganar para lo que quieres hacer». Y es que no da ni para vivir, limpiando pisos. ¿Y qué haces con la niña? Y me decía la Lola: «Es lo mismo que haces con tu marido.» «Ya, pero con mi marido lo haces por amor y aquí lo haces por dinero. No es lo mismo.» Yo creo que si no estuvieran por medio mis hijos, quizás no lo hubiese hecho.

Després de fer els primers serveis, les informants manifesten un canvi en la percepció de la seva activitat que estaria motivat per dos elements: per una

banda, la concepció de l'esmentada activitat com un treball els permet relativitzar els aspectes que puguin resultar desagradables, integrar-los a la rutina i acostumar-s'hi;⁸⁹ per l'altra, a mesura que s'acumulen serveis, la realitat d'allò viscut pot posar en entredit de diverses maneres el conjunt d'idees prèvies sobre les relacions entre gèneres o la sexualitat, i donar lloc a racionalitzacions diferents de la pròpia experiència.⁹⁰ Precisament, ambdós factors deriven en el fet que la venda de serveis sexuals deixi de ser viscuda com essencialment dura o difícil, fet que afegit als avantatges econòmics sobre les alternatives laborals disponibles —que en la majoria dels casos continuen sent les mateixes que als inicis—, explica la permanència d'aquestes dones en l'ofici durant anys. Aquest és el cas de la María, que a més afegeix que en haver-se desentès d'algunes càrregues familiars que van motivar la seva entrada al món de la prostitució, ara pot treballar en millors condicions:

P: ¿Y si no te hubieras dedicado a esto qué te hubiera gustado haber hecho?

R: Yo antes de... yo antes he trabajado en el hospital Doce de Octubre, limpiando las habitaciones y las cocinas... de allí del hospital... y en un colegio de militares también he estado trabajando... lo que pasa es que solamente me mandaban cuando tenía una suplencia... «Este mes vas a suplir a ésta que no está.» Y el resto del año de qué como... Yo si no me dan trabajo, algo tendré que hacer...

P: Te sale más rentable, ¿no?

R: Claro, digo, ¿qué?... ¿Me voy a ir a limpiar escaleras por cinco euros?... Pues me hago un tío, veinticinco euros, así ya tengo pa mis gastos... Y más ahora que ya tengo a mis hijos criaos, ¿me entiendes?... Antes, pues como eran pequeños, pues bueno, que éste me da un poquito, pues ya me haré otro que me dé un poquito más... porque tienes que pensar, pero ¿ahora... que ya tengo mi vida hecha y que ya tengo mis hijos grandes?... ¿Y que lo que gano es pa mí?... Que los puedo ayudar, pues los ayudo... Pero ya no tengo que estar ahí pendiente como un clavo como antes... Ahora puedo elegir... Pero antes no me quedaba más remedio... Pero igual,

⁸⁹ La Noemí es refereix a aquest fet amb els termes següents:

P: ¿Y te parece un trabajo como cualquier otro o al principio fue duro?

R: Un poquito duro, sí, me pareció un poquito duro, pero luego te acostumbrás y así hasta ahora. Te da un poco de vergüenza cuando vas con un hombre y con otro, pero después te acostumbrás. Sí, lo pasé un poco mal. Quien te diga que al principio no tuvo problemas es mentira, pero después te acostumbrás.

⁹⁰ Vegeu l'apartat següent «Putes, prostitutes o treballadores sexuals?».

no me he ido con gente... drogadicta... ni sucios. ¡Anda ya, hombre!... Y el que ha estao sucio primero lo he lavado: «Primero dúchate y luego hacemos el negocio»... Porque hay que lavarse... y hacer guarrerías, no... Ya lo he dicho... si tienes vicios búscate otras, vete con otra, yo no... Yo no hago vicios, ¿pa gastármelo en la farmacia en medicinas?

Una anècdota que resulta especialment il·lustrativa quant als motius de permanència en el treball sexual, és la que narra la Vanessa, una informant que, en principi, presenta tots els ingredients que segons una interpretació d'acord amb els arguments abolicionistes, reduïrien al no res la seva capacitat de decisió: procedeix d'una *família desestructurada*, va sofrir maltractaments paterns que es van repetir en una relació sentimental posterior, va ser coaccionada en diverses ocasions perquè exercís la prostitució i finalment es va introduir a l'ofici com a resposta a una situació desesperada. En una ocasió, mentre preniem unes cerveses al Bar X, la Vanessa es va apropar entusiasmada per explicar-nos que havia fet una entrevista de treball amb l'objectiu d'ocupar un lloc de dependent a un forn de pa proper. Afirmava haver-se cansat d'exercir el treball sexual i aspirar a «portar una vida normal». Volia una ocupació estable, amb uns ingressos fixos, vacances, etc. La propietària de la fleca l'havia citat per fer una prova l'endemà i signar el contracte si se'n sortia. Van transcórrer uns deu dies quan tornàrem a trobar-la al bar. Aquest va ser el temps que va durar a la seva nova feina: després de passar la prova i incorporar-se al lloc de treball, la va disgustar el tracte que li dispensava la seva encarregada, per la manca de paciència durant el seu aprenentatge i perquè li aixecava la veu amb massa freqüència. A més, considerà que li exigien fer tasques que superaven les seves atribucions, com ara netejar el local un cop acabada la jornada laboral. Per tots aquests motius, la Vanessa es va acomiadar després d'un dur enfrontament amb la propietària del negoci, i va decidir que per cobrar un sou similar —entre 900 i 1.000 euros al mes—, preferia continuar al Bar X, on treballa, a tot estirar, quatre hores diàries. El que ens sembla destacable de la seva decisió, és el fet que abandonés un treball que segurament seria socialment qualificat de digne per tornar a exercir el treball sexual, precisament perquè no tolerava gaires de les situacions abusives que sovint se suporten en els treballs convencionals i que, tanmateix, sembla que únicament formin part del món de la prostitució. Així, en relació amb el debat respecte de la possibilitat que una dona pugui iniciar-se voluntàriament (és a dir, en

absència de coacció) en el treball sexual, podríem concloure amb Ignasi Pons (Pons, 2004, p. 117) que «l'anàlisi de la voluntarietat, siguin quins siguin els motius d'entrada, és significativament incomplet si no s'acompanya de l'estudi de la voluntarietat de permanència, de la viscuda de forma actual. [...] En el cas de voluntarietat de permanència, fet i fet, la involuntarietat d'entrada pot ser irrellevant.»

Putes, prostitutes o treballadores sexuals?:

«Yo no me considero puta, porque yo gratis no hago nada»

El terme treballador o treballadora sexual va sorgir dels moviments de prostitutes que començaren a autoorganitzar-se internacionalment des de mitjan anys setanta del segle xx, amb l'objectiu de reclamar els seus drets, visibilitzar-se en l'esfera pública i fer-se sentir. El seu ús confereix a l'intercanvi de serveis sexuals remunerats el caràcter d'una activitat econòmica i transitòria, desplaçant el que d'estigmatitzant pugui contenir l'etiqueta de prostituta com a indicadora de qualitats essencials i definitòries de determinades dones. També pretén equilibrar la consideració social entre la persona que demanda serveis sexuals, a qui s'aplica la denominació neutra de client, i la persona que els ofereix. D'altra banda, el terme incideix no només en la necessitat de despenalitzar la prostitució —és a dir, d'evitar que es tipifiqui com un delictes en l'ordenament jurídic—, sinó també de legalitzar-la. La legalització de la prostitució implicaria la seva regulació per la legislació civil i laboral, dotant de drets i obligacions els treballadors o les treballadores sexuals que, s'entén, es dediquen a l'ofici de manera voluntària (Ordóñez, 2006, p. 65).⁹¹

⁹¹ A més de considerar que l'exercici de la prostitució constitueix una ocupació laboral, la majoria de les nostres informants es mostra favorable al seu reconeixement com a tal i a la creació d'algun tipus de regulació formal. La Vanessa és l'única que va plantejar dubtes sobre això en els següents termes:

E: ¿Y a ti te parece que el trabajo sexual se debería legalizar? ¿que deberíais tener derechos, o... no?

R: Sí y no. Sí, porque... pero es que no todas ganan lo mismo, entonces tú no vas a pagar una cuota de... no sé cuanto porque ganas x, por ejemplo, esto de la seguridad social ¿no?, que es autónomo, ¿no?, qué pagarías ahora en el autónomo, entonces si tú tienes que declarar a Hacienda, ¿qué?, si declaras más tienes que pagarles más, ¿entonces que pones el coño pa ellos? Ahora ya... ya no es ni el macarrón del club que te saca 60 euros, ya la Justi...o sea, esto Hacienda o su puta madre no sé quiénes son, que ahora ya te lo sacan ellos directamente y legal, ¿no? O sea, que hay una parte que sí, que te dan una seguridad social... pero eso lo tienes ahora, pero si tú tienes que pagar por ejemplo... si..., habrá la que gana 5.000 euros en un mes, pero habrá la que gana...

Totes les nostres informants consideren que la seva activitat és un treball, quelcom que posen de manifest constantment en els usos del llenguatge quotidià (expressions com «mañana otra vez al trabajo», «hoy no hemos podido bajar nada», etc. són molt freqüents). Tanmateix, fan referència a elles mateixes com a prostitutes. Això es deu a la seva manca de familiaritat amb els discursos sorgits de l'aliança entre algunes feministes i algunes treballadores sexuals, que té com una de les seves finalitats proporcionar-los arguments que legitimin les seves opcions amb els quals fer-se escoltar. Segons Dolores Juliano (2002, p. 50), seria aquesta absència d'un discurs alternatiu la que conduiria moltes dones a reproduir les idees hegemòniques entorn de la prostitució per tal de justificar-se, enfosquant així el potencial transgressor implícit en les seves pràctiques. Això explicaria que en els primers contactes amb treballadores sexuals, alguns investigadors observin una certa tendència a victimitzar-se o a atribuir la responsabilitat de les seves situacions únicament a condicionants externs i impersonals. Nosaltres ens hem trobat amb dones que han elaborat la seva pròpia experiència individualment i que, sense limitar-se a reproduir els discursos hegemònics a l'ús per tal d'obtenir acceptació social, n'adopten postures particulars que tampoc no encaixarien en bloc amb les noves lectures de la prostitució femenina que des del moviment prodrets es pretenen posar a l'abast de les treballadores sexuals per afavorir-ne l'autorepresentació.

La María, per exemple, distingeix entre els conceptes de *puta* i *prostituta*: una *puta* seria una dona sexualment promíscua i una *prostituta* aquella que intercan-

menos, ¿no? Entonces la que gana más, ¿que tiene que declarar todo ese dinero? No, lo tienes que dejar en negro. Al final todo... va a ser igual ¿no? la misma...

Malgrat que un important sector de feministes i treballadores sexuals defensen la necessitat de buscar fórmules per regular el treball sexual, que variaran en funció de la modalitat que s'exerceixi (a través de contractes laborals, amb la creació de cooperatives de treballadores sexuals, o ser treballadora per compte propi mitjançant el règim d'autònom, etc.), no hi ha unanimitat sobre això dins del moviment. Així, algunes militants com Pia Covre (2004, p. 242-243) plantegen certs inconvenients al reconeixement de la prostitució com un treball. En primer lloc, aquesta autora considera que s'acostuma a oblidar el fet que per a moltes dones la prostitució forma part d'una estratègia transitòria dins d'itineraris vitals molt diferents, de forma que la seva professionalització com a treballadores sexuals podria entorpir l'esmentada estratègia a causa de l'estigma. En segon lloc, l'objectiu d'aquestes dones és el de millorar la seva situació econòmica, «fet pel qual qualsevol disciplina en l'accés i en l'usdefruit de les oportunitats que ofereix el mercat es pateix, inevitablement, com una limitació a la llibertat (...)». Finalment, Covre assenyala que el model que vinculava ciutadania i drets al treball ha perdut el seu contingut real en el context de la globalització neoliberal caracteritzada per la precarietat laboral creixent, per la qual cosa no troba avantatjosa la inclusió de la prostitució en la legislació laboral.

via sexe per diners com una manera de guanyar-se la vida. Seria justament el pagament i l'explícit del contracte el que converteix la relació amb el client en una relació laboral, i hi confereix dignitat. Així, al mateix temps que sosté parcialment l'assignació tradicional dels rols sexuals femenins, considerant que la qualitat moral d'una dona depèn de la seva capacitat de controlar el desig sexual, legitima la seva experiència com a prostituta cenyint-la a l'àmbit de les relacions laborals, on els codis de comportament són necessàriament diferents als de la vida personal:

P: ¿Te has sentido discriminada por ser prostituta?

R: No, no, yo nunca me he sentido discriminada... me han dicho: «¡Putta!» Pero yo no soy puta, porque yo no follo gratis.

P: O sea, para ti puta qué es, ¿una persona que follo gratis?

R: Claro, yo no me voy gratis con los tíos... Yo no me considero puta, porque yo gratis no hago nada...

P: Es un trabajo... lo que tú haces es trabajar

R: Claro, yo follo porque me pagan, si no me pagan no follo... El único que me follo gratis es mi marido, y un polvo cada cuatro meses. (Rialles.) O sea que... ¡Imagínate lo puta que soy yo! Y no me voy con cualquiera... Yo elijo con quien me voy y con quien no me voy... Porque si no quiero trabajar no trabajo, porque es mi problema, a mí nadie me obliga a trabajar, sólo faltaría... No me ha obligao mi marido nunca a na, me van a obligar los demás... ¿Yo por qué tengo que ir contigo si no quiero ir contigo?... ¡Y qué que tengas dinero!... Guárdatelo pa ti el dinero, que te hará más falta... ¿Qué piensas, que porque lles muchos billetes se me van a ir lo ojos? Pues no....

P: Pero, ¿te parece mal que haya mujeres que follen mucho gratis o no, te da igual?

R: A mí no me importa, es su problema... Mientras no me vaya yo... digo, pues peor pa ti... Seguro que yo no me voy a ir... Yo tengo mi dignidad... Porque que éste sea mi trabajo no quiere decir que yo sea una arrastrada que no valga pa na ¡No te jode!... Yo soy mu orgullosa y tengo mi dignidad y ya puede ser el tío más bueno del mundo que si a mí no me entra por aquí no hay nada que rascar... Y puede ser muy bueno y puede tener mucha plata, a mí eso no me interesa... Si yo hubiera querido solamente por la plata yo no me fuera casao con mi marido... Yo tengo dinero ¡buah!, oro, de todo... Teniendo piso, teniendo coche... Yo me hubiera retirao hace un montón de años... Si a mí me hubiera gustao el dinero, solamente por

el interés ¡buah!... Pero yo no aguanto a un tío por interés... Que no me nace nada de él... que ni siquiera... Hombre, me puede agradar como persona... Y si fuera así o a lo mejor más joven... Pero ya el hombre ya era bastante mayor... Cuando yo lo conocí ya tenía sesenta y pico años...

P: Vamos... que te podían haber retirado y no...

R: Que no m'ha nació, ¿me entiendes?... Porque no solamente es que te agrada una persona para convivir, tienen que ser muchas cosas... Si hubiera sido golosa del dinero, ¡buah!, pues no me hubiera retirao con los millones que tiene el viejo... Cobra cada mes medio millón... o más... (María)

De les paraules de la María es desprèn a més una segona qüestió àmpliament compartida per les companyes del Bar X. Justament quan explica el significat negatiu que associa a la paraula *puta*, per designar conductes femenines que li semblen rebutjables, fa referència a la relació amb un client disposat a retirar-la. Les històries passades viscudes amb clients fixos que gaudeixen d'una bona situació econòmica, que se n'enamoren i acaben proposant-los una relació estable amb la condició que abandonin el treball sexual, són força freqüents. En general, acostumen a donar peu a vincles ambigus, entre el d'amistat i el professional, de manera que el pagament pels serveis sexuals prestats es converteix en la barrera que recorda al client la falta de reciprocitat sentimental. L'acceptació d'una proposta semblant sense que hi hagi la reciprocitat esmentada, significaria alguna cosa així com practicar un tipus de prostitució il·legítima, ja que implicaria un exercici de simulació a temps complet a fi d'obtenir estabilitat financera o ascendir socialment.

Per a la Roberta, les relacions sexuals professionals es caracteritzarien per la presència del pagament i l'absència de *sentiment*. Amb *sentiment* es refereix a una atracció superior a la mera atracció física, ja que aquesta última sensació és possible experimentar-la amb alguns clients en l'àmbit professional. Quan això succeeix, es pot obtenir plaer per fer un servei, i fins i tot trencar alguns dels tabús propis de l'ofici fent pràctiques que solen reservar-se a les relacions extralaborals (com per exemple, fer petons a la boca).⁹² Amb aquests clients i segons la nostra informant, l'única diferència entre una relació sexual professional i una

⁹² Regina de Paula (2002, p. 158-159) comenta en la seva investigació sobre les treballadores sexuals del barri Xino que la boca, per a les prostitutes, és objecte d'una doble interpretació. En l'ordre de l'allò públic seria un element de comunicació exposat a la brutícia ambiental, sobre el qual les professionals no poden exercir cap tipus de control higiènic (no succeeix així amb altres parts del cos, ja que els ser-

relació pròpia dels paràmetres de major permissivitat actual, on té cabuda el sexe despersonalitzat i sense implicacions afectives, seria el pagament:

R: [...] *Hay muchas que dicen: «Yo no soy puta», te dicen, pero follan más que yo. (Rialles.) Y les quieren pagar y dicen: «Yo no soy puta. ¿Para que me vas a pagar?» y mira, yo también decía eso, pero yo cobraba. No, no, yo siempre lo dije, prefiero cobrar a hacerlo gratis, porque hay muchas que lo hacen gratis.*

P: *Pero si lo haces gratis es porque alguien te gusta o lo que sea, y no estás trabajando...*

R: *No, no, que lo hacen por hobby muchas.*

P: *¿Sin que les guste?*

R: *Sí, sí... (Rialles.) Muchísimas. Aparte yo siempre he dicho que si quieres hacer el amor lo tienes que hacer con sentimiento. Yo, a mí un hombre me tiene que gustar, si no pagando muchacho. (Rialles.) ¡Y si lo haces bien, mejor todavía! (Rialles.)*

El terme *puta* o *putón* s'utilitza llavors, per part d'algunes dones, en to de broma i sense cap càrrega simbòlica negativa per fer referència a les trobades amb clients que resulten desitjades i agradables. Una d'aquestes ocasions es va produir una tarda en què compartíem barra en el Bar X amb la Noemí —assegada al racó més pròxim a l'entrada—, la María —que es movia d'un costat a l'altre, atenta a l'arribada de clients— i la Lourdes —que exercia de cambrera darrere del taulell. La Vanessa va arribar-hi en un moment donat: tornava d'estar amb un client. Semblava evident que totes romanien una mica a l'expectativa, ja que

veis de les treballadores sexuals sempre inclouen el rentat dels genitals del client). Aquest fet explica que parlin del fàstic que els produiria fer petons a un client. En l'ordre de l'àmbit privat, el petó a la boca aniria vinculat a les pràctiques afectives i als sentiments amorosos i, per tant, no resultaria apropiat per a les relacions comercials. Nosaltres hem topat amb algunes professionals per a les quals és possible trobar l'excepció que permeti la ruptura de la norma, i independentment dels sentiments amorosos o les relacions afectives, l'esmentada excepció la constituïrien els clients sexualment desitjables:

P: *¿Y esto de que no besáis en la boca es verdad o no?*

R: *Hombre, según a quien ¿no?, no vamos a decir mentiras, no vamos a ir de santas... ¡Hombre, si está bueno! ¿no?*

P: *O sea, que a veces te lo puedes pasar bien también...*

R: *¡Hombre! ¡Yo tengo algún niñato que me lo como entero! Bueno, entero pero con goma ¿eh? (Riem.) ¡Tiene una tableta chocolate ahí!*

P: *Pero si no, no ¿verdad?*

R: *¡Noooo!, si te viene un tío con la boca podría o el típico que se te pone encima y haces así: ¡uh! ¡uuuhhh! (Simula que l'esquiva.) (Vanessa)*

aquesta informant sempre ha manifestat una especial debilitat per «los moros», grup a què pertanyia el client en qüestió. Entre riures, ella va explicar que la trobada no havia estat gens malament, però que en comparació amb el jove d'uns vint anys amb qui havia estat no feia gaire temps, la cosa no tenia color: «¡Uf! Un pedazo de tío, con los abdominales marcados, un tatuaje que llevaba ahí... ¡No estaba bueno el niño ni na! ¡Madre mía cómo estaba el moro! Yo tenía ganas de decirle: tú quédate a dormir conmigo que yo no te cobro, repetimos y te lo hago gratis». La Roberta, des del seu racó i a crits, hi va afegir en el mateix to festiu: «Y luego me dices a mí que si soy un putón... ¡tú sí que eres un putón! Menudo putón estás hecha...».

Per a la Pilar la prostitució és un treball, car cobra per serveis sexuals prestats i obté uns ingressos que bàsicament destina a cobrir alguns capricis; però alhora ha estat també un camp d'experimentació personal. A diferència de les seves companyes, sosté que va començar a exercir per vocació i no per necessitat. Ella es descriu a sí mateixa com *muy puta* en funció de dos factors: de la saviesa adquirida que es tradueix en la seva capacitat de manipular els clients, i de les seves necessitats sexuals que expressa obertament i sense embuts. Durant quaranta anys ha mantingut una relació estable i convencional amb un home disposat a «retirar-la», però va optar pel treball sexual obtenint una situació que considera avantatjosa en dos sentits: l'econòmic, en disposar d'uns ingressos propis i no dependre de la seva parella; i el sexual, ja que li va permetre conèixer pràctiques que en el marc més estret de la seva relació formal li estaven vedades (probablement per ser més pròpies d'una puta que d'una esposa, ja que la Pilar va començar a exercir l'any 1975). Així, la mediació del pagament en les relacions amb els clients i la seva circumscripció a l'esfera laboral, li han permès separar i conciliar alhora les relacions sexuals afectives personals i les professionals:

R: Pero a mí me gusta mucho la putería. (Rialles.) Ya te digo si volviera a nacer, volvería a ser lo mismo. Mira que pobrecito el D. (la seva parella, que va morir recentment) luchaba: «Pero si a ti no te hace falta, si vivimos bien».

E: ¿Nunca tuvo celos?

R: No, porque te digo una cosa, yo nunca le eché de menos, nunca he faltado en mi casa. Nunca he faltado una noche. Que me haya corrido aquí, muchas veces. Porque aquí lo que a veces me hacen, él no me lo hacía... A ver si me entiendes, ¡claro! Pero hacerle de menos, por ejemplo, faltarle una noche... Yo a las 19.00 h,

només significa que no existeix una única experiència corporal compartida per tots —un resultat no tan sorprenent, després de tot. La utilització del cos per obtenir un guany econòmic no resulta ni pertorbador ni tan important per a moltes dones, que diuen que el primer mes de treball els va resultar difícil i penós, però que després van adaptar-s'hi. En qualsevol cas, fins i tot a les persones que no els agrada vendre sexe diuen que és millor que moltes altres opcions que tampoc no els agraden; aprendre a adaptar-se a les circumstàncies i ignorar els aspectes desagradables del treball és una estratègia humana normal. Però el tabú sobre aquest tema continua vigent. (Agustín, 2006)

Les relacions amb els clients: «Si tú no le metes prisa al tío... el tío hasta en quince minutos ya lo has atendido...»

Com en qualsevol altra ocupació de l'era moderna, amb freqüència les pràctiques ofertes al sector del sexe de pagament estan subjectes a un procediment pautat i gairebé automatitzat pel qual es defineixen els serveis estàndards. El servei sol·licitat amb major assiduïtat és l'anomenat *completo*, que inclou la rentada dels genitals del client, una fel·lació i el coit vaginal. La durada mitjana d'un *completo* oscil·la entre els quinze i els vint-i-cinc minuts i la tarifa aplicada és de vint-i-cinc o trenta euros (a més dels deu euros que costa l'ús d'una habitació, a compte del client). El pagament es farà abans d'iniciar el servei, evitant així l'incompliment del contracte. Encara que podríem dir que la tarifa pel *completo* és la tarifa bàsica, algunes treballadores sexuals com la Vanessa adapten els seus honoraris a la capacitat adquisitiva de qui sol·licita els seus serveis:

[...] que tienes que te dan los 30 o los 50 euros, pero la... muchas de aquí se van por... Yo no me voy, que no me voy. Yo me voy por 30, según. A los españoles les cobro 30; a los inmigrantes no, porque no pueden, pobrecicos ¿sabes?

Si un client vol passar més estona amb una treballadora sexual, la tarifa ascendirà proporcionalment. Sovint es refereixen a aquest fet com la posada en marxa d'un «taxímetre» sobre el qual elles exerceixen el control. El mateix succeeix si se sol·licita alguna pràctica de les considerades *extras* que les dones estiguin disposades a satisfer (per exemple, ejacular en alguna part del cos que no sigui la vagina). Totes aquestes qüestions es pacten abans d'acudir al *meublé*, de manera que

qualsevol gest d'improvisació per part del client una vegada a l'habitació, suposarà detenir el servei i negociar de nou els honoraris, que sempre seran percebuts per avançat —excepte quan hi ha una relació de coneixement mutu i confiança construïda al llarg del temps entre una treballadora sexual i un client assidu.

Tot i així, i sense que deixi de formar part dels protocols que distingeixen una bona professional d'una de dolenta, part de la mestria d'una prostituta rau a percebre quin tipus de client té al seu davant i adaptar el procediment a les seves necessitats per tal que el servei sigui reeixit; és a dir, perquè el client surti satisfet de l'habitació amb la menor inversió de temps i esforç possibles per part de la treballadora. Aquestes habilitats s'adquireixen amb l'ofici, i integren una saviesa específica que no és a l'abast de qualsevol, car tal com deien les nostres informants en nombroses ocasions: «para ser puta también hay que valer».

D'aquesta forma, quan un client apareix com a especialment vulnerable davant dels ulls de la treballadora sexual —perquè es tracta d'un home tímid o sense experiència en les relacions de sexe de pagament, de manera que la professional és qui mantindrà el domini gairebé total de la situació—, aquesta haurà de mostrar-se delicada i fer les coses amb tacte, sobretot si té per objecte garantir-se noves visites d'aquest mateix client:

P: ¿Y cuánto dura un servicio?

R: Si tú no le metes prisa al tío... el tío hasta en quince minutos ya lo has atendido... tienes que estar pendiente de hacer la faena... no de decirle al tío: «¡Córrete!»... Si tú sabes trabajar al tío, al tío no hace falta que le digas córrete. Lo que tienes es que estimularle, que se sienta cómodo, que se sienta querido y se corre deseguida... Lo que no puedes decirle a un tío ahí: «¡Venga, venga!»... ¡No! Le acaricias un poquito, le das cariño, y el tío enseguida se relaja y se va...¡Si no te da ninguna guerra! (Rialles dels tres.)

P: Un cuarto de hora dices que puede durar...

R: Claro... enseguida vamos... Y ayer hice uno que ni un cuarto de hora... Y todo es según como tú lo trates... Lo acaricias: «Venga cariño, tú tranquilo, venga»...

P: Porque a veces están nerviosos, ¿no?

R: ¡Claro! Si ya están nerviosos porque no te conocen de nada, le vas a decir: «Venga, venga, ¡ay!, aquí no me toques, no me toques aquí»... «No me... no me... no me beses el cuello». ¡Pos quédate en tu casa!...

P: Sí, que más vale ir tranquila que todo va más rápido si estás tranquila también...

R: Claro, claro... Si es que hay que pensar con la cabeza, cómo le vas a decir al tío: «¡Ay!, así no me gusta»... «Ponte así»... Oye tía... No, porque entonces se pone nervioso y ya no hace nada, ya no hace nada, se le queda pequeñita... (Riem.) (María)

Un altre tipus de clients més avesats en la contractació de serveis sexuals, per contra, semblen temptejar la treballadora sexual i buscar un lloc de poder a través dels diners. Així, com que són ells qui paguen, poden tractar d'imposar les condicions del servei a la treballadora sexual i fins i tot pretendre una rebaixa en les tarifes. Tanmateix, pel que diuen les nostres informants, el que realment esperen aquests clients és que la prostituta no se sotmeti als seus desitjos, i s'inicia una espècie de joc de seducció que arribarà a bon port sempre que ella sàpiga mantenir la seva posició:

R: [...] Lo mismo que aquí a lo mejor vienen y te dicen que cuánto, y tú les dices: «30 y la cama», y te dicen: «¿Tú te crees que yo te voy a dar 30 y la cama si hay niñas guapas cobrando 15 y 20 euros?», y digo: «¿Sí? Ves, follátelas a ellas, yo valgo mucho, porque mi cuerpo es mío y el precio lo pongo yo».

P: ¡Pues muy bien hecho!

R: Y digo que a mi cuerpo, ¿qué precio le vas a poner tú? Si te gusta bien y si no vete a follarte a otra, a ver si te gusta. Y a veces se van, pero vuelven. A los clientes parece que cuanto más mal los tratas, no en la cama. (Rialles.) Al principio, cuanto más mal los tratas, les va el morbo ese. Voy siempre con la indiferencia.

P: Claro.

R: Y miran a la otra y dicen: «¿Qué?» Y «No, no, tanto», y así haciéndome la importante...

P: Con la seducción ahí...

R: Claro, y venía a mí y yo: «Que no quiero ir, ¡que te he dicho que no quiero ir contigo!» «¿Por qué?» «Porque no quiero ir, porque no necesito dinero, ya he hecho lo que necesitaba por hoy y ya está, no necesito más.» «Que venga, que vámonos, que te doy más.» Basta que les digas que no... (Roberta)

En definitiva, cada client o cada tipus de client requereix un tracte particular. Aprendre a percebre aquestes diferències per poder oferir una actuació en consonància, forma part de les habilitats específiques que una bona treballadora sexual adquirirà a mesura que acumuli experiències. Aquests coneixements li

permetran saber què fer a tota hora des del primer contacte, amb un marge d'error molt petit:

Yo a los clientes en principio no los toco. Los estudio y pienso: «Será o no será». Voy más bien a lo seguro. (Roberta)

Teatre: «Y las artistas, ¿no se morrean con un uno, con otro? ¿No tienen que llorar y lloran?»

Les nostres informants sovint equiparen la venda de serveis sexuals al treball d'una actriu,⁹³ encara que la versatilitat per complir els desitjos dels clients es troba amb alguns límits innegociables que cada treballadora estableix de forma individual, seguint el seu propi criteri. Un d'aquests límits serien les pràctiques sexuals que no estan disposades a fer independentment dels diners que els pugui reportar el servei. Aquestes pràctiques poden rebutjar-se perquè són considerades 'porqueries' o 'vicis', perquè posin en risc la seva salut o per una qüestió de gustos sexuals.⁹⁴ Llavors, la idea genèrica que les professionals del sexe fan reali-

⁹³ En aquest sentit resulten esclaridores les paraules de la Roberta, qui a més es reivindica orgullosament com a puta:

Y después dije: «mi vida —yo pienso— la vida de todas las personas, [...] la vida es un teatro diario, y hay que también saber actuar en esta vida», y yo dije: «Y las artistas, ¿no se morrean con un uno, con otro?, ¿no tienen que llorar y lloran?». Y yo pienso: «Éste es mi trabajo, y lo tengo que hacer lo mejor posible». Y como dije voy a hacer el curso de auxiliar de enfermería y me he puesto a trabajar y nunca me han dejadoirme de ahí, que he intentadoirme de ese trabajo. Cuando me pongo a hacer algo lo hago bien, a conciencia. Pues hay que ser puta, ¡pues yo soy la más puta de todas!

⁹⁴ La Vanessa, per exemple, explica clarament quines són les seves condicions innegociables particulars:

P: ¿Y hay alguno que te pide hacerlo sin goma o no?

R: Sí, claro que te piden, ¡si por ellos fuera todos querrían hacerlo sin goma!, y follar por el culo, y vamos, no te dicen por las orejas porque no entra, si no te daban.

P: O sea, que hay cosas que no haces porque no quieres.

R: No, no. Y ya me pueden dar todo el dinero del mundo, mira: no follo por el culo ni follo sin goma ni la chupo sin goma. En mi vida, nunca, ni lo pienso hacer.

Ens sembla pertinent destacar que l'ús del preservatiu és exigit per totes les nostres informants als seus clients, fet que posa en entredit la conveniència d'imposar controls sanitaris obligatoris a les treballadores sexuals. Com explica la Vanessa, els qui sol·liciten pràctiques de risc són els clients (i per tant, en cas de proposar-se qualsevol mesura en aquesta direcció hauria d'anar encaminada a ells), i qui ha de fer la tasca de convèncer-los de l'ús del preservatiu són les professionals, que quan no ho aconsegueixen rebutgen els serveis. Algunes d'elles, fins i tot, han ideat tàctiques per utilitzar el preservatiu amb els clients reticents sense que ells se n'assabentin, posant-los-hi amb la boca.

tat les fantasies dels qui sol·liciten pràctiques poc habituals en les relacions convencionals, hauria de ser matisada. De fet, en nombroses ocasions certs serveis són denegats al crit de «¡eso que te lo haga tu mujer!»:

P: O sea, que han cambiado los comportamientos de los clientes.

R: Claro, porque se han vuelto mu ratas, yo qué sé a mí eso no me... ¡Anda ya, yo no hago vicios! Yo se lo digo al tío, digo: «Mira, yo te hablo siempre claro, no vas a tener ningún problema conmigo, yo vicios no te hago».

P: Pero te han pedido cosas así raras...

R: Hombre, guarrerías... Guarrerías. Y a mí... Yo no te voy a chupar el culo ni te voy a chupar los huevos, ¡que te lo chupe tu mujer! Yo lo más que te puedo hacer un francés con goma, yo te chupo, te pongo tu gomita y te chupo un poco. De vicios nada, siempre lo he dejao mu claro. «No, te pago más...». Digo: «No, no...». Yo prefiero ganar menos, pero a mí eso no me gusta. O sea, las guarre-rías, no me gusta. Tú quieres guarrerías, vete con la que te lo haga, yo no, prefiero ganar menos, igualmente he mantenío a mis hijos, sin necesidad de hacer guarrerías.

P: Entonces tú decides lo que haces y lo que no haces.

R: ¡Hombre! ¡Es mi cuerpo! Yo si no le quiero hacer vicios no se lo hago. Además, yo se lo dejo muy claro: «Yo lo que hago es esto». Porque te preguntan: «¿Bueno y qué entra... en el polvo?» «Yo te haré un poco de francés, con goma, si quieres una cubana yo te hago una cubana, la pose me da igual, que quieres... que te haga el pino, te hago el pino...» (Riu i riem amb ella.) (María)

Per tant, sempre que hi hagi un acord previ respecte al servei, la capacitat adaptativa que permet endevinar els desitjos del client i arribar a una negociació reeixida, serà utilitzada de nou durant el seu desenvolupament. I encara que la implicació emocional real pugui ser nul·la, la simulada requereix certs dots interpretatius:

Yo... viciosa, viciosa, te lo digo de corazón, si no no te lo diría, no soy. Porque yo, de verdad que no, a mí que no me diga un tío que le meta la lengua en el culo, ¡que se la meta su madre!, eso sí que no. Ni que le chupe... ¿pero cuento? ¡Con cada uno me corro cinco o seis veces! ¡Hombre! «¡Uy, que cachonda esta mujer!» (Riem.) Que les gusta que les finjas y que se creen que te corres con ellos. A lo mejor tiene 80

años... «¡Y qué gustito, y qué pajita me haces, y qué bueno estás!» «¡Oye, para, para que me voy a correr!»... ¡Fíjate, y yo estoy pensando en lo que me va a pagar! (Rialles llargues i sonores.) ¡Yo estoy pensando en lo que me va a pagar! Por eso te digo que lo mío es un cachondeo, te lo juro. (Rialles.) Yo a veces me río sola, a veces estoy con él (referint-se a un hipotètic client), me estoy riendo y hago así. (Fa com si s'amagués.) (Pilar)

Els clients que precisen un esforç interpretatiu major són els que sol·liciten el que les informants qualifiquen com a *coses rares*, denominació que inclou pràctiques masoquistes —en les quals elles sempre adopten el paper actiu, és a dir, el submís és el client—, tríos on intervinguin dues dones —que en l'argot es coneixen com *cuadros* o *meriendas*— o recreacions de fantasies en les quals la treballadora sexual ha d'adoptar de forma explícita i pactada amb el client el rol del personatge que aquest disposi segons fixacions diverses.⁹⁵ En aquestes ocasions, l'actuació pot incloure el recurs a trucs que els permeten fer creure al client que s'està accedint gustosament a les seves demandes, quan en realitat no només hi ha una absoluta absència d'implicació emocional, com s'ha assenyalat, sinó que ni tan sols no es fa el servei pel qual aquest ha pagat:

R: Los [clientes] de la zona alta, los que pagan, pagan, esos son los que te piden la luna. Son los más viciosos. Sí, tienen mucho dinero... Y luego vas a hacer un cuadro con otra, y bueno, en el cuadro con otra hacemos cuento, porque siempre entro yo con otra y el tío no se da cuenta, yo lo hago tan bien, que soy tan puta, lo hago tan bien que el hombre se cree que... Por ejemplo, le estoy comiendo el coño, y lo que me estoy chupando son los dedos. Me pongo así la manita, y el tío se pone loco. «¿Hacemos un cuadrito?» «Sí, yo le voy a comer el coñito y tú te vas a poner bien

⁹⁵ La Pilar fa referència a algunes d'aquestes «coses rares»:

Sí, que les digas «cabrón» o «hijo de puta», «tu mujer está follando con otro». (Rialles.) Esto les excita mucho, ¡uhh!, les vuelve locos. Tengo un cliente que... Sí, sí, está obsesionado con su madre; está loco perdido. Debe ser solterón, y siempre se pone cachondo pensando: «Cuando está mi madre meando, cuando mi madre mea», y así se pone cachondo. La obsesión con su madre. Y a lo mejor es solterón, pero nada, el morbo que le da, que le da morbo en aquel momento. Además, como yo voy tanto con él y lo conozco, le dejo que diga. Cuando ya termina el pobre hombre con la paja se pone todo serio, serio, como si no hubiese pasado nada y se larga. Pero en aquel momento le da morbo, de pensar que su madre está meando. ¡Fíjate tú qué tontería! (Rialles dels tres.) ¡Fíjate tú qué tontería! Y así, así. Cosas raras, sí, muchas. Y que les ates y que les pegues con el cinturón que llevan ellos. Yo siempre en el culo para no señalarlos ni hacerles daño. En el culo todo lo que quieras; les pongo el culo colorao como un tomate. (Rialles.) Con el cinturón, que ya vienen preparados, ¿eh?

cachondo.» (Rialles.) Y yo como sé tanto... Yo me pongo la mano así, y me chupo por aquí dos deditos y digo: «Ves qué gusto». Y la otra empieza: «¡Ay!, ¡ay!, ¡qué gusto Dios mío!» (Rialles.) ¡Y el otro se va todo contento!...

P: Claro, tenéis vuestros trucos...

R: Sí, yo tengo mis truquitos, por eso trabajo todavía. Porque tengo mucho cuento, mucho cuento... (Pilar)

Sovint, la crítica que la teoria feminista ha fet sobre la prostitució es basa en el paper que l'esmentada institució tindria en el manteniment d'un sistema de gènere desigualitari, que afecta el conjunt de les dones. Es parteix del pressupòsit que els clients de prostitució no compren serveis sexuals, sinó que compren el seu domini sobre els cossos femenins, i reafirmen mitjançant aquest acte una determinada construcció de la identitat masculina. En aquest sentit es podrien apuntar tres qüestions: en primer lloc, la rellevància gairebé exclusiva que aquestes anàlisis atorguen a la sexualitat a l'hora de parlar de la desigualtat de gènere, fa que s'oblidin altres aspectes de la vida social on l'esmentada desigualtat és igualment manifesta.⁹⁶ En segon lloc, els testimonis de les nostres informants confirmarien la idea de Nancy Fraser (Ordóñez, 2006, p. 155) segons la qual, quan s'al·ludeix a la subjecció sexual de la prostituta, s'hauria de distingir entre dos plànols coexistents: un de real i un de simbòlic. En el plànol real, una professional del sector amb capacitat de negociació podrà mantenir el control sobre l'intercanvi sexual disposant els límits que consideri oportuns. Per tant, seria només en el plànol simbòlic on es produiria una dramatització de la seva subordinació, això és, una mena de ficció en què la prostituta representa el paper desitjat pel client, previ acord entre ambdues parts. Llavors, el que la prostituta vendria seria una fantasia de submissió subjecta a regles, i no la seva submissió real. Finalment, endevinar les motivacions dels clients de la prostitució a partir d'anàlisis estructurals del fenomen sense comptar amb estudis empírics

⁹⁶ Com assenyala Parella (2003), un dels escassos nínxols laborals a què tenen accés les dones de classes populars o les d'origen immigrant, és el treball domèstic. Les activitats relacionades amb el treball domèstic remunerat presenten un clar biaix de gènere, a més d'exercir-se molt sovint sense una regulació que garanteixi unes condicions laborals dignes. Malgrat que per a moltes dones el seu exercici pugui implicar elements de dominació menys suportables que els propis del treball sexual, ja que al biaix de gènere esmentat s'uneixen les diferències de classe entre qui demana aquests serveis —molt sovint, dones de classe mitjana o alta— i qui els ofereix, ningú no reclama la seva abolició.

fiables, resulta, si més no, arriscat. Segurament hi ha clients que, en efecte, s'ajusten al perfil del baró dominant que veu en la prostituta un fetitxe deshumanitzat per a la seva autosatisfacció. Presumiblement, aquests mateixos clients reproduiran esquemes de dominació patriarcal similars (o complementaris)⁹⁷ en les relacions amb el gènere oposat que s'emmarquen en altres institucions socials (com ara el matrimoni). Tanmateix, com veurem en l'apartat següent, les trobades entre treballadores sexuals i clients no necessàriament poden sotmetre's a una lectura tan previsible, on cada un representa un paper preestablert determinat de forma rígida per la relació.

Clients especials: «¡Qué será de mis viejitos sin mí!»

En algunes ocasions, les relacions interpersonals que s'estableixen entre les treballadores del sexe i els clients a qui les nostres informants es refereixen com a *amigos*, excedeixen l'estret marge analític que proporcionen les lectures de la prostitució basades en certs factors estructurals considerats determinants i definitoris de la seva funcionalitat. És cert que la prostitució considerada com una institució sociocultural, constitueix el marc que condicionarà el desenvolupament de les interaccions entre clients i treballadores sexuals. Tanmateix, els esmentats condicionants no determinaran de forma precisa les derives que puguin adoptar les trobades entre els protagonistes d'una relació concreta. D'una banda, i en això hem insistit en diverses ocasions, hi ha elements sovint descuidats, com la modalitat de treball sexual que sigui objecte d'anàlisi, que facilitaran o dificultaran la possibilitat de descriure en termes generals la relació entre una treballadora sexual i el seu client com una mera transacció comercial⁹⁸, en la qual la dona es converteix en l'instrument indiferent de la seva satisfacció sexual. Dit d'una altra manera, sem-

⁹⁷ Així ho confirmaria Carla Corso, una coneguda exprostituta militant del moviment prodrets, que va gravar les converses amb alguns dels seus clients sense el seu coneixement per concloure que: «Tenen sempre present la història dels dos papers: les dones santes i les putes, les dones verges i les del carrer, aquests dos papers de les dones a les quals estimen i odien alhora, però que mai no aconsegueixen reunir en un sol paper; la dona a la qual no es pot tocar gaire, a qui es nega una sexualitat oberta, complaent, a qui es nega el plaer sexual, de l'eros, i la prostituta, a qui es paga però a qui també es nega el plaer: no ha de sentir plaer, ja rep diners, què més vol?» (2004, p. 127)

⁹⁸ Amb aquesta afirmació no estem proposant cap mena de jerarquització en termes morals de les diferents modalitats de prostitució. De fet, algunes dones poden preferir els intercanvis ràpids de sexe per diners, ja que així s'estalvien haver d'escoltar els clients i relacionar-se amb ells més enllà del que és estrictament necessari.

bla més probable que es trenqui la seqüència del treball estandarditzat quan els contactes s'estableixen després d'una aproximació inicial que pot durar hores, o quan té cabuda la possibilitat de fidelitzar clients, que no quan es treballa en una carretera on es fan serveis ràpids amb clients de pas a l'interior dels seus vehicles, i el ritual de contacte es redueix a la seva mínima expressió. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que al cap i a la fi sempre estem parlant de trobades cara a cara entre individus, i que aquest tipus de situacions, malgrat els rols que les caracteritzen, no són exemptes de possibles ruptures de l'ordre preestablert.

Al Bar X la majoria de treballadores sexuals compta amb clients fixos (els *amigos* esmentats), que habitualment requereixen els serveis d'una sola dona a qui visiten amb certa regularitat. Algunes de les més veteranes, com la Pilar, tenen amics des de fa més de trenta anys. Es tracta d'homes que han envellit amb ella manifestant una lleialtat ininterrompuda als seus serveis. Com és lògic, amb el pas del temps, l'intercanvi de confidències i el nivell de coneixement mutu que s'arriba a establir, la dependència generada entre els extrems de la relació sovint es fonamenta en complicitats que sobrepassen el pagament per serveis sexuals. A més, en moltes ocasions l'edat i els problemes de salut desplacen a un lloc secundari la qüestió estrictament sexual. La primera vegada que ens trobarem alguns dels incondicionals de la Pilar va ser un matí en què ella estava asseguda al sofà de l'entrada, xerrant alegrement amb dos homes d'edat avançada. Un d'ells estava dempeus i l'altre s'havia acomodat al seu costat, envoltant-la afectuosament amb un braç. La Pilar sostenia l'embolcall d'un flascó de perfum que li acabaven de regalar. Els tres semblaven vells coneguts, ja que durant la conversa ells no havien deixat d'adular-la mentre li explicaven els últims avatars de les seves vides: van comentar les seves respectives situacions econòmiques i familiars, van parlar dels seus problemes de salut, etc. Un cop es van acomiadar, la Pilar ens va explicar que els homes eren dos dels seus *viejitos*, clients amb els quals ha forjat una significativa relació personal al llarg del temps. Donat que era el dia de Sant Valentí, havien acudit al Bar X a fi de lliurar-li un obsequi i veure com es trobava. Ens va fer la impressió que ella es considerava una peça important de les seves vides, i que se sentia útil i orgullosa per la devoció que li manifestaven els seus visitants. Més tard, en parlar de la pròxima desaparició del Bar X, la Pilar va confirmar aquesta idea en aixecar els braços com en una pregària i exclamar en repetides ocasions: «¡Qué será de mis viejitos sin mí!».

La Noemí és una altra de les treballadores sexuals que té alguns clients amb els

quals inevitablement ha generat certes obligacions més pròximes a una relació amistosa amb implicacions personals que no pas a una relació comercial. L'absència d'un d'aquests clients habituals durant massa temps, pot comportar, fins i tot, el deure de donar explicacions per tal d'evitar la preocupació de la treballadora:

P: ¿Y tienes clientes de hace tiempo?

R: Sí, sí. Tengo por ejemplo uno que viene desde hace veintipico años y que cada domingo viene. El domingo pasado no vino y yo me quedé: «Qué raro que no haya venido». Y le digo a la Lola: «¿S. no ha venido?», que me había ocupado yo. Y me dice: «Sí, por aquí no ha venido». Y estaba preocupada yo, de tantos años que viene y no ha fallado nunca y pensé: «¿Que le habrá pasado?» Y me dejó preocupada porque es una buena persona ¿no? Y bueno, voy y le llamo y no me contesta. Y llamó él el otro día y dice que se cayó en la bañera y se rompió una costilla, pobre. (Rialles.) Bueno, que no se rompió, y le dije: «S. ¿qué te pasó que te rompiste una costilla?» y me dice: «No, no me rompí, me hice una fisura» Y dice: «El lunes voy». (Riu.) Por eso te digo, a veces con los amigos de tantos años te encariñas con ellos, de tanto tiempo... Aparte es también buena persona, hay que reconocer, es buena persona. Entonces, claro, estaba preocupada, pensaba: «¿Se me habrá muerto el cliente?» (Riu.)

Normalment, són aquests clients que en cas que s'ho puguin permetre retribueixen els serveis de les treballadores sexuals a un preu superior al que aquestes demanen. Els diners adquireixen així un valor simbòlic representatiu de la relació personal (com un mecanisme d'ajut), que en alguns casos ni tan sols no se supedita al pagament pels serveis sexuals prestats, tal com ho explica la María:

Ése... catorce años ya, que es amigo mío. Y siempre ha sido muy generoso conmigo, siempre, siempre. Cuatrocientos, cuatrocientos, y sin nada a cambio: «Tú tranquila que yo te ayudo». Me ha regalado portátil, televisiones... ¡buah!, de to.

A més d'aquestes relacions particulars amb els clients estables, de vegades poden sorgir situacions imprevistes i fugaces, ocasionades per l'afinitat amb clients ocasionals en un moment determinat. La Vanessa ens va parlar d'un d'aquests moments, compartit amb la Roberta i dos clients del bar:

P: Y clientes majetes y tal también tendrás, ¿no?

R: También.

P: ¿Te has hecho coaguilla de algún cliente alguna vez, o...?

R: ¡Noo, claro! y me he ido con algún amigo de fiesta también, así que... me haya enrollao y... una vez con unos chavalitos de aquí, la Roberta y yo nos fuimos, y dije: «¡Bah!, seguro que quieren follar y van de ese palo o...» Y no, se portaron bien, sin faltarnos al respeto y sin tocarnos, toda la noche de fiesta bebiendo y de puta madre. Se portaron muy bien. Y ya no los he visto más, desde ese día.

Òbviament, la major part d'aquestes relacions presenten algunes limitacions pel fet que es desenvolupen en el marc de l'intercanvi de sexe-afecte de pagament. Una d'aquestes limitacions és el perill d'enamorament per part del client, que en cas que no sigui correspost, ha de ser descoratjat per la treballadora sexual. Una altra d'aquestes limitacions, com veurem en l'apartat següent, té relació amb l'estigma que afecta les treballadores sexuals.

Estigma i doble vida:

«... por eso cuando han salido estas manifestaciones por la tele, no, no he ido... he ido si no ha habido cámaras...»

El rebuig social que pateixen les prostitutes sovint suposa el manteniment d'una doble vida en la qual només algunes persones còmplices seran coneixedores de la realitat que viuen quotidianament. A banda que les treballadores sexuals entrevistades hagin elaborat la seva pròpia experiència assumint-se com a tals i qüestionant molts dels prejudicis que existeixen entorn de les seves vides, les possibles conseqüències que en termes d'exclusió podria tenir reconèixer-se públicament com a prostitutes, impliquen per a moltes d'elles haver d'ocultar una activitat que sol ser considerada pels altres vergonyant o una desgràcia.

En moltes ocasions, el temor que les persones més pròximes s'assabentin de la manera com es guanyen la vida els impedeix involucrar-se activament en la lluita pel reconeixement dels seus drets, de manera que contribueixen involuntàriament al seu propi silenciament. Aquesta absència de reivindicacions públiques sovint s'interpreta, d'una forma errònia, com a indicadora d'una espècie de submissió passiva a una situació considerada deplorable:

P: ¿Y si te pidieran que fueses a un sitio público, tú lo harías o no?

R: No, porque eso ya es... publicidad.

P: Cómo publicidad...

R: Publicidad... porque mis hijos no saben nada, ni mi familia... Lo sabe mi madre... No voy salir ahí... ¿Me entiendes?

P: ¿Y tu hija lo sabe a qué te dedicas?

R: No, mis hijos no... A lo mejor pueden sospechar... Lo pueden pensar... La mente es libre ¿no?... Y no quiero que mi gente... Si no ya lo fuera hecho hace tiempo... Por eso cuando han salido estas manifestaciones por la tele, no, no he ido... He ido si no ha habido cámaras... Porque siempre te reconocen, ¿me entiendes? Y no... (María)

Les famílies de la Roberta i la Noemí, en canvi, sí que coneixen les seves situacions respectives. En ambdós casos, el fet d'haver sortit endavant contribuint a la millora de l'economia familiar, confirma l'èxit del seu procés migratori i atenua el que d'incòmode o preocupant van tenir les seves opcions laborals inicialment:

P: ¿Tus hijos han sabido a lo que te dedicas?

R: Sí.

P: ¿Y tu familia?

R: También.

P: ¿Y cómo lo encajaron?

R: Al principio mal, pero como veían que no era en vano lo que hacía, porque yo siempre he ido invirtiendo, invirtiendo... (Roberta)

Tot i així, malgrat que hi hagi un nombre reduït de persones a qui puguin confiar el fet que durant algunes hores al dia exerceixen de treballadores sexuals, és necessari mostrar-se prudent amb la resta de la gent. De fet, totes les nostres informants mantenen el secretisme entorn de la seva activitat amb les noves relacions personals que puguin iniciar fora del món de la prostitució, amb les persones conegudes, amb els veïns (en cas de viure fora del barri), etc. A més, les dones que mantenen alguna altra ocupació a part del treball sexual, han de ser especialment curoses per por de les conseqüències que pugués tenir en el seu entorn laboral la revelació del seu secret.

La necessitat de mantenir una doble vida sol ser compartida pel client.

Aquesta situació pot deure's, com hem vist en la primera part de la investigació, a la forma d'afrontar les seves circumstàncies personals (clients amb relacions comprometedores, com ara casats o amb nòvies), però també al missatge de les noves polítiques públiques en matèria de prostitució, que tendeixen a estigmatitzar el consumidor de sexe de pagament.⁹⁹ Això comporta que les treballadores sexuals i els seus clients estableixin una espècie d'acord implícit de discrecionalitat, que els obligarà a gestionar amb summa delicadesa les situacions enutjoses derivades de possibles encontres inesperats:

Tengo un cliente que es médico del Hospital X, muy majo. Y a veces ha dado la casualidad que ha pasado por donde yo estando con D. (la seva parella) tomando café. Y el hombre ha venido aquí discretamente, como si nada. Y él ha pasado con su mujer y sus críos y como si no me conociera y como si yo no lo conociera a él. Nunca, jamás, jamás. Yo he ido alguna vez al bingo y ha habido, sentada en la mesa, y he visto que ha entrado algún cliente mío con su mujer y yo discretamente he cogido mi cartoncito de la mesa y me he marchado. No por nada, porque yo ni los conozco, fuera de aquí yo no conozco a nadie, pero es por él, porque no se ponga violento, porque no se ponga nervioso. He cogido y me he ido a otro sitio, a otro lado. No, no, no, nunca. Y este chico que te digo que trabaja en el Hospital X, que es médico, un doctor muy bueno, cliente mío, pues de hace 40 años. Y sigue viniendo y sabe que se ha muerto D. y sabe todo. Y sigue viniendo, pero tiene su mujer, sus hijos, nos vemos en el barrio... (Es refereix al barri on viuen tots dos.) Como si no nos conociéramos... Una vida tranquila. (Pilar)

Per tant, els vincles entre prostitutes i clients, generalment, no hauran de transcendir el marc espacial i temporal en el qual es produeixen els intercanvis de sexe-afecte de pagament. Els contactes fora d'aquest context sovint seran evitats i, en cas de produir-se accidentalment, els seus protagonistes hauran de comportar-se com a desconeguts.

⁹⁹ Serveixen com a exemples de campanyes inculpatòries i estigmatitzadores dels clients, que parteixen de la suposició que totes les prostitutes són víctimes d'explotació sexual, la impulsada per l'Ajuntament de Sevilla al setembre de 2008 sota el lema: «¿Tan poco vales que tienes que pagar? El precio de la prostitución incluye: humillación, vejación, violencia»; o la promoguda per l'Ajuntament de Madrid al novembre del mateix any: «Tu dinero hace mucho daño. Porque tú pagas existe la prostitución».

La visió del barri:

«En cada puerta había un bar y un *meublé*.

Todo esto era un bar y un *meublé*, un bar y un *meublé*»

Totes les nostres informants provenen d'indrets de fora de Barcelona, i van arribar-hi en moments cronològics diferents. En primer lloc, tenim la Lola i la Pilar. Com hem vist a la seva presentació, la primera va nèixer a Salamanca i la segona procedeix de Saragossa, encara que ambdues van aterrar a la ciutat en les dècades dels seixanta i setanta del segle xx respectivament. Aleshores, carrers com el d'En Robador eren plens de bars i de *meublés* i l'ambient lúdic era, en les seves opinions, immillorable, fonamentalment gràcies als ingressos suculents que els generaven els nombrosos clients que freqüentaven el Xino:

P: Pero cuando tú viniste en el 75, ¿cómo era el barrio?

R: *Muy bonito, ¡Muy bonito!, había un ambientazo de miedo.*

P: ¿Y todo estaba lleno de bares?

R: *¡Uff! En cada puerta había un bar y un meublé. Todo esto era un bar y un meublé, un bar y un meublé. Pero venías a las 10 de la mañana y no podías pasar por la calle... ¡Así ya de hombres! Mucho trabajo, mucho, mucho. (Pilar)*

Aquest ambient on destacava una clientela abundant es va mantenir, segons les nostres interlocutores, durant la dècada dels vuitanta (quan van arribar-hi la Noemí i la Roberta des de l'Argentina), i fins i tot a començaments dels anys noranta (quan va arribar la Vanessa provinent de Vigo o la María des de Madrid).

De fet, en els seus discursos trobem un barri del passat idealitzat, descrit com si fos una mena de *paradís perdut* i rememorat amb una certa nostàlgia que accentuaria el grau de deteriorament present,¹⁰⁰ ja que en l'actualitat és percebut com a radicalment diferent. Per referir-se a aquests canvis en negatiu experimentats al barri, les nostres informants al·ludeixen a una sèrie de personatges

¹⁰⁰ Nadja Monnet (2002, p. 157-162), quan analitza els discursos dels veïns en el seu treball etnològic sobre el Casc Antic de Barcelona, descriu els *nostàlgics* com aquells interlocutors que parlen d'un barri del passat gairebé idíl·lic, per afirmar després que l'actual no té res a veure amb el d'abans i culpar delinqüents i immigrants de la seva degradació física i social. Les visions d'un sector de les nostres informants les apropen a aquest prototip encunyat per l'esmentada autora.

marginals que associen amb activitats delictives i, sovint, amb la imatge de l'*immigrant*. D'altra banda, la davallada de la demanda dels seus serveis l'expliquen utilitzant diferents argumentacions: mentre que les dones «autòctones» culpabilitzen les nouvingudes que exerceixen al carrer d'aquest fet, les de procedència llatinoamericana responsabilitzen fonamentalment les polítiques municipals de la situació actual. Tanmateix, les unes i les altres semblen estar d'acord a l'hora de considerar l'esdeveniment olímpic com a punt de partida de la decadència a la qual ha arribat l'exercici de la seva ocupació.

La «degradació social» del barri:

«Es ahora cuando hay esta gentuza, es ahora... Antes...»

Quan les nostres informants parlen dels motius de la degradació (social) de l'entorn, recorren a aquells éssers marginals que han nodrit el mite del Xino com a barri canalla: lladres, drogodependents, camells i, com veurem més tard, fins i tot prostitutes de carrer i proxenetes. Encara que puguin reconèixer que aquesta mena de personatges han estat sempre presents als carrers del barri, els actuals serien qualitativament diferents als del passat, bàsicament perquè la seva manera d'actuar els converteix en més perillosos i indesitjables. Per exemple, en el cas dels lladres, la Lola deixa clar que mentre anys enrere pispaven carteres de manera subtil i en certa manera elogiada, avui fan servir la violència indiscriminada:

P: ¿Antes no había tantos chorizos o también?

R: Antes no, antes no... Qué va, qué va, qué va... Había carteristas, pero carteristas de guante blanco...

P: No de los que sacan la navaja ni...

R: No, no. De navajas nada. Entraban en el bar, era un carterista de guante blanco que metía la mano en el bolsillo, te sacaba la cartera... pero tú ni te enterabas, ni te hacían daño, ni te pegaban, ni nada... Es ahora cuando hay esta gentuza, es ahora... antes... ¿Cómo va a coger un señor y le quitan todo? Mira, si se pone uno borracho en el suelo y van como los pulpos: uno le quita los pendientes al borracho, porque llevan 'pirnis' en las orejas, otro le quita el anillo, otro le quita... ¡yo lo he visto eso, y me he quedao...! Ya ves, con tantos años de barrio... yo me he quedado... ¡Como buitres! ¿Eh?... De verdad, ¿eh?, fíjate, quitándole de las orejas, qui-

tándole los pendienteitos que llevan, los moritos esos moritos pequeños ¿eh?... Uno detrás de otro, uno le quita una cosa, uno le saca el anillo, digo: ¡menos mal que le sale el anillo si no son capaces de cortarle el dedo!... sí... ¡el dedo!... Eso lo he visto yo y me he quedao... Y se han ido to los moritos pequeños... con una cosa, con otra, con otra, y el tío tirao en el suelo ¿eh? Borracho que no se puede ni levantar, porque está borracho, uno le mete la mano en la cartera, le quita la cartera, la cartera, le quitan el dinero, luego le tiran la cartera encima, una cosa que... una película, lo pones en una película y ganas el Óscar...

A la situació que descriu la informant, queda explicitada la suposada procedència nord-africana dels delinqüents. En un altre fragment de l'entrevista, la Lola ens deixaria força clar que el vincle entre un delicte i un tipus d'immigrant determinat és una de les raons per exercir el dret d'admissió al seu local.¹⁰¹ Igualment, en les seves descripcions una altra figura marginal com la del jonqui es presenta com si fos relativament nova,¹⁰² gairebé inexistent fins a l'actualitat més recent:

Nos quieren echar a todos los que estamos aquí. Hemos pasao ratones, los ratones por la calles, cucarachas a montones, drogadictos a montones, que los echaron de por allá del Pueblo Seco... de Can Tunes y todos han venido aquí,¹⁰³ las jeringui-

¹⁰¹ Respecte a com aplica el dret d'admissió de manera discriminatòria ens comenta el següent:

R: Yo no te hablo del bar, te hablo de la calle, la calle, en la calle, de mi bar sí, porque yo lo tengo montao especial, sólo pa la gente buena, trabajadores, y no entran moros, ya lo saben ellos, pasan por la puerta y dicen: «Éste no, que es un bar de españoles». Y no quieren ni entrar, porque saben que no los dejo entrar, que no les dejo robar, porque tú sabes que yo estoy todo el día sentada en la puerta, y entra el que yo quiero siempre que entren bien.

¹⁰² Les afirmacions de la informant contrasten amb les cròniques que s'han fet del barri dels anys setanta i vuitanta del segle xx. N'és un bon exemple la descripció de Paco Villar sobre la problemàtica de l'heroïna al llarg d'aquest període: «L'heroïna, coneguda en l'argot de traficants i toxicòmans amb el nom de cavall o *jaco*, va ser la gran protagonista del procés de degradació a Ciutat Vella. El seu enorme poder addictiu, tant en l'aspecte físic com en el psíquic, que crea una forta dependència i tolerància que en fa incrementar el consum, provocarà la immersió de nombrosos joves en el món de la delinqüència i la prostitució: els jonquis, atesa la necessitat urgent de pagar-se la seva addicció, no tindran altra sortida que el delicte o el comerç del seu cos. En tot just uns anys, clans estrangers connectats internacionalment es repartiran mercaderies i zones, i araconaran els nuclis de *quinquis* i gitanos, que es vincularan amb ells o desapareixeran: els estrets carrers de Ciutat Vella seran un formiguer de drogoaddictes i traficants» (Villar, 1996, p. 227).

¹⁰³ El barri de Can Tunis va ser enderrocat a principis del 2004 com a conseqüència de l'ampliació del Port de Barcelona. Fins aleshores, hi acudien desenes de toxicòmans provinents de la ciutat i la

llas en la calle ¿eh? Viendo como los niños, porque antes había muchos niños en la calle, ahora pocos porque todos casi ya son grandes, veían pinchar ¿eh? Yo con tantos años que he llevao en el barrio yo no he llegao a ver lo que he llegao a ver aquí... Un tío en la acera con su goma y pincharse un corrillo de ellos poniéndose las inyecciones, la dosis, ¿eh? Y llamar a la policía, venir la policía, salen corriendo y ya está. (Lola)

La Vanessa també descriu l'empitjorament del barri mencionant el problema de la droga, però ella introdueix la figura del camell: la venda de drogues seria una activitat il·lícita portada a terme, un cop més, per *immigrants* (negres), nous colonitzadors indesitjables del carrer juntament amb els jonquis, dels quals no especifica procedència ètnica. A tots ells se'ls equipara amb la brutícia i se'ls acusa de fer actes intolerables a l'espai públic de manera impune i indiscreta:

R: Pero la calle estaba más limpia que ahora, ahora da asco. Hoy han hecho una redada, si llegáis un poco más pronto no entráis a la calle. No dejaban entrar a nadie.

P: Pero cuando dices más limpia a qué te refieres.

R: De droga... de droga. Antes había los pastilleros, abajo, donde está la metadona detrás, donde El Pollo Rico, ¿vale? Y estaban allí abajo en la esquina, pero es que ahora están ahí todos los negros vendiendo heroína y todo y nena da asco. Esto parece el barrio de Valencia, que se pinchan en medio de la calle delante de todo el mundo. Te lo juro, por allí parece el barrio de Valencia. [...]

Yo me he peleado más con los niñatos de la calle, con los del pegamento, que gracias a Dios ya no hay como antes, porque antes habían manás [...].

Ahora esto está tranquilo en el sentido de los menores pero ahora está lleno... de yonkis aquí.

P: Pero tampoco... no se meten con nadie.

R: Pero se mean ahí, se tiran ahí, se pinchan... fuman ahí, ya no tienen vergüenza, ¡no! ¡Coño, vete! ¡Escóndete, nen!

seva àrea metropolitana per comprar i consumir, principalment, heroïna. Després del desmantellament del barri, va augmentar considerablement la presència visible de toxicòmans a Ciutat Vella, especialment al Raval. A aquest fet en concret es refereix la nostra informant.

Al marge dels comentaris amb pinzellades de menyspreu que també es fan sobre els comerços d'immigrants tan presents en el paisatge urbà¹⁰⁴ (botigues de queviures, restaurants de menjar ràpid, sospitoses perruqueries africanes, basars...), la seva presència és percebuda com una font d'inquietud, a més, en l'àmbit escolar:

Eso, en Pere Camps, de frente, hay un colegio. Antes eran todo españoles, ahora son todos pa los extranjeros. Yo cuando mis niños eran pequeños mis niños iban allí, y mira lo buenos, educados que son, y yo no pagaba un duro, pero podías tener a tus hijos en un colegio así, público, pero ahora no puedes tener a tus hijos en uno... porque tú metes a tu hijo... Antes iban todos españoles, mira mis hijos lo bien que han salido, métete ahora un hijo ahí... ja, ja, que le quitan hasta el pelo. Ya... ya... ya no se puede llevar a un hijo. (Lola)

De paraules com les reproduïdes es pot interpretar que per a elles el barri s'ha tornat més conflictiu des de l'arribada dels immigrants extracomunitaris, fins al punt d'entendre que no és gens beneficiós que els nens «autòctons» comparteixin l'espai educatiu amb els nens estrangers que saturen les escoles públiques del Raval. Aquesta culpabilització de l'immigrant dels mals del barri (inseguretat, tràfic i consum d'estupefaents, comerços que desperten sospites...), en moltes ocasions s'oposa a les actituds que les nostres informants adopten en les seves pràctiques quotidianes, ja que molt sovint compren en establiments de queviures regentats per aquestes persones o comparteixen converses disteses i càlides amb vianants del carrer que es corresponen amb la imatge de l'estranger de països pobres. Fins i tot, entre els seus clients més fidels hi ha homes que procedeixen del nord d'Àfrica o de Llatinoamèrica, i el que resulta més interessant és que moltes de les nostres informants mantenen relacions íntimes amb persones immigrades: la María està casada amb un nord-africà negre, la Lola té un gendre llatinoamericà i la Rebeca, com hem vist anteriorment, sent una predilecció

¹⁰⁴ Aramburu (2002) afirma que l'existència de comerços regentats per pakistanesos provoca el fet que aquests siguin considerats com a comerciants i, per tant, com a econòmicament folgats o treballadors persistents. Els magribins en general i els algerians en particular, en canvi, s'associen a la pobresa, a la marginalitat i a la delinqüència. Aquest procés el denomina *etnificació de la migració*, i com es pot veure es fonamenta en la creació de prejudicis i estereotips sobre grups d'immigrants determinats, que en ocasions poden ser positius (com en el cas dels pakistanesos) i en d'altres negatius (com en el cas dels magribins i algerians).

especial pels nois magrebins i algerians, als quals sovint fa un preu especial pels seus serveis.¹⁰⁵ El que trobem en els seus discursos, ens sembla, és quelcom que ja va apuntar Aramburu (2002) en el seu treball sobre les visions de l'immigrant a Ciutat Vella. Segons l'autor, els veïns de classe obrera del barri molt sovint utilitzaven una retòrica excloent a l'hora de parlar dels immigrants del Raval, que recorria a estereotips negatius que els servien, entre altres coses, per escindir-se com a comunitat simbòlica dels nous veïns del barri. Però en canvi, aquests mateixos veïns mantenien relacions fluïdes amb persones immigrades, com demostra l'esmentat autor a partir de nombrosos exemples (2002, p. 260-261). Això mateix dóna peu a un fet certament contradictori:

Al llarg dels capítols han aparegut bastants exemples de gent que, al mateix temps que emprava estereotips homogeneïtzadors i normalment discriminatoris sobre els immigrants, mantenia relacions fluïdes amb immigrants de carn i os. I és que els estereotips no solen ser generalitzacions inductives. La gent no il·lustra les seves representacions sobre els immigrants amb material tret de la seva experiència propera sinó que, paradoxalment, aquestes persones o situacions pròximes serveixen com a contramodels excepcionals (Aramburu, 2002, p. 261).

La puta de carrer immigrada com a boc expiatori:

«Todas estas niñas han dejado el barrio destrozado, de verdad»

Sembla que les nostres entrevistades coincideixen a l'hora d'assenyalar l'esdeveniment olímpic com un punt d'inflexió negatiu en l'exercici de la seva activitat. Tanmateix, mentre les treballadores del bar llatinoamericanes, com veurem seguidament, atribueixen les causes del canvi a estratègies municipals, la resta responsabilitza les treballadores sexuals de carrer immigrades acabades d'incorporar:¹⁰⁶

¹⁰⁵ Ens agradaria aclarir que el fet que les nostres informants utilitzin argumentacions racialistes per donar una explicació dels canvis en el seu barri, no les converteix necessàriament en racistes. Es tractaria més bé d'una tàctica discursiva carregada, això sí, de determinats prejudicis.

¹⁰⁶ Malgrat que a Barcelona sempre hi ha hagut una presència important de dones estrangeres que exercien treball sexual, a partir de l'any 1997 el nombre de treballadores sexuals extracomunitàries va començar a augmentar considerablement. Arribades de Llatinoamèrica, de l'Europa de l'Est i de l'Àfrica, principalment, constitueixen entre un 60 i un 90% del total, segons zones (Holgado, 2007). És a aquestes dones que fan referència les nostres entrevistades.

R: En el año 90 todavía había muchos bares en los dos sitios, y se ponía la calle así, trabajabas hasta las tantas.

P: Pero ahora ya es muy diferente...

R: ¡Bueno!, ¡buf!, desde... cuando empezó a cambiar a partir de las Olimpiadas, en el año 92, ya empezaron a venir gentuza, y se jodió el invento.

P: Explícanos, qué gentuza.

R: Empezaron a venir las negras, las rumanas. (Pausa.) De todos los países. (María)

D'aquesta manera, les prostitutes de carrer passen a ser el boc expiatori del procés de crisi i reforma del barri que va provocar l'empitjorament de les seves condicions de treball, alhora que possibiliten a les entrevistades distingir-se específicament d'un sector de prostitutes el qual situen en un esglaó social inferior al que ocupen elles, prenent com a referència identitària la nacionalitat (*espanyoles* o *d'aquí* enfront de les *de fora*) i la modalitat de prostitució de què es tracti (de carrer o de bar). Per a això al·ludeixen als diferents estils que caracteritzen l'exercici de la seva ocupació i a la inevitable pertorbació de l'ordre públic ocasionada per les prostitutes de carrer, és a dir, utilitzen les mateixes argumentacions que feien servir els veïns i veïnes de la ronda de Sant Antoni per referir-se a les treballadores sexuals romaneses. Al seu torn, les argumentacions desqualificatives d'un sector de les nostres informants coincideixen amb les que empraven les treballadores sexuals *autòctones* que va entrevistar Draper Miralles als anys vuitanta, en parlar de les treballadores estrangeres provinents de Llatinoamèrica o d'altres països europeus (franceses, alemanyes, angleses). A tall d'exemple, extraïem un fragment força representatiu:

Siempre hay escándalos con esas extranjeras, y el hombre lo que quiere es pasar desapercibido y tener tranquilidad. En las habitaciones te llevas muchos sobresaltos, siendo raro el día en que no hay discusiones con ellas. El cliente no quiere todo eso y, día a día, dejan de venir por aquí. Los que vienen son pasavolantes o gamberros, a los que les gusta el folloneo. Las extranjeras se les echan encima y les prometen que les harán todas las porquerías habidas y por haber, cobrándoles menos que nosotras, y se acuestan con ellas. Esas tías no tienen dignidad ni compañerismo de ninguna clase. (1982, p. 89-90)

En alguna ocasió les nostres informants van elogiar aquestes estrangeres europees abans injuriades per oposar-les comparativament a les actuals novvingudes, fet que ens fa sospitar que es tracta d'un mecanisme repetit al llarg del temps a mesura que nous col·lectius de treballadores sexuals s'incorporen al negoci. Els elements com el pas del temps i l'avenç de l'edat (moltes de les noies del carrer són força més joves que les dones del bar), la desaparició dels clients habituals a mesura que la zona es converteix en un barri residencial on la prostitució no té cabuda o l'impacte de la normativa que sanciona també els usuaris dels seus serveis, entre altres factors, poden ser així eludits del discurs. Tot això se sintetitza en comentaris com el que reproduïm a continuació:

En el momento que empezaron a llegar, a verse estas niñatas, se ha estropeado el barrio porque no viene nadie. Han estropeado el barrio, porque entre las peleas, entre que cogen a los hombres por el brazo, los llevan arrastrando, los insultan y si no suben con ellas, les pegan, les roban... Todas estas niñatas han dejado el barrio destrozado, de verdad. Este barrio era muy bonito, y no me canso de decirlo: muy bonito, muy bonito. Y yo siempre he estado muy contenta... [...] Es que ahora aquí no trabaja nadie, ni las chicas jóvenes, nada, nada... Y luego han venido esta 'purria' de rumanitas, jovencitas que lo han estropeado todo, porque van con los hombres por cuatro duros. Y lo han estropeado todo, todo. Luego siempre llenas de peleas porque, claro, suben con un hombre y aquí les dicen de todo... «¿Y qué me vas a hacer?» «De todo, de todo.» Y llegan arriba, les sacan el dinero y no les hacen nada. Lo que hacen es peleas y jaleos. Sin embargo las españolas no, la española es buena. (Pilar)

Per a la Pilar, una de les diferències fonamentals entre el passat i el present del barri és que ara és molt més visible la figura de la prostituta de carrer, mentre que abans les treballadores sexuals es localitzaven únicament dins dels establiments especialitzats. I malgrat que el tancament dels bars hagi estat la raó principal per la qual ha augmentat el nombre de prostitutes al carrer, es culpabilitza les mateixes dones immigrades de la seva presència pública, encara que en realitat aquestes dones no tenen cap altre lloc on esperar els seus clients:

P: ¿Y te parece bien que haya chicas que trabajan en la calle?

R: Bueno, yo encuentro que no tendrían que estar en la calle, porque a veces pasa

mucha gente y a lo mejor pasa un matrimonio que, a lo mejor, la mujer va delante y el hombre va detrás y no respetan, cogen el hombre, lo achuchan y va con su mujer. En la calle no tendría que haber mujeres.

P: ¿Eso existía antes también?

R: ¡Nooo! ¡Uy, antes qué va! Antes entrabas a un bar y habían por lo menos 20 o 30 mujeres en cada bar. Si una era maja, la otra lo era más. En la calle no querían mujeres, ¡uff! Estaba muy perseguido eso...

P: ¿En el 75 estaba muy perseguido eso?

R: ¡Muy perseguido! Y ahora, no sé qué pasa ahora, que estas rumanas se han hecho las dueñas, las negritas y eso... La policía pasa y les dice que se vayan a los bares, no ves que ven un coche de policía y echan a correr, y luego pasa la policía y vuelven otra vez; se han acostumbrado a la calle. Eso lo encuentro mal, porque pasa mucha gente por aquí, y aquí también pasa gente decente. Eso sí, eso lo encuentro mal. (Pilar)

Tot i així, el més greu per a algunes de les nostres informants no és que aquestes dones s'estiguin al carrer esperant els seus clients, sinó la seva aparença i el seu comportament inadequat i detestable. Quant a la seva aparença, insisteixen a ressaltar el contrast que troben entre la prostituta d'altres temps (elegant, discreta i ben vestida)¹⁰⁷ i l'actual (provocativa, extremada i grollera):

En aquellos tiempos era diferente de ahora, en aquellos tiempos se podía trabajar, las mujeres cuando salían a trabajar a la calle parecían novias, elegantes, porque no había moras, ni había gente extranjera, sólo españolas, y la calle estaba muy bien, mu bonita porque había muchos bares, una puerta sí y una puerta no, bares, meublés... entonces como los llevaba el Ayuntamiento, los tenía muy bien. (Lola)

¹⁰⁷ Aquesta elegància atribuïda a les prostitutes d'abans es pot interpretar com un element més de la imatge hiperidealitzada de l'antic barri Xino. Les cròniques dels vuitanta (com les de Draper Miralles o Carandell), ens donen a entendre l'existència d'una certa sectorialització del treball sexual: mentre que en carrers com el d'En Robador es podien trobar prostitutes «de categoria mitjana, ni cares ni magnífiques com les dels barris rics, ni ruïnoses i velles com les de carrer» (Draper Miralles, 1982, p. 122), en altres indrets com Sant Ramon (o Tàpies) es trobaven, precisament, les «prostitutes velles» de les quals parla l'autor. De fet, aquest últim carrer és descrit literalment com «un dels punts negres o finals de la prostitució a Barcelona». En qualsevol cas, en cap dels sectors al·ludits les descripcions dels cronistes fan referència a una elegància extrema de les prostitutes d'aleshores com la que els atribueixen les informants de la nostra recerca.

Elles mateixes s'identifiquen amb la suposada elegància de la prostituta del passat, i s'atribueixen una certa discreció en la manera de vestir que «les del carrer» no tenen. El que resulta realment curiós és que nosaltres, com a observadors, no trobem gaires diferències entre la manera de vestir de les dones del carrer i la de les dones del Bar X.¹⁰⁸

Amb relació als comportaments, tal i com hem apuntat anteriorment, s'acusa les prostitutes immigrades de tota mena d'actes sancionables: són mal educades, grolleres amb els clients, cridaneres, agressives i lladres, fet que en bona part explicaria l'absència dels «clients bons» que antigament visitaven el barri amb freqüència.

La imposició d'un tipus de client no desitjat s'associa, per tant, amb la figura de la prostituta immigrada que exerceix al carrer:

Los hombres no venían como vienen ahora, no tenía que venir la policía para nada, la mujer estaba metida en su casa, en sus bares, y salía una mujer a la calle y te creías que era una novia, elegante, vestida de largo, bien vestidas, bien majas, con una educación, porque no había más que españolas. Eso era el barrio Chino antiguo, el barrio Chino de ahora, ya lo véis, lo que hay: las moras se pegan, las negras se pegan, hay cuatro ladronas en la calle que van detrás de los hombres pa robarles [...] Claro, venía gente de todos los sitios, venían, claro, pero señores ¿eh?

¹⁰⁸ En una ocasió, xerràvem amb la María sobre les dificultats que la presència policial en el barri suposava per a les noies, ja que s'exposaven a ser multades en el recorregut als *meublés*. Durant alguns dies, un furgó policial va romandre just davant de la porta del Bar X, i donat que les forces de l'ordre rondaven el carrer, les dones del local no podien sortir-ne despreocupades per consumir els serveis pactats amb els clients. Nosaltres vam comentar que sotmetre a aquest assetjament gent que ha de guanyar-se el pa és una canallada. Llavors la María va apuntar: «Yo ese problema no lo tengo, porque yo voy de aquí para allá, a hacer recados o a comprar esto y lo otro, y mira que me tienen vista, porque me tienen muy vista, pero de mí no van a sospechar nada porque voy discreta. Si tú vas así natural... porque lo que no se puede es ir hecha un putón como van éstas (es referia a les noies del carrer), que van enseñando las tetas y to apretás...¿así cómo no te van a multar? Si cantan más que..., pues no cantan éstas, vestidas como putones, mira como a mí no me dicen nada...»

No vam poder evitar riure, cosa que la María no es va prendre malament. El cas és que el seu criteri de discreció i naturalitat, que segons ella la diferencia inequívocament de les dones que fan de la indumentària *putón* un reclam per a atreure clients, dista molt de ser objectivable: moltes de les noies del carrer exhibeixen la seva anatomia d'una manera bastant més discreta que la seva. La María té uns enormes pits que ressalta amb samarretes cenyides i vistoses. Sovint, quan el temps ho afavoreix, utilitza escots paraula d'honor que mostren sense complexos els gruixuts tirants del seu sostenidor, i els ajustats texans que duu diàriament solen deixar al descobert les costures de tangueres de colors vius. Com podíem evitar riure?

¡Pero claro!, bien vestidos, bien elegantes. Porque las mujeres eran muy elegantes, no como ahora, que van en chancletas, van sucias, las negras agarran a los hombres de la chaqueta, por los huevos... Bueno, es igual, les tienen que llevar a la cama, si no van les pegan ¿Qué señor va a venir aquí? Pues aquí no viene ahora más que moros, paquistanís... Señores, lo que es señores, te tiras todo el día y no ves uno. ¡Ni uno! (Lola)¹⁰⁹

Aquestes treballadors sexuals també haurien contribuït al seu descens del nivell de vida en rebaixar substancialment les tarifes en detriment de les dones de bar, que s'han vist obligades a demanar menys diners pels mateixos serveis atenent la competència. La davallada de les tarifes —que suposa cobrar els serveis a vint euros—, l'associen a un comportament poc respectuós amb les companyes de professió i a les coaccions de les suposades xarxes de prostitució que controlen les dones del carrer:

Claro, pero aunque trabajen en la calle no respetan ¿entiendes? no respetan, porque si tú tienes un pre..., si cada una pone un precio, si en vez de pedir más pides menos, estás estropeando un tío que a lo mejor está acostumbrado a pagar dos mil pesetas, yo te hablo de la peseta, sí. Si... yo le cobro dos mil y tú le cobras mil quinientas, entonces estás jodiendo el negocio, cobra lo mismo, si el tío ya te da ese dinero tú lo que no puedes hacer es cobrarle menos porque de esa manera lo que vas a conseguir que al final en vez de avanzar vas p'atrás. (María)

Nosaltresensem que es podrien apuntar algunes altres qüestions respecte d'això. En primer lloc, la diferència de preus entre el servei d'una prostituta de carrer i el de les dones del Bar X és de cinc o deu euros pel cap alt. Per a algunes de les nostres informants, com la Roberta, aquesta diferència estaria justificada perquè es tracta de modalitats de prostitució distintes que haurien d'atreure un perfil de client igualment particular. A més pel que sembla els conflictes per rebaixar les tarifes amb l'objectiu d'augmentar el nombre de

¹⁰⁹ La María també va fer referència al comportament inacceptable de les prostitutes immigrades:

P: Y con los vecinos, ¿has visto que haya cambiado la relación? ¿Hay gente que protesta porque esté aquí abajo el bar...?

R: No, aquí con nosotros no. Ellos se quejan porque las negras son muy peleonas, todo el día chillando, hay follones, las rumanas igual, son folloneras, no saben estar.

clientela ja havien sorgit internament entre les pròpies companyes del mateix Bar X:

P: Pero por ejemplo, hay muchas trabajadoras sexuales de aquí que a las que vienen de fuera las ven como competencia, ¿no? Y eso hace que no se puedan unir. (A l'hora de reclamar drets.)

R: También.

P: O que se quejan de que bajan las tarifas.

R: Esto fue porque aquí... porque esto no tiene nada que ver, cuando yo vine a este bar cobraba 3.000 pesetas y la María cobraba 2.000 y me enfadé con la María porque le dije: «Aquí se respeta, aquí se respeta, si hay una tarifa es un bar, no estamos en la calle, en la calle sí, que cobren lo que quieran, pero aquí vamos a respetarnos entre nosotras que estamos en un bar, aguantando aquí en la barra, que estamos bebiendo, estamos todo, vamos a sacarnos un poquito más...»

P: Habéis pactado tarifas...

R: Claro, te estás tirando abajo, valórate un poco más, eso es para las que están tiradas en la calle, tú tienes un poco más de standing, estás más arriba, en un lugar, que no estás tirada en la calle. Siempre se ha visto así, los hombres, los clientes lo ven así... (Roberta)

Per últim, s'ha de tenir en compte el context general, atès que els preus pels serveis de les meretrius es van mantenir més o menys estables des dels anys vuitanta del segle xx fins al 2000, tant en espais oberts com tancats (clubs, pisos) i fins i tot en el cas de les professionals independents, mentre que el poder adquisitiu ha anat baixant. Darrerament, aquests preus s'han reduït gradualment com a conseqüència del descens de la demanda i l'augment de l'oferta, provocats, entre altres causes, per la situació de crisi econòmica.

L'Ajuntament és el culpable:

«Aquí más que la policía, considero que es el Ayuntamiento el que ha matado esto ya...»

En els discursos de les nostres informants, trobem una altra mena de comentaris en què directament es responsabilitza l'Ajuntament¹¹⁰ de l'empitjorament de les seves condicions de treball. Més concretament, es fa referència a les mesures impulsades pel consistori que van provocar el tancament de *meublés* i bars i a les normatives municipals dirigides a eradicar la prostitució a la zona. Aquest és el cas de les dues dones llatinoamericanes, que en absolut no esmenten la figura de les nouvingudes com a responsables, potser per un mecanisme d'auto-identificació amb la seva condició compartida de dones immigrades:

P: ¿Recuerdas alguna época especialmente pesada con el acoso policial?

R: Ahora vas con miedo a trabajar porque hasta te meten multa, si te meten una multa de 25 euros, de 100 euros, no los ganas aquí...

P: Por la calle...

R: Por la calle, sí...

P: ¿En el 92 era así o no?

R: Antes del 92 estaba permitido, ¡si la policía se paraba a hablar y todo con nosotras! Estaba perseguido lo que era la inmigración. Yo he tenido que ir escondiéndome hasta que tuve mis papeles. Pero por prostitución, por estar haciendo la calle, no. Ahora la policía es la que acosa, la policía, el Ayuntamiento que ha conseguido lo que ha querido, el quitar esto, lo ha quitao...

P: Los bares, ¿no?

¹¹⁰ En aquest sentit cal ressaltar el discurs de la Lola, que destaca positivament la gestió de l'Ajuntament als anys setanta:

P: ¿Cómo que los llevaba el Ayuntamiento? (Els bars.)

R: Porque era cosa del Ayuntamiento, tenían permisos, daban permisos. Claro al dar permisos, pues estaban mu vigilados, estaban mu limpios, las mujeres entraban, tenían su médico, iban al... iban al puerto, allí había un médico, que a las mujeres, cada mes, iban, se miraban abajo, pa que no hubiera enfermedades, les ponían un sello, y si venía la policía y no le enseñaban el carnet, entonces la policía se las llevaba. Tenían una higiene... pero buena, no como ahora, ¿sabes? Y yo no podía tener una mujer si no tenía ese papel de la policía.

Com hem vist a la nostra revisió històrica, durant els anys setanta, l'Estat espanyol era formalment abolicionista. Però es tractava d'un abolicionisme relatiu, ja que es deixava en mans de la gestió municipal la regulació de l'activitat de la prostitució, que en cap cas no acceptava la de carrer. Per això podem parlar d'un reglamentarisme *de facto* en el cas de Barcelona.

R: Los bares, las mujeres, todo, todo, lo ha quitado porque ya tienen lo que quieren aquí... [...] Aquí más que la policía, considero que es el Ayuntamiento el que ha matado esto ya, y no creo que haya arreglo ¿no? Ya no porque ya no se puede volver pa atrás. Aquí ya no va a haber más, ya no creo que haya. Han acabado con la española, como con la extranjera que está en la calle, con todas. (Roberta) Sí, empezó a cambiar en... No sé si te acuerdas de las Olimpiadas, pues cuando terminó las Olimpiadas, en el 92. No sé, empezaron a cerrar los bares y todo eso. Pero antes te hacían la vista gorda (Noemí).

A banda de les paraules explícites de les dones llatinoamericanes, a continuació veurem com totes les treballadores del bar, ja sigui en el context de les entrevistes fetes o en situacions espontànies que contradiuen part dels seus propis discursos formals, culpen l'Ajuntament de la seva situació precària actual. I això perquè són ben conscients dels interessos especulatius projectats sobre el barri i del fet que a la llarga, elles mateixes acabaran desapareixent d'un espai que les intervencions urbanístiques pretenen higienitzar.

El futur del barri:

«El futuro mal. Aquí no hay un duro.

El futuro de la calle Robador ha acabao»

Com hem remarcat en diverses ocasions, el barri del Raval està experimentant un procés de *gentrificació* impulsat tant per iniciatives públiques com privades. De fet, la finca on és ubicat el Bar X ha estat representativa de l'assetjament immobiliari que, molt freqüentment, pateixen els veïns de barris on es produeixen remodelacions urbanístiques i transformacions socials. A la finca en qüestió ja no queda cap inquilí dels que vivien a l'edifici; molts d'ells han estat desallotjats d'una manera cruel i fulminant sense rebre cap solució justa i coherent a les seves necessitats vitals, fins al punt que alguns han estat reubicats en barris allunyats del Raval, lloc on van construir la seva història personal i van establir la seva xarxa de relacions socials. Altres, pocs, han aconseguit un pis de lloguer de preu baix al mateix barri després d'una lluita legal i mediàtica que ha durat més de cinc anys, període en què la finca ha estat revenuda foscament sense avís previ als inquilins i durant el qual els veïns han patit episodis de *mobbing* propis d'un guió de pel·lícula enrevessat i inversemblant: talls sobtats de llum, aigua o

electricitat, parets de replans tapiades, panys de portes canviats, etc.¹¹¹ Ara per ara, la major part dels antics habitants han acabat desapareixent, a excepció de les treballadores del Bar X. La Lola sembla tenir molt clars els canvis que experimentarà el barri, i assumeix que el seu destí és acabar desapareixent d'una zona que es projecta fonamentalment al turisme i al gaudiment del petit burgès:

P: Ahora con el hotel este nuevo que están haciendo, ¿tú crees que la cosa va ir mejor o...? (Ens referim a l'Hotel Raval Barceló.)

R: La cosa irá a peor, con el hotel irá a peor, ahora con el hotel se quejarán, como está Leopoldo al lado... que va la reina, va el rey, gente gorda... entonces... el barrio, el barrio, va a ser sólo pa ellos, pal bar de frente, arruinarlo, ahora estamos medio muertos de hambre, y luego estaremos más muertos de hambre porque vendrá la policía para vigilar a ellos, no pa vigilarnos a nosotros, pa vigilar el hotel... Pues sí, ahora desde que han puesto ese hotel nuevo que hay ahí esto ya se perderá, ahora ya sí que se perderá el barrio Chino, bueno lo que no es barrio Chino, que es una calle, lo que queda, ahora ya sí que ya, ya se irá... Porque ahora ya vigilarán el hotel, el bar, el de que está de frente, el que hemos esmentao antes, el Leopoldo [...]. Allí había cubierto y te decían «tenéis que pedir mesa pa un cubierto», esto te hablo de aquellos años, entonces te pedían... A la gente pobre, a los españoles no han querido nunca ni servirles, ¿eh? Está muy bien... no van a servir a un drogadicto ni a nadie, pero sólo... sólo pa los ricos. ¿El hotel? Pa los ricos, cuando esto lo pongan esto ahora nuevo por ahí esto ya el barrio se acabó.¹¹²

Consideracions d'aquesta mena fan que les nostres informants adoptin una

¹¹¹ Les dones del bar coneixen perfectament les conseqüències que ha tingut tota l'experiència especulativa al barri, tal i com queda il·lustrat en aquest fragment.

P: ¿Qué te parece lo de la remodelación del barrio?

R: Bueno que está bien pero que lo que no está bien es que echen a la gente. Como los de aquí al lado que están echando al M. y todos estos... A una de aquí al lado le han dao un piso en no sé dónde, a una que me han dicho pero no sé quien es, le han dao un piso, pero ya no le han cobrao la primera ésta que tiene que pagar el alquiler, no le han cogido el dinero, y entonces claro, si no te cogen el dinero no pagas el piso y si no pagas el piso, a la puta calle te vas, así, te han quitao de aquí, y encima te quedas sin el de allí.

¹¹² En un altre moment, la Lola ens explica el futur probable de la finca on és ubicat el bar:

Mal, mal, mal, todo eso está muy mal. Eso es lo que quieren, quieren poner todo pa los extranjeros, estos extranjeros que ya vienen, que vienen, con, con, con... cómo se dice eso... con autocares, que vienen a tu casa... turistas, turistas... Esto es lo que quieren hacer, esta casa, esta casa, la van a hacer pa ellos ¿eh? Esta casa la van a hacer pa ellos, porque esta casa es ancha para hacerlo. (Lola)

actitud clarament bel·ligerant envers l'assetjament institucional, quelcom que van posar de manifest en nombroses situacions i converses informals al bar al llarg del temps i de forma reiterada. Un bon exemple d'aquestes situacions el trobem en les reaccions davant l'aprovació de l'ordenança en matèria de civisme. Durant alguns mesos després de la seva aplicació, la presència policial al barri va ser notable i permanent: un furgó policial va romandre aparcat molts dies just davant del bar des del matí fins al vespre, per dissuadir clients i prostitutes d'establir els seus contactes a l'espai públic. Per a les dones del Bar X aquesta presència va representar un contratemps important, ja que no només va minvar el nombre de clients, sinó que va complicar el trajecte del bar fins als *meublés* d'aquells que continuaven acudint al local amb l'objectiu de pactar un servei amb alguna dona. Així doncs, es van succeir diatribes recurrents en contra de la policia, com ara: «Estos perros no nos dejan trabajar, ni a las que están en la calle, ni a nosotras». En comentaris com aquest, es pot entendre que tant les dones del carrer com elles mateixes s'enfrontaven a un enemic immediat comú: les forces d'ordre públic.

Un altre exemple de la seva actitud crítica amb la policia i l'Ajuntament, es va donar com a conseqüència d'una inspecció duta a terme de forma inesperada, que vam poder presenciar. Aquell matí van entrar de sobte al bar tres homes i una dona. Un d'ells va ensenyar la seva placa identificativa al mateix temps que informava de la seva activitat: policia. La dona que els acompanyava era una funcionària de l'Ajuntament que venia escortada pels agents de l'ordre amb l'objectiu de fer la inspecció. Mentre ella anava prenent notes al costat de la barra, els seus acompanyants es dedicaven a fer fotografies a tort i a dret: a la gramola, al sofà de l'entrada, a la instal·lació elèctrica... Mentrestant, la inspectora de l'Ajuntament anava parlant amb la Lola: la seva llicència per regentar l'establiment estava en ordre, però hauria de plantejar-se de fer-hi algunes reformes, invertir en el local, posar-lo maco, ja que aquesta zona s'estava revalorant molt. Un cop els visitants van sortir del Bar X, la Lola ens va comentar que ni disposava dels mitjans econòmics per reformar el local ni valia la pena fer-ho, atès que li quedaven escassos anys de contracte. Semblava relativament satisfeta amb el tracte rebut, car ens va explicar que en altres ocasions la manca d'educació havia estat palesa. La còpia de l'informe redactat per la inspectora va quedar a la barra, a l'espera que la filla de la Lola (a qui havien anat a avisar) hi fes un cop d'ull. En l'esmentat document s'especificava el suposat procediment

que seguien les treballadores del sexe del Bar X per exercir el seu ofici: les dones captaven els clients al carrer i, un cop pactat el servei, els conduïen cap al bar o cap al *meublé* per consumir les transaccions. En realitat, com hem explicat, els clients són parroquians del bar, que entren en contacte amb les dones a l'interior. Si l'informe afirmava el contrari és sens dubte perquè la normativa municipal sanciona l'oferta i demanda de serveis sexuals a l'espai públic (sota determinats supòsits), i en el treball sexual en medi obert, el carrer és exclusivament utilitzat per captar la clientela i negociar els serveis (és a dir, que és la negociació a l'espai públic el que és sancionable). Un cop passada la tempesta, tots els presents es van unir a la crítica de la reforma urbanística, de l'assetjament policial i dels funcionaris de l'Ajuntament, utilitzant, de nou, paraules despectives com *perros* per referir-s'hi.¹¹³

Aquesta actitud contrasta, en el cas d'algunes informants, amb la que van mostrar en el context de les entrevistes que vam fer: en determinades ocasions, ens van transmetre una imatge totalment desconflictivitzada de la situació en parlar de l'assetjament policial o institucional que sofreix el bar. Això es fa evident en moments en què afirmen la seva connivència amb les actuacions policials, i al·leguen que estan dirigides a controlar les treballadores sexuals de carrer o els delinqüents, tot distanciant-se d'aquests elements considerats marginals o conflictius i posicionant-se del costat de la llei i l'ordre. Creiem que aquesta estratègia discursiva va ser motivada pel propi context de les entrevistes concertades, ja que les informants sabien que tot allò que poguessin dir seria llegit per un públic desconegut possiblement pertanyent a la classe mitjana que identifiquen amb sectors benpensants. Aquest seria el cas de la Maria, la qual es va mostrar especialment indignada per les inspeccions policials en nombroses ocasions, malgrat que en la seva entrevista va elaborar un discurs que justifica la pertinència d'aquestes actuacions viscudes com a profundament desagradables:

Hombre, hay inspecciones pero no por las mujeres, sino porque saben... lo que hay en la calle ¿no? Entonces la policía pues siempre... hace una inspección, porque como hay tanta gente que vende porquerías por ahí, y más en la calle, siempre se le puede colar alguno. Y aparte aquí como es selectivo, aquí la gente que entra, no

¹¹³ Quan es refereixen als Mossos d'Esquadra utilitzen, en un to burlesc, la paraula *gossos*.

entra cualquiera, aunque sea un moro ya lo miramos bien de arriba a abajo pa ver... (riu) si se le sirve o no se le sirve. Eso... pa eso tenemos a la portera, hay que estar siempre en la guardia, porque lo que importa es la tranquilidad, a lo mejor ganas menos pero lo ganas en tranquilidad ¿no? (María)¹¹⁴

Precisament, la María va suggerir que la ubicació a prop del bar del luxós Hotel Barceló Raval, els suposaria una nova font d'ingressos. Aquesta és una idea optimista i certament innocent sobre el seu futur, no compartida per la resta de companyes que sostenen una visió més realista amb afirmacions del tipus «pa cuando el hotel ese esté ya estará todo acabao aquí, es que no van a permitir» (Roberta).¹¹⁵ Ella, en canvi, té l'esperança que els turistes es converteixin en nous clients potencials:

P: ¿Cómo lo ves todo esto de la illa Robador?

R: Hombre yo espero que sea pa bien, no sé... como saldrá...

P: ¿Tú crees que os va a afectar o no?

R: De alguna manera, de alguna manera... pero no creo... A ver, la gente extranjera, los quiris... les va la fiesta.

P: ¿Tú crees que a lo mejor puede ser una fuente de ingresos?

R: Sí, yo creo que vendrá más gente y todo, vendrá más gente, aquí viene la gente

¹¹⁴ Un cop la Maria diu això, la conversa continua de la manera següent:

P: ¿Y qué crees que va a pasar con el bar y con las chicas que están trabajando en la calle cuando...?

R: (Interromp.) ¡Ah bueno!, en la calle que se apañe la policía, que se apañen ellas. Ellos con las mujeres dentro del bar no se meten porque nosotros hemos hablao con ellos, y ellos siempre nos han dicho: «Mira, nosotros no estamos aquí por vosotras, vosotras estáis adentro del bar y no hay ningún problema». Lo que no quieren es gente en la calle, mujeres en la calle, porque eso hace mu mal efecto, eso queda feo. Dice: «Pero aquí con vosotras... no hay ningún problema... sabemos que tenéis que buscaros la vida, pero mientras respetéis, nosotros no sus vamos a decir na». Aquí si ha venío la policía, si me han pedido el carné ha sido porque han venío buscando a alguien, pero a mí nunca me han molestao para nada, yo no estoy fichada ni nada, de nada, no... tengo antecedentes.

¹¹⁵ La Noemí, en lloc de creure que el barri es convertirà en més turístic encara del que és, aposta per un barri residencial i familiar:

P: ¿Y cómo ves el futuro con los cambios que se avecinan?

R: Pues qué me va a parecer...

P: Por ejemplo, con todo lo que están haciendo, con el hotel de lujo, ¿tú crees que va a ser perjudicial para tu trabajo?

R: Pues claro, todo esto va a desaparecer, no sé a lo mejor me equivoco, pero ya va quedando poco...

P: ¿Y en qué clase de barrio se convertirá?

R: Pues en familiar, ¿no? Un barrio familiar. Como están haciendo pisos y todo eso... Residencial, vamos...

extranjera, vienen los guiris, les va la alegría... la música... si pasan muchos por aquí hasta con las mujeres y todo... se quedan alucinando... ven la máquina y le quieren echar fotos y todo... y la Lola: «¡Fotos no!»... sacan el carrete, la máquina de música, esa gramola es muy bonita... se quedan anonadaos cuando la ven.

P: ¿Habéis tenido aquí gente extranjera que vengan...?

R: Sí... guiris... cuando vienen... hay una maná que viene y se llena to el bar...

P: O sea, que tú crees que puede ser positivo ¿verdad?, que hagan aquí el hotel...

R: Sí, ¡si la gente... el barrio Chino lo ha conocío todo el mundo!

Finalment, i encara que sembli una mica anecdòtica, cal destacar una visió més original i sorprenent del futur del barri: la que ens ofereix la Vanessa, qui afirma que els qui trauran un benefici més suculent de tot el procés de gentrificació seran els lladres amb els turistes com a víctimes dels seus robatoris:

P: Y toda la reforma que están haciendo aquí en el barrio, con el hotel, que está ya casi terminao, de cuatro estrellas, y los pisos nuevos y esto, que van a hacer también la filmoteca, ¿a ti qué te parece?

R: ¡Que se van a hacer el día los chorizos! (Rialles dels tres.)

P: ¿Tú qué crees que va a pasar?

R: Pues que robarán a mucha gente, ¡no ves que todo este barrio es de delincuentes! (Rialles.) ¡Todos chorizos son, me cago en la leche! (Més rialles.)

P: ¿Pero tú crees que van a limpiar, metiéndose a saco para proteger a esta gente?

R: Van a limpiar pero los que viven aquí no los pueden limpiar, los que viven aquí no los pueden limpiar. La calle Hospital es toda de argelinos que roban por el día, la, la... que vale, que estos igual no robarían aquí, porque en el barrio no roban, los argelinos roban fuera y por la tarde están tol día tiraos fumando porros y no roban... al barrio, se van a robar fuera, a Gracia o por ahí, a otras zonas por ahí. (Riem, sembla evident que la Vanessa els coneix bé.) Yo los tengo controlaos a éstos. Por ejemplo los de... los de ahí en Drassanes ¿sabes?, que dan tratamiento también, toda esta gente que venga de los hoteles, los van a... los van a acribillar vivos, los van a robar, y los que vengan... del pegamento que no conozcan el barrio, también, verán guiris y verán dinero.

Els proxenetes: «¡Ponme una de macarrones!»

Chulo, macarra, macarrón, són algunes de les paraules que es fan servir amb més freqüència per referir-se vulgarment a la figura del proxeneta.¹¹⁶ La construcció social d'aquesta figura no està, ni molt menys, exempta d'una determinada controvèrsia. Així, Juliano explica la representació popular del proxeneta com un individu socialment indesitjable, com a conseqüència de la inversió de rols que suposen les seves conductes quant al domini legitimat dels homes:

Cobra en lloc de pagar, fet que el fa dependent econòmicament de la seva companya, i accepta explícitament compartir amb uns altres els seus serveis sexuals, fet que qüestiona la presumpta base instintiva de la possessió masculina. No obstant això, perquè el model no s'esfondri totalment, se li assigna en l'imaginari el manteniment d'alguns trets considerats masculins: poder, intel·ligència per controlar, capacitat per dominar. (Juliano, 2002, p. 104)

Una part de l'activitat prostitutiva, a causa del rebuig que pateixen les treballadores sexuals, sovint ha estat executada en ambients marginals on la prostituta ha estat vulnerable a alguns perills, a més de sofrir una evident mancança de mecanismes de protecció formal i de veure reduïdes les seves possibilitats de trobar una parella que gaudeixi d'acceptació social.

¹¹⁶ La Noemí i algunes de les seves companyes es refereixen al *chulo* utilitzant també la paraula *marido*:

R: *Habían mujeres prostitutas, y que tenían marido, pero el marido no estaba con ella, estaba en su casa, que es lo correcto, pienso yo, y no esto...*

P: *¿Pero dices marido o chulo?*

R: *¡Uy, sí! Yo digo marido, que son chulos, chulos, chulos... Es que nosotras decimos maridos...*

Estrictament, el macarró o *chulo* seria la figura de l'home que viu del treball de la prostituta i manté amb aquesta una relació sentimental. Juliano (2002, p. 104) fa referència a uns estudis de camp que afirmen que les prostitutes entrevistades només parlen de *chulos* quan són presents els problemes de maltractament, si no, parlen de la seva «parella» per a referir-se a l'home a qui estan lligades. És probable que això mateix es vegi reflectit en el discurs de la informant i en el seu ús del terme *marit*.

El proxeneta, en canvi, es limitaria a oferir-li protecció i a facilitar-li contactes i clients, a canvi d'un percentatge dels seus guanys. Els perfils d'aquestes figures, però, no deixen de presentar problemes i resultar borrosos: el company o marit d'una treballadora sexual que es trobi a l'atur o que no pugui gaudir de cap subsidi en quedar-se sense feina, seria un macarró? Les dones que participen en xarxes migratòries facilitant el viatge de la treballadora sexual que emigra i obtenint-ne uns ingressos a canvi, o les que regenten bars i clubs, serien proxenetes femenines?

Considerant aquestes condicions d'exercici, s'entén la funció clàssica de protegir la prostituta pròpia del proxeneta, a canvi d'un percentatge dels beneficis obtinguts o, en els casos més dramàtics, d'administrar la totalitat dels diners que hi guanya. Tanmateix, no totes les prostitutes treballen en les mateixes condicions ni presenten idèntiques característiques personals, de manera que la pressuposició estesa que totes elles es troben al servei d'un proxeneta que les explota tindria a veure amb la infantilització de les treballadores sexuals i amb la desvaloració de les seves capacitats per emprendre accions o desenvolupar les seves pròpies estratègies (Juliano, 2002, p. 103). És com si el fet d'exercir el treball sexual incapacités les dones per sortir-se'n per si mateixes de les dificultats que pugui comportar la venda de serveis sexuals. Tot i que aquest rol de dona dependent és negat amb vehemència per les nostres informants, bàsicament perquè asseguruen que no estan al servei de cap macarró, a partir dels seus discursos podem analitzar fins a quin punt comparteixen els estereotips que les marginen, quan vinculen sistemàticament la figura del proxeneta a altres dones.

Així doncs, totes les nostres informants reconeixen l'existència de proxenetes al barri que controlen l'activitat d'algunes treballadores sexuals.¹¹⁷ Aquesta presència la relacionen clarament amb l'arribada de les treballadores sexuals immigrades d'incorporació més recent:

R: Cerraron meublés, sí. Por eso, porque habían muchas mujeres por ahí por la calle y eso. Bueno, cerraron muchos meublés pero otros cerraron ellos. Ofrecieron dinero y los cerraron ellos. Si no el Takatá y todo eso seguiría abierto, lo que pasa es que ofrecieron dinero y cerraron, y ya se puso muy mal el barrio. Cuando empezaron a venir las rumanitas, estas jovencitas con los novios, con ¿cómo se dice eso?

P: Los chulos, los proxenetas...

R: Sí, mejor, los chulos, los bonetas, entonces se estropeó el barrio. [...]

¹¹⁷ Cal remarcar que aquest procés d'assignació de macarrons a les altres és bastant recurrent en els discursos de les prostitutes que han estat objecte d'estudi en treballs de camp (Juliano, 2002, p. 104). En el nostre cas, serveixen com a exemple les paraules següents:

P: Tú trabajas para ti.

R: ¡Hombre!, y pa mis hijos.

P: Pero ¿conoces a algún chulo de otras compañeras?

R: Sí, de otra gente. (María)

P: Y hay gente que dice que cuando había aquí trabajadoras francesas, había clanes de proxenetas que controlaban bares, ¿esto es verdad?

R: No, no... Antes, no, bueno en mi época, no, yo no había oído esto hasta ahora, hasta ahora nunca. Venían chicas francesas, alemanas, de todo. Iban a lo suyo, yo nunca había oído eso de los chulos, ni los pofetas. Eso no lo había oído hasta ahora que estoy aquí de verdad, ¿eh? Se trabajaba muy bien, muy bien. Y yo he hecho esto muy a gusto. (Pilar)

El fenomen del proxenetisme, per tant, es presenta un cop més com a nou; i un cop més s'afirma que, en aquell passat idíl·lic al qual totes fan referència, era gairebé inexistent. En el cas de reconèixer l'existència de proxenetes anys enrere, també els descriuen com qualitativament diferents als de l'actualitat: els d'aleshores eren molt més respectuosos i tolerants amb la llibertat d'aquelles que treballaven per a ells,¹¹⁸ mentre que als actuals se'ls relaciona amb sospitoses xarxes mafioses que exploten i maltracten les dones del carrer sense cap mena d'escrúpols:

Yo te hablo de antes con las francesas, que tenían chulo, pero era un chulo distinto, no como los de ahora, todo el día por la calle pidiéndole la plata a la mujer, o que le acompañe a la mujer con el cliente, ¡ay, eso es feísimo! Antes era otra categoría. Ahora se ve como están esperando en la puerta del meublé para pedirles la plata, eso antes yo no lo había visto. Eso, los franceses no, y el chulo argentino tampoco. Me parece fuerte lo de los rumanos. Y ahora, ni 10 minutos, ¿eh? Y si tardás más ya te están llamando con el móvil. Había uno por aquí que le pegaba cada paliza a la mujer... Una muy bonita, que hace poco se fue y ya no volvió, es uruguayo el tipo. Y la tipa es jovencita, de unos 20 años, y sólo puede tardar 10 minutos, y si tarda más de 10 minutos le pega. Pero hay de todo, como habrá alguno que será bueno. (Noemí)

Quan expliquen com és que han arribat aquestes dones a caure en les xarxes d'explotació sexual que identifiquen al carrer, els seus discursos oscil·len entre la idea que moltes d'elles saben el que es trobarien utilitzant aquestes xarxes

¹¹⁸ Draper Miralles reproduceix el discurs d'un proxeneta dels vuitanta que també diferencia els proxenetes d'abans amb els de la seva època: «los macarras de ahora son diferentes a los de mi época. Nosotros las tratábamos con delicadeza y les dábamos lo que que deseaban: amor y compañía. Los de ahora las explotan y las maltratan» (Draper Miralles, 1982, p. 233).

d'una manera conscient¹¹⁹ i l'altra creença segons la qual han estat realment enganyades, no tant pel que fa a l'exercici de la prostitució sinó al deute desmesurat que ha generat la seva migració i que han de tornar sota amenaces fosques que impliquen exercir en condicions de sobreexplotació.¹²⁰ Sense posar en dubte que, malauradament, aquesta sigui la realitat de moltes dones del carrer, volem incidir en la idea que la prostitució del barri associada a xarxes mafioses és amplificada de forma reiterada i esbiaixada pels mitjans de comunicació. Quan es notifiquen les nombroses batudes que s'han executat darrerament al barri se sobrealimenta l'associació esmentada, la qual cosa té com a perillós efecte la generalització de les circumstàncies d'explotació sexual a qualsevol dona que

¹¹⁹ La Noemí considera que les dones sempre utilitzen aquestes xarxes d'una manera conscient, coneixent les conseqüències d'acceptar els seus oferiments:

Yo creo que venían y sabían a lo que venían, yo creo que nadie es tonta, ¿no? Si te dicen: «Tienes que trabajar para mí» y aceptás es porque querés. La persona que tiene un chulo lo ve normal: «Mi marido, mi marido». Siempre se dice... que es chulo, pero se dice marido.

¹²⁰ La Roberta ens dóna la seva visió del que succeix amb les màfies al carrer, fa referència al tema del deute que han de tornar les dones implicades i assegura que tot el que diu ho sap perquè li han explicat les mateixes dones que coneix:

R: Pero, de yo llegar y decirle, porque yo lo he visto ¿no?, llegar y «toma, toma». (Es refereix als diners que la prostituta entrega al seu proxeneta després del servei.) O estar controlada, como esta chiquita que está controlada por un tipejo...

E: ¿Es sudamericana?

R: Ésta es sudamericana pero hay mafia con las negras, y tú aquí lo ves. Aquí hay un tío gordo, gordo, que tú lo ves que está siempre sentao... ¡pero si son niñas que no tienen ni 18 años!

P: ¿Tú las conoces?

R: De verlas, y no son mayores de edad, pero aparentan, como son tan grandotas, ser más mayores. Éstas te dicen que son sus padres, pero no creo que sean sus padres. Son mafias, son mafias que las traen aquí y les dicen: «Vas a trabajar y cuando tengas el pasaporte...» Y hay gente que llevan ya, familias de los mismos que están aquí que de allá. Y cuando éstas no han cumplido, o cuando se han querido fugar, se han fugao, llaman y les dicen... ellas ya saben y no lo intentan hacer, porque saben que las van a lastimar o les matan o sus familias de allá.

P: Pero ellas tienen una deuda que pagar con el viaje...

R: Tienen una deuda que nunca se acaba, tienen una deuda que el billete, la ropa, la familia aquí....

P: La van aumentando.

R: Claro, y les dan un porcentaje, ponle, que le dicen, te damos un 50 % de lo que haces. Y primero tienes que trabajar, y todo lo que ganan es para pagar lo que ellos le dicen que han invertido en ropa, en arreglarles la boca y en traerlas hasta aquí. Y aparte tienen que viajar ellos, o si las traen tienen que dar un dinero a sus familias. Le dan 1.000 dólares o 1.000 euros para traerlas.

P: O sea que ellas vienen sabiendo lo que van a hacer pero luego las extorsionan

R: Claro, y sabiendo que una vez has liquidado tu deuda, le dan el 50% y ellas pueden disponer de su 50% para enviarles a su familia o hacer lo que quieran. Y tienes que respetar por lo menos un año de estar con ellos, al año ya te dejan libre.

exerceixi l'ofici a la zona, amb independència de la seva implicació real o no amb aquestes xarxes.

Les nostres informants asseguren que coneixen alguns casos de dones que treballen sota el control de xarxes de proxenetes, en els quals curiosament el paper d'exploitador que s'atribueix sempre a homes, pot ser exercit igualment per una dona, fet que desdibuixa la imatge tradicional del macarró de carrer:

P: Y aquí en la calle, que dicen que, bueno, siempre se ha dicho que había...

R: Bueno aquí cuando empezó... a venir las rumanas, sí que había una vieja, con un pañuelo, que venía a buscar el dinero de todas las rumanitas que trabajaban aquí, eso sí lo he visto yo, con un tío, pero bueno, niñas que les han pagao un viaje y tienen que pagar la multa, es como... yo he trabajao con las brasileñas, y tienen que pagar un tanto por ciento, y las colombianas igual, vienen así también, tienen una deuda y la tienen que pagar, te dicen «tres mil del viaje, pues me das seis mil», por traerte aquí, y lo tienes que pagar. Tengo una amiga, ella es una chica colombiana, que contaba eso ¿no? Que... vino tal, que le pagó 5.000 euros al tío, que el tío no la dejaba salir y que la obligaba y se escapó, se escapó desnuda por la calle, se escapó, de donde la tenían. (Vanessa)

La mateixa Vanessa, quan al·ludeix a l'associació de xarxes mafioses amb la prostitució de clubs, modalitat que ella coneix de primera mà per la seva experiència en diversos locals d'aquesta mena, assegura que mai no ha tingut constància de l'existència de cap indicatiu de tràfic de blanques en aquests espais, tot i que els mitjans de comunicació van publicar que en un dels locals on ella va treballar, es feien activitats il·lícites vinculades al tràfic de dones amb finalitats d'exploitació sexual. El seu discurs és doblement interessant, ja que ella mateixa fa una diferenciació entre la figura del *macarra* o *marit mantingut* (un personatge comú i proper) i les xarxes de proxenetisme:¹²¹

E: ¿No has visto nunca ninguna red de estas que dicen de trata de blancas?

¹²¹ Aquesta diferenciació que fa la Vanessa entre dos tipus de proxeneta coincideix amb la que estableix Draper Miralles quan afirma que existeix el proxeneta «professional» i el «sentimental». La diferència fonamental rau en el fet que el primer pot pertànyer o no a clans organitzats, però en qualsevol cas proporciona protecció física i contactes a la dona que explota, mentre que el segon ofereix un vincle afectiu a canvi de la seva manutenció (1982, p. 227-228).

R: ¡Claro que hay!, ¡claro que habrá!, pero es que..., yo es que no he visto en ningún sitio donde he estao eso, o sea, que tenga una su marido, su macarra que le sacaba el dinero, habrán muchas ¿vale?, pero mira el sitio de Canarias que estuve toda la noche y me quedé sin el dinero, al poco de irme de ahí, le dijeron... cerraron y en la tele «ah, la trata de blancas», y era mentira porque ahí entrabas y salías como querías, ¡era mentira!, eran mentiras, porque yo he estado ahí, he dormido ahí, he estao veinte días y te digo que nadie está obligada: entrabas y salías como te daba la gana, las chicas entraban, se iban al, al pueblo a comprar lo que fuera, no se tenía a nadie retenido... Eso era mentira, o sea, yo no lo he visto.¹²²

En general, podríem afirmar que la figura del proxeneta associada a les prostitutes de carrer immigrades en cap cas per a les nostres informants simbolitza un cert prestigi,¹²³ sinó més aviat es presenta com un indici de la seva poca autonomia i debilitat, és a dir, de la seva dependència submissa a algú indesitjable que les explota. De fet, com ja hem comentat anteriorment, la dinàmica del Bar X no té pas gaire a veure amb la dels clubs, on la figura de l'amo es pot interpretar com una mena d'evolució de la del proxeneta.¹²⁴ A més, l'arrendatària del

¹²² José Luis Solana (2005, p. 230), a partir de la seva experiència fent treball de camp en clubs, adverteix de les tergiversacions amb què els mitjans de comunicació, en alguns casos, poden presentar les inspeccions i actuacions policials fetes en aquests establiments. Així, de vegades es parla de dones enganyades quan no hi ha hagut engany respecte a l'activitat que fan; o s'explica que les treballadores sexuals van ser introduïdes il·legalment a Espanya, quan van entrar en el país com a turistes, amb la documentació en regla, i ningú no les va coaccionar perquè es prostituïssin. L'establiment on exerceixen tampoc no forma part d'una banda mafiosa o xarxa delictiva. En els casos en què efectivament hi ha algun tipus de xarxa migratòria, s'obvia la varietat de mecanismes de tràfic i immigració il·legal, i es parla de la seva desarticulació encara que aquestes xarxes continuen actuant en el país d'origen i en el receptor. Finalment, les intervencions policials sovint no suposen la clausura dels locals, que generalment segueixen funcionant malgrat que s'afirmi el contrari.

¹²³ Regina de Paula (2000, p. 110) indica que la figura del proxeneta dotava d'un cert prestigi la prostituta, fins que als anys vuitanta molts dels que hi havia al Raval es van convertir en camells, en un context on l'heroïna va esdevenir el més lucratiu dels negocis. Aquesta mateixa idea és compartida per Juliano, quan afirma que «en general, les prostitutes consideren que tenir un amant és un mal negoci, però els dóna prestigi dins del seu ambient i les protegeix davant de l'assetjament d'altres homes i de conflictes amb les autoritats» (2002, p. 106). Cal destacar que això no és el que hem trobat en cap de les situacions de les nostres informants.

¹²⁴ Segons Joan Pallarés (2007, p. 103), no totes les prostitutes treballen amb *chulos* o proxenetes. Aquesta figura es manté en petits pisos i clubs, però ha evolucionat a la de l'amo. Per arribar-hi, ha sorgit l'intermediari o facilitador. Entre les seves funcions destaca la de facilitar l'accés als clubs, donant referències de les noies que arriben als bordells. Aquest intermediari s'emporta un percentatge dels ingressos de les dones i les controla, encara que no sigui necessària la seva presència físi-

bar que ens ocupa afirma taxativament no haver tolerat mai la presència d'aquesta figura al seu local:

P: ¿Y aquí las mujeres no tenían 'macarrón'?

R: No. Yo he tenido siempre extranjeras, he tenido muchas argentinas aquí, lo que tengan en su país... argentinas.

P: ¿Pero 'macarrones' que vivieran aquí?

R: No, ellas tenían sus hijos fuera, les mandaban el dinero, porque yo nunca he permitido que los 'macarrones' vinieran a mi casa, nunca, ya lo veis, nunca. Aquí la mujer que tenga marido que lo tenga donde quiera pero de aquí no. ¿Cómo lo van a tener éstas, si no ganan pa ellas? ¡No iban a pasar hambre! ¡Hambre iban a pasar!¹²⁵ (Lola)

Encara que les nostres informants treballen al bar de forma independent, la Maria reconeix que va estar sota el domini d'un macarró quan va començar a desenvolupar aquesta feina. Igualment, totes les dones del Bar X assenyalen que al llarg de la seva vida laboral han tingut ofertes freqüents d'homes que les volien *xulejar*, i asseguruen haver-los rebutjat sempre d'una forma decidida. Malgrat que sigui molt probable que cap de les nostres informants no hagi necessitat la protecció d'un home ateses les característiques de l'espai en què contacten amb els clients, elles creuen que si hi ha dones del carrer controlades per homes és perquè ho consenten, per la seva manca de valentia, de coratge i, fins i tot, d'intel·ligència:¹²⁶

Igual, yo siempre he dicho y pienso que hay mujeres que son tontas o muy débiles porque yo nunca he permitido... [...] Siempre he plantao cara, porque yo tenía en mi cabeza siempre decir: «Antes de trabajar con tíos, que me maten», «¿me quieres matar? mátame», pero yo seguro que te voy a denunciar, llámame botona, llá-

ca al local. Al seu torn, també l'amo és un personatge llunyà: pot tenir diversos clubs, relacionar-se amb amos d'altres locals i canviar de dones amb freqüència.

¹²⁵ En un moment donat, aquesta mateixa informant ens va explicar com va haver d'acomiar una dona perquè, segons les seves pròpies paraules: «el macarrón venía detrás de ella y no la dejaba tomar ni un zumo ¿eh?, y yo como no le iba a consentir eso, porque yo tengo hijas, fui y lo eché a él y se la llevó a ella».

¹²⁶ També s'adjudiquen a elles mateixes els valors que els manquen a les dones del carrer, els quals s'han associat tradicionalment al gènere masculí.

mame chivata, lo que tú quieras. Pero yo te mando preso, porque yo no voy a poner la concha todo el día, a follar tíos para darte de comer a ti y que tu estés aquí tirao, no. Pienso que hay mujer que permite eso por miedo, yo planto cara y que sea lo que Dios quiera. Y oportunidad de chulos aquí, que los había, como veían que yo trabajaba mucho, los gitanos y todo. Y yo les decía: «Yo estoy acá pa que me den, no para dar. Conmigo no van a tener suerte». (Roberta)

En la línia del comentari de la Roberta, trobem el periple que narra la Maria quan es va lliurar del proxeneta que la controlava:

P: ¿Y tú qué opinas? (De les dones que tenen macarró.)

R: Que cada uno... sabe su historia. Yo siempre opino que la mujer hace al hombre, y no hay nadie más fuerte que nadie, y si tú quieres, lo puedes dejar. Más novata que era yo... y yo me escapé. (Pica de mans.) Yo me escapé. Yo: «Sí, sí, tú tranquilo, nos vemos... a la noche». (Torna a picar de mans i riem.) Me fui hasta Rubí, con un desconocido que no lo conocía de nada, cogí y me fui, me tiré una semana o dos por ahí, y la Lola to preocupá... porque no la avisé, no veas tú... cuando vio al paj... al gitano le dice: «Qué, dónde está, que ha desaparecido la María y no la encontramos, pues si le ha pasado algo ya sabemos que has sido tú», porque el cabrón me... me pegaba el hijo de puta, me encerraba en un cuarto...

P: ¡Sí hombre!

R: Sí, en un cuarto donde nadie te veía... ¡hijo de puta! Pero le duró poco, digo tú... tú no te preocupes que los palos que me estás dando te van a salir muy caros. Lo metí preso, le denuncié.

P: ¿Le denunciaste? ¡Ah, muy bien!

R: Claro, le denuncié, digo tú no te preocupes, que ya te tocará llorar a ti también. Yo no te voy a pegar, pero vas a saber quién soy yo. Porque ya en aquellos tiempos ya estaba eso, ya está prohibido, ya estaba prohibido, y cogí y fui a... con mi hijo pequeñito me lo llevé, fui a la comisaría, digo vamos a denunciar al perro este, porque yo los apellidos no me los sabía, pero yo le dije a la policía, digo: «Mire, yo ahora...», él me estaba esperando en la plazoleta Robador, cuando estaba la plazoleta, digo: «Seguro que esta ahí, cuando usted vea que me arrimo a uno que me hará así. (Fa un gest com si assenyalés a algú.) Ése es». Y se lo llevaron detenido.

P: ¿Cuándo fue esto?

R: En el 90, en abril del 90, no antes, en enero. Fue el primer mes, me parece, sí, estaba yo recién venida aquí, estaba yo recién venida aquí. Pero le salió mal la jugada, al final murió, estaba enganchao a la droga y murió. A los dos años y medio. ¡No hizo falta que lo matara yo! (Rialles.)¹²⁷

Així, assumint que la prostitució és una institució travessada per diferents estructures de dominació (de classe, de gènere...), atenent el seu testimoni hem de ressaltar la capacitat, molts cops menyspreada, de les treballadores sexuals per ser crítiques amb els mecanismes d'opressió que s'acostumen a considerar associats a l'exercici d'aquesta activitat, i per actuar buscant formes de superar-los.

Dona del carrer establint contacte amb un client

¹²⁷ Així continua la conversa:

P: Y desde entonces, ¿nadie te ha propuesto hacer de esto?

R: Hombre, han querido... camelarme pero yo no me he dejao. A mí no, no, ni hablar. Yo ya... he conocido a mi marío, lo conocí a los dos meses, yo en junio conocí a mi marío. Y yo ya me iba con él, y estando el otro ahí. No, estuve un mes, un mes y de ahí me vine para aquí. Yo no... yo no valgo para eso. A mí nadie me domina, no me domina ni mi marío, ya tuve bastante con el gitano ese... dije a mí ni uno me va a tocar más, yo me espabilé, dije a mí no me va a tocar ni un tío más la cara, ¡vamos, me entran unos cojones!, que a mí no se me pasa... no se me pasa ni una, ni una, ¡cobra hasta mi marido cuando se pone tonto!... a mí no me van a tocar... ni un tío me va a pegar, con lo que pille le... le parto, si no puedo con las manos ya pillaré yo algo, pero de mí no te ríes. A mí no me pegas, ya me llevé bastantes palos sin comerlo ni beberlo, por la puta cara. Que si me hubiera dao oportunidad le quito el palo y se lo meto por el culo, lo malo que no me dio oportunidad ¿sabes?

6. Conclusions

La prostitució ha estat considerada, sobretot a partir del segle XIX, com una alarmant causa de preocupació social. En avinença amb el reglamentarisme que organitzà els bordells oficials d'acord amb el corrent de les modernes tècniques higienistes, les polítiques municipals recents centren la seva actuació no tant a eradicar aquesta activitat com a controlar-la i invisibilitzar-la. Tanmateix, malgrat els intents de sotmetre les treballadores sexuals a diversos mecanismes de control formal, tal i com explica Pia Covre (2004, p. 242) al llarg de la història aquestes dones han tractat de resistir, d'una manera obstinada i intel·ligent, tant les pràctiques disciplinàries com els intents d'alliberar-les propis d'iniciatives de tall abolicionista, que veuen en elles el símbol per excel·lència de l'opressió patriarcal (Osborne, 1988, p. 103).

Un bon exemple d'això serien les protagonistes d'aquesta investigació, en la qual hem tractat de mostrar la manera com les treballadores sexuals intenten adaptar-se a transformacions sociourbanístiques que les obliguen a canviar d'escenaris per dur a terme la seva activitat, emmotllant-se a normatives municipals que afecten directament la seva presència a l'espai públic. A la ronda de Sant Antoni, les formes d'apropiació provisional de l'espai, les diferents tècniques de captació de clients i el ritual de trobada entre les treballadores sexuals i els usuaris dels seus serveis, són algunes de les pràctiques analitzades que contribuïen a definir la naturalesa de l'espai en qüestió, contravenint les previsions projectades per les instàncies de poder.

Tal com succeeix amb altres ocupacions que s'exerceixen de cara al públic, la prostitució de carrer exigeix l'adopció i el manteniment de certes aparences, que enfronten a les prostitutes definint dos estils d'exercici diferents: el de les veteranes (autòctones i d'origen marroquí), d'una banda, i el de les prostitutes immigrants d'origen romanès d'una altra banda. Ambdós estils, creiem nosaltres, podrien adequar-se no només a distintes submodalitats de treball amb les seves pròpies particularitats, sinó a formes oposades d'enfrontar-se a l'estigma, tot emmascarant-lo o fent-lo visible. Amb l'entrada en vigor de l'ordenança del civisme, les pràctiques discursives de les veteranes van trobar en aquest estil d'exercir de les romaneses, la causa o un element agreujant de l'acarnissament de

les institucions municipals contra el col·lectiu de les treballadores del sexe. Aquesta mateixa diferenciació va ser feta pels veïns de la ronda de Sant Antoni que orquestraren els actes de protesta encaminats a aconseguir l'expulsió de les prostitutes del barri, i per algunes de les treballadores sexuals de bar que protagonitzen la segona part de la investigació.

En el cas de les treballadores sexuals veteranes, la fixació de diferències respecte a les immigrades d'incorporació més recent, els permetia distingir-se simbòlicament d'un sector del col·lectiu escindint-lo internament i aproximant-se així a les valoracions dels qui consideren la prostitució com un mal menor funcional i necessari, que s'ha d'exercir amb discreció per tal de salvar la moral pública. D'aquesta manera, aconseguen despullar-se de bona part del pes del seu propi estigma, trobant, a més, un boc expiatori a qui culpabilitzar de la situació d'assetjament ocasionada per les directrius polítiques municipals en matèria de prostitució. En relació als veïns, cal reiterar aquí que allò que els resultava molest era la visibilitat de l'activitat, deguda a la concentració numèrica de treballadores sexuals d'origen romanès i al seu estil a l'hora d'exercir, però afirmaven tolerar l'existència de prostitutes sempre que passessin desapercubudes. L'estratègia utilitzada per aconseguir la seva finalitat (l'expulsió de les prostitutes del seu carrer), es va basar en el maneig de dos discursos aparentment contradictoris emprats de forma alternativa. Així, en ocasions es parlava de la urgència de buidar el barri de prostitutes a causa de la degradació de l'entorn (física i simbòlica) que suposava la seva presència, vinculant-la al crim organitzat, a la brutícia i al deteriorament inevitable de la convivència. L'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència a la ciutat de Barcelona va ser el marc legal en què es van basar les seves accions de protesta, car a partir de la seva entrada en vigor els comportaments de les treballadores sexuals van ser qualificats d'*incívics* i la seva assimilació amb una forma de delinqüència femenina va quedar formalment sancionada.

En altres ocasions es reclamava la necessitat d'una intervenció institucional urgent, atenent a la seva condició de víctimes i reproduint la imatge de l'esclava sexual que, molt sovint, és sobredimensionada pels mitjans de comunicació i els sectors abolicionistes. Encara que les dones representen quasi la meitat del global de persones immigrades en situació regular al nostre país (i que constitueixen una clara majoria en el cas d'alguns col·lectius amb relació als homes de la mateixa nacionalitat), i que es dediquen fonamentalment a altres activi-

tats socialment acceptades relacionades amb el sector serveis (sobretot al treball domèstic i, en menor mesura, a l'hosteleria), les seves realitats acostumen a ser ignorades pels mitjans de comunicació, que només les exposen a la palestra pública quan formen part del món de la prostitució en la seva versió més sòrdida (Holgado, 2001). Aquesta hipervisibilització mediàtica de dones immigrants i prostitutes, molt sovint en situació d'irregularitat jurídica, comporta aparellat el supòsit que a més es tracta de víctimes de xarxes mafioses de tràfic de dones amb fins d'explotació sexual. El fet de considerar les dones immigrants que exerceixen el treball sexual com a necessàriament preses de situacions de prostitució forçada, enfosqueix el caràcter laboral dels seus processos migratoris i impedeix llançar llum sobre els casos d'explotació i abusos realment existents. A sobre, aquest supòsit contribueix a criminalitzar les migracions femenines, mitjançant un discurs generitzat¹²⁸ que contempla les dones únicament com a víctimes passives —i per tant, com a objectes d'intervenció abans que com subjectes de dret—, apuntalant polítiques de Fortalesa Europa encaminades al tancament de fronteres. Llavors, les retòriques de l'incivisme o del tràfic de blanques, que integren discursos disponibles en els mitjans de comunicació, entre amplis sectors polítics i fins i tot en l'àmbit acadèmic, van ser instrumentalitzades al servei de l'ordre imperant, que nega a aquestes dones el reconeixement de drets civils i laborals, l'accés a un ús negociat de l'espai públic urbà i la lliure circulació per la via pública.

Encara que el debat entorn de la prostitució femenina sovint es generi a causa de la visibilitat de l'activitat en contextos urbans, i que es plantegi en termes de l'absència d'elecció de les treballadores sexuals presentant-les com a «esclaves del sistema», el que és subjacent a les actuacions d'alguns veïns i a certes intervencions institucionals és el pànic a la contaminació moral i el rebuig a unes dones que manifesten en medi obert el que pot percebre's com una sexualitat transgressora.¹²⁹ No ens sembla casual, doncs, que es presentés com una

¹²⁸ Amb relació a la consideració diferent que reben els processos migratoris segons el gènere dels migrants, Laura M. Agustín assenyala: «La decisió d'un home solter de viatjar s'entén generalment com quelcom que evoluciona amb el temps i com a producte normal de la seva ambició masculina de progressar mitjançant el treball: se'ls anomena migrants. I després hi ha les dones que intenten fer el mateix, tractades com a passives sense voluntat i sense projectes: hom les anomena cada vegada més *víctimes*.» (2006)

¹²⁹ Volem reproduir aquí unes línies de l'autobiografia de l'Ulla, una de les treballadores sexuals que encapçalà les revoltes de prostitutes franceses al juny de 1975. Creiem que reflecteixen bé les dife-

ofensa especialment intolerable la possibilitat que les veïnes de la zona fossin confoses amb treballadores sexuals per part d'alguns clients, especialment en determinades franges horàries durant les quals l'espai es convertia en 'territori de prostitutes'. Si bé podríem considerar que aquestes confusions resultaven molestes per posar de manifest l'ús diferencial de l'espai públic en funció del gènere, pensem que una segona interpretació seria més adient. Sense eliminar el gènere com a variable d'anàlisi, semblava que la indignació davant de tals situacions procedia més aviat de la consideració de la figura de la prostituta com a representativa de l'extrem negatiu dels models de feminitat imperants (la dona decent i la puta). Per això, mentre es donava per fet que qualsevol home podia ser confós amb un potencial client, resultava insòlit que qualsevol veïna del barri pogués ser confosa amb una prostituta: quelcom essencial havia de diferenciar-les. Això es deu al fet que l'etiqueta de prostituta no remet tant a la realització transitòria d'una activitat o a l'exercici d'un treball (que com a tal es pot abandonar per un altre), com a una condició ontològica; en altres paraules: no es fa o s'exerceix de prostituta durant un temps determinat, sinó que s'és prostituta. D'aquesta manera, al marge que algunes treballadores sexuals puguin adoptar certes característiques —quant a aparença, conducta o actituds— que facin que s'assemblin, en l'acompliment d'un rol, al prototip de dona dolenta hipersexualitzada sense capacitat d'autocontrol corporal i moral, seguint Vartabedian, sovint hi ha una sobrerrepresentació d'aquestes mateixes característiques que aguditza l'estigmatització de les treballadores sexuals:

rents maneres d'enfrontar-se a l'estigma quan s'exerceix en medis oberts, que en el seu cas van evolucionar de l'emascament a la visibilització provocadora, com a reacció a les mirades i gestos d'incomoditat i rebuig que suscitava la seva presència en l'espai públic. Referint-se als nens que passaven pel carrer mentre ella i les seves companyes esperaven l'arribada de clients, l'autora explica: «Només els veia a ells, quan passaven al nostre costat i ens miraven. Si hagués pogut m'hauria transformat en motocicleta o en auto en la mateixa vorera, tan reflectida em sentia en aquestes mirades, algunes amb gran sorpresa, altres amb estupor barrejat amb una mica de curiositat, i això em deixava immòbil.

»No sabia què fer, quina actitud prendre, i tractava de semblar una bona senyora mirant aparadors.

»Sovint, quan anaven acompanyats de la seva mare, una germana, una tia... en una paraula, d'algu del sexe femení, els sacsejaven de la mà amb un cop sec i un «no miris això» que m'estremia de cap a peus. Llavors reapareixia tota l'agressivitat que havia après a desenvolupar en tan poc temps en mi mateixa, ressorgia i tornava a la superfície, i sobretot em servia d'escut.

»Doncs sí: es necessita molt de temps per fer amable algú, però molt poc per fer-lo malvat.» (Ulla, 1977, p. 56).

El fet que certs comportaments puguin explicar-se com a reacció a alguna cosa, mai no es contempla: les prostitutes de carrer són mal educades, grolleres i «incíviques» perquè sí.

La identificació de les treballadores sexuals amb el que és plenament corpori entra en la dimensió de l'ésser, de l'essència. A través del procés d'embodiment¹³⁰ s'està incorporant (als seus cossos) tots els esquemes de percepció i d'acció que, com hem vist en el cas de la prostitució, es regeixen per valors negatius i estigmatitzants. Ser sobretot cos, quelcom que afecta a sectors socials discriminats, implica deixar de ser altres coses, perdre el veritable estatus de ser humà. (Vartabedian, 2004, p. 95)

Lluny de donar compte de la seva experiència en prostitució com a conformadora d'una identitat essencial, globalitzadora i excloent, en la segona part de la nostra investigació hem vist que les treballadores sexuals del Bar X la viuen com una opció laboral. No obstant això, malgrat haver racionalitzat i assumit aquesta experiència de maneres diverses i particulars, el pes de l'estigma i l'amenaça d'exclusió dels quals són conscients, els imposen l'assumpció d'una doble vida que contribueix a assentar la creença que les dones en prostitució comparteixen la mirada social sobre elles i la seva activitat, fet que ajuda a reafirmar la seva suposada incapacitat de prendre decisions i a silenciar-les a l'hora d'oferir perspectives alternatives.

Recordem que al barri Xino, la prostitució de bar s'enfronta no només a la persecució policial ocasionada per la implantació de l'ordenança del civisme, sinó també als efectes de la reforma urbanística i al nou caràcter que està adquirint el Raval, aparentment incompatible amb la presència de treballadores sexuals. Ara com ara, el Bar X és un dels últims bars de prostitució del Xino que ha aconseguit perviure fins al moment aliè als usos gentrificadores del barri. Davant de la seva imminent desaparició, ens agradaria fer ressaltar algunes de les característiques que defineixen bé el seu funcionament i les formes de sociabilitat que s'oculten rere les seves portes.

¹³⁰ La noció d'*embodiment*, molt utilitzada en la literatura anglosaxona sobre el tema, es refereix a la construcció sociocultural del cos, entenent-lo com «un agent i un lloc d'intersecció tant de l'ordre individual i psicològic com social; així mateix, el cos és vist com un ésser biològic però també com una entitat conscient, experiencial, actuant i interpretadora. [...] La dimensió interactiva de l'agència adquireix un significat més ampli quan l'actor social és entès com un agent encarnat» (Lyon i Barbalet, a Esteban, 2004, p. 21).

¹³¹ LICIT, FAVB, Genera, el Lloc de la Dona-Germanes Oblates, CTC – Col·lectiu de Transsexuals de Catalunya, Àmbit Prevenció - Àmbit Dona, Associació de Veïns Ponent i Sindicat de Treballadores del Sexe-Secretaria de la Dona de CCOO.

En primer lloc, cal assenyalar que les nostres informants disposen d'autonomia total en l'exercici de la seva activitat, una autonomia buscada activament al llarg de les seves trajectòries com a treballadores sexuals i valorada especialment quant a dos aspectes fonamentals: per l'absència de mitjancers que exigeixin un percentatge dels seus guanys pels serveis que fan —en aquest sentit, la figura del macarró és frontalment rebutjada com una forma de submissió i dependència—, i per la possibilitat de decidir amb total llibertat quines pràctiques sexuals estan disposades a vendre i quins clients són acceptables. Respecte a aquests últims, ens hem trobat casos d'algunes treballadores del sexe que al llarg dels anys han forjat relacions amb clients fixos, les quals han donat lloc a vincles amistosos o afectius difícils de descriure en termes d'una transacció comercial despersonalitzada. Aquests clients són denominats *amigos*, i molt sovint les seves visites al bar no només obeeixen a la voluntat de pactar un servei, sinó a dinàmiques pròpies de relacions personals no comercials, amb certes limitacions. Aquests vincles en bona part són facilitats pel marc concret de relacions propi d'aquesta modalitat de treball, on els clients assidus a una professional determinada són força freqüents.

En altres ocasions, les formes d'arribar a un acord comercial amb un client ocasional, han servit per evidenciar fins a quin punt no és possible sempre de situar-hi la treballadora del sexe en una posició d'inferioritat i d'absència de poder, ja que, tal com argumenta Dolores Juliano:

Les prostitutes acostumen a ser molt conscients de la posada en escena d'imaginaris que la seva activitat significa, i subratllen que elles representen papers, com en una obra teatral. Dins d'aquest punt de vista la seva activitat no es caracteritza per grans nivells d'alienació o autoengany [...] sinó més aviat per l'acceptació (que fins i tot pot arribar a semblar cínica) de jugar a un joc: el de les relacions econòmiques, fingint que s'està participant en un altre: el de les relacions afectives. (2002, p. 29)

És a dir, que si es contempla la possibilitat que per al client la treballadora sexual no sigui més que un objecte d'autosatisfacció, des de la perspectiva d'aquesta última el client pot no ser més que una suma determinada de diners, fet que s'oculta sota tota una posada en escena i l'ús d'una màscara que subratlla els aspectes més aparents de la seva activitat, però que en els comportaments i

converses de rerefons ens és revelat. Entre aquests dos extrems, hi ha tota una gradació de possibilitats relacionals que, encara que condicionades per la naturalesa del contracte de prostitució, requereixen una mirada arran de terra a l'hora de caracteritzar l'esmentat contracte, atenta als diferents usos que se'n puguin fer i a les particularitats de les situacions.

El treball que aquí s'ha presentat se situa en el canvi d'òptica que, en incorporar les veus de les treballadores sexuals a l'hora de descriure les seves vivències i considerar les seves necessitats, deixa d'analitzar la prostitució femenina en termes estrictes de violència i esclavitud sexual, per integrar-la, en tant que institució socio-cultural, en un conjunt d'estructures de dominació estretament imbricades (econòmiques, patriarcals...). No obstant això, l'accent recau en els marges de resistència i redefinició que aquestes estructures possibiliten, i que molt sovint són aprofitats pels actors socials (Mestre, 2005, p. 151). Així, sense que els seus resultats siguin extrapolables, ni molt menys, a les situacions del conjunt de treballadores sexuals, la seva intenció és la de contribuir a matisar moltes de les generalitzacions i estereotips que es difonen arreu sense estudis empírics que els confirmin.

* * *

Parlar de les treballadores sexuals del Bar X com a patrimoni aquí i ara, malauradament, constitueix un presagi de la propera desaparició del seu mode de vida. Quan les portes del bar es tanquin definitivament i el barri hagi estat purificat dels seus últims elements «contaminants», probablement qui ha encoratjat i consentit la seva desaparició, pretindrà fer-lo ressorgir de les seves cendres. Qui sap si llavors, les autoritats municipals que confonen allò que té de sòrdid la pobresa amb la sordidesa de la prostitució, promouran alguna iniciativa que rendibilitzi els seus esforços per «dignificar» la zona. Potser es construirà un museu de la prostitució a l'antic barri Xino, o potser la ruta turística per la Barcelona bohèmia i canalla del passat s'inclourà als paquets de viatges, incorporant als carrers plaques amb noms de putes il·lustres o senyalitzant els llocs on hi havia pintoresques cases de *gomas y lavajes*. Mentrestant, esperem i desitgem que les treballadores del sexe continuïn ideant sistemes per burlar les formes de control institucional, mapejant la ciutat amb els seus desplaçaments, en el cas de les prostitutes de carrer, o reobrint de nou els seus bars en altres barris —segurament perifèrics— on la vida encara sigui possible.

Annex I

Part de l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència relativa a la regulació del comerç sexual al carrer:

Capítol cinquè, secció segona: Utilització de l'espai públic per a l'oferiment i la demanda de serveis sexuals

Article 38.- Fonaments de la regulació

1. Les conductes tipificades com a infracció en aquesta secció persegueixen preservar els menors de l'exhibició de pràctiques d'oferiment o sol·licitud de serveis sexuals al carrer, mantenir la convivència i evitar problemes de vialitat en llocs de trànsit públic i prevenir l'explotació de determinats col·lectius.

2. La present normativa té com a objectiu establir una regulació sobre l'ocupació de l'espai públic com a conseqüència de les activitats d'oferiment i demanda de serveis sexuals, i es dicta tenint en compte els títols competencials municipals i els béns jurídics protegits contemplats en el paràgraf anterior.

Article 39.- Normes de conducta

1. D'acord amb les finalitats recollides a l'article anterior, es prohibeix oferir, sol·licitar, negociar o acceptar, directament o indirectament, serveis sexuals retribuïts a l'espai públic quan aquestes pràctiques excloguin o limitin la compatibilitat dels diferents usos de l'espai públic.

2. És especialment prohibit per aquesta Ordenança l'oferiment, la sol·licitud, la negociació o l'acceptació de serveis sexuals retribuïts a l'espai públic, quan aquestes conductes es duguin a terme en espais situats a menys de dos-cents metres de distància de centres docents o educatius en els quals s'imparteixen ensenyaments del règim general del sistema educatiu.

3. Igualment, és especialment prohibit mantenir relacions sexuals mitjançant retribució per elles a l'espai públic.

Article 40.- Règim de sancions

1. Els agents de l'autoritat o els serveis municipals, en els casos previstos a l'article 39.1, es limitaran a recordar a aquestes persones que les esmentades pràctiques estan prohibides per la present Ordenança. Si la persona persistís en la seva actitud i no abandonés el lloc, podrà ser sancionada per desobediència a l'autoritat.

2. Els agents de l'autoritat o els serveis municipals, en els casos previstos a l'article 39.2 es limitaran en primer lloc a recordar a aquestes persones que les esmentades pràctiques estan prohibides per la present Ordenança. Si la persona persistís en la seva actitud i no abandonés el lloc es procedirà a l'inici del corresponent procediment administratiu sancionador.

En tot cas, en els supòsits previstos en l'esmentat apartat 2 de l'article anterior, s'informarà a aquestes persones que les esmentades conductes estan prohibides, així com de les possibilitats que les institucions públiques i privades els ofereixen d'assistència social, prestant-los, a més, l'ajut que sigui necessari. Les conductes recollides a l'apartat 2 de l'article anterior tindran la consideració de lleus, i seran sancionables amb multa de fins a 750 euros.

3. Les conductes recollides a l'apartat 3 de l'article anterior tindran la consideració de molt greus, i seran sancionables amb multa de 1.500,01 a 3.000 euros.

Article 41.- Intervencions específiques

1. L'Ajuntament de Barcelona, a través dels serveis socials competents, prestarà informació i ajut a totes aquelles persones que exerceixin el treball sexual a la ciutat i vulguin abandonar el seu exercici.

2. Els serveis municipals competents, amb l'auxili dels agents de l'autoritat, si és el cas, informaran totes les persones que ofereixen serveis sexuals retribuïts en espais públics de les dependències municipals i dels centres d'atenció institucional o de caràcter privat (associacions, ONG, etc.) als quals podran acudir per rebre el suport que sigui necessari per abandonar aquestes pràctiques.

3. L'Ajuntament de Barcelona aprovarà un Pla per l'abordatge integral del treball sexual, a fi d'evitar que l'oferiment de serveis sexuals a la via pública afecti la convivència ciutadana i que pugui atendre les persones que fan aquestes activitats.

4. El Pla per a l'abordatge integral del treball sexual coordinarà totes les

actuacions de serveis a les persones que fan aquesta activitat a l'espai urbà, i en aquest sentit recollirà:

a) Col·laborar i establir convenis amb entitats que treballin amb aquests col·lectius.

b) Informar sobre els serveis públics disponibles i molt especialment els serveis a les persones: serveis socials, serveis educatius i serveis sanitaris.

c) Informar dels drets fonamentals d'aquestes persones.

d) Col·laborar amb les entitats referents a aquesta matèria per tal d'oferir nova formació a les persones que integren aquest col·lectiu.

e) Informar i oferir els recursos laborals disponibles des de l'Administració o en col·laboració amb les entitats referents en la matèria.

5. L'Ajuntament de Barcelona podrà crear, en el marc del Pla per a l'abordatge integral del treball sexual una Agència amb la finalitat d'afrontar el fenomen a la ciutat.

6. L'Ajuntament de Barcelona col·laborarà intensament en la persecució i repressió de les conductes atemptatòries contra la llibertat i indemnitat sexual de les persones que es puguin cometre en l'espai públic, en especial, les activitats de proxenetisme o qualsevol altra forma d'explotació sexual, i, molt especialment, pel que fa als menors.

Annex II

Parts de les al·legacions a l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència a la ciutat de Barcelona

Des de l'any 2000, les entitats que conformem la Plataforma Comunitària: Treball Sexual i Convivència,¹³¹ sensibilitzades i amb un ample coneixement de la realitat del treball sexual en els carrers de la ciutat de Barcelona, han mantingut reunions amb els responsables polítics i diferents tècnics municipals, principalment del Districte I, així com amb altres persones i institucions que intervenen sobre el col·lectiu. L'objectiu que perseguïen amb aquestes trobades era tractar la realitat del treball sexual des d'una perspectiva integral i integradora, on estiguin presents els drets i deures de les persones treballadores del sexe així com els de la ciutadania que se sent afectada per la seva presència. No obstant això, malgrat tota la feina feta cal dir que el diàleg ha estat estèril i totes les propostes aportades, que anaven des d'accions de mediació fins i tot a la negociació d'espais, han estat desestimades i menyspreades. Davant d'aquests fets ens preguntem: Quins serien els interlocutors vàlids per a l'Administració a l'hora d'abordar les problemàtiques socials que ens envolten? No són les persones directament afectades les que haurien de participar en l'avaluació i el disseny de les polítiques dirigides a elles? [...]

Quant a l'exposició de motius de l'ordenança:

És, si més no, sorprenent que aquesta Ordenança justifiqui la regulació de l'espai públic, en la seva exposició de motius, a partir de dues transformacions socials, una d'elles «l'aparició de fenòmens organitzats a través de xarxes (mendicitat, venda ambulants, prostitució...» (p. 7).

És a dir, l'Ajuntament decideix perseguir a les xarxes organitzades, normal-

ment formades per delinqüents, a través de l'ocultació, persecució i penalització de les seves víctimes. En aquest cas, les persones en situació d'exploració sexual [...].

Amb relació a la regulació específica dins l'epígraf: utilització de l'espai públic per a l'ofertament i demanda de serveis sexuals:

- És una intromissió en la intimitat dels ciutadans i ciutadanes que, a través de converses privades, en qualsevol entorn o ambient, negocien ofertes i demandes, ja sigui que aquestes siguin amb caràcter remunerat o no, o que impliquin serveis sexuals o no [...].

- La definició de la conducta que se sanciona deixa un espai massa ampli a la discrecionalitat per part dels agents de l'autoritat, i pot donar lloc a una forta arbitrarietat en la seva aplicació. L'únic criteri que tindrien els agents per obrir l'expedient sancionador a una persona i no a altres, seria el fet d'estar al carrer amb «aparença» de prostituta i suposar que les converses privades, que escoltarien tot i violant el principi d'intimitat ja esmentat, impliquen una negociació de serveis sexuals retribuïts. Per tant, la sanció dependrà del judici de valor dels agents que es regiran per la forma de vestir o fins i tot per la seva procedència. Cal recordar que els cossos de seguretat que haurien de posar en marxa aquestes mesures han estat ja denunciats en moltes ocasions per abús de poder i la inacceptable violència de les seves actuacions.

- Les intervencions específiques contempen una sèrie d'actuacions i mesures que impliquen el pressupòsit que tota persona que exerceix prostitució desitja deixar aquesta activitat. Suposen una mirada moralista, que victimitza, infantilitza i incapacita la persona, vulnerant el dret a la llibertat i a l'autodeterminació. Aquesta mirada menysprea altres realitats i silencia les reiterades reclamacions de reconeixement dels drets de les persones treballadores del sexe. En particular, la d'aquelles que volen continuar en aquesta activitat i reclamen poder-ho fer en condicions d'igualtat amb altres activitats laborals.

- La pressió dels cossos de seguretat invisibilitzarà determinades situacions de marginalitat, i farà més difícil l'accés de professionals a l'acció educativa i assistencial, contradient novament les mesures de suport que aquesta preveu.

Bibliografía

Marc teòric

- BLUMER, H. (1982).. *El interaccionismo simbólico. Perspectiva y método*. Barcelona: Hora.
- BOURDIEU, P. (1988). *La distinción: criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- (2000). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- CERTEAU, M. DE (1996). *La invención de lo cotidiano. I. Artes de hacer*. México: Universidad Iberoamericana.
- COSNIER, J. (2001). «L'éthologie des espaces publics». A: GROSJEAN, S.; THIBAUD, P. (ed.). *L'espace urbain en méthodes*. Marsella: Parenthèses, p. 13-28.
- DELGADO, M. (1999). *El animal público*. Barcelona: Anagrama.
- (2006). «La mujer pública. Género y ambigüedad en espacios urbanos». *Antropología [México DF]*, núm. 1/2, p. 9-36.
- DURKHEIM, É. (1987). *Les formes elementals de la vida religiosa*. Barcelona: Edicions 62.
- ESTEBAN, Mari Luz (2004). *Antropología del cuerpo. Género, itinerarios corporales, identidad y cambio*. Barcelona: Bellaterra.
- GOFFMAN, E. (1979). *Relaciones en público. Microestudios del orden público*. Madrid: Alianza.
- (1990). «Compromiso». A: WINKIN, Y. (comp.) *La nueva comunicación*. Barcelona: Kairós, p. 287-298.
- (1991). «El orden de la interacción». A: WYNKIN, Y. *Erving Goffman. Los momentos y sus hombres*. Barcelona: Paidós, p.169-206.
- (2001). *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu.
- (2004). *La presentación de la persona en la vida cotidiana*. Buenos Aires: Amorrortu.
- HALL, E.T. (1981). *El lenguaje silencioso*. Madrid: Alianza Editorial.
- (1995). «Los sonidos del silencio». A: VELASCO, H. M. (comp.). *Lecturas de Antropología Social y Cultural*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, p. 251-263. (Cuadernos de la UNED).
- HANNERZ, U. (1986). *Exploración de la ciudad*. Madrid: FCE.
- LOFLAND, J. (1969). *Deviance and identity*. New Jersey: Prentice-Hall.
- LOFLAND, LYN (1985). *A world of strangers. Order and action in urban public space*. Illinois: Waveland Press. (Prospect Heights).

- LOW, S. M. (2000). *On the Plaza. The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press.
- VALLE, T. DEL (1997). *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología*. Madrid: Cátedra.
- WHYTE, William H. (1988). *City. Rediscovering the Center*. New York: Doubleday.

Treball sexual

- AGUSTÍN, L. M. (2001). «Mujeres inmigrantes ocupadas en servicios sexuales». A: *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: Colectivo IOE, IMSERSO, p. 533-558.
- (2006). «Atreverse a cruzar fronteras: migrantes como protagonistas». *Viento Sur*, núm. 87, p. 73-81. También disponible en línea a: http://www.nodo50.org/Laura_Agustin/atreverse-a-cruzafronteras. [Consulta: 20 juliol 2008].
- BARRY, K. (1988). *Esclavitud sexual de la mujer*. Barcelona: La Sal, Edicions de les Dones.
- BECERRA NÚÑEZ, F. (2002). *La prostitución y su represión en la ciudad de México (siglo XIX). Prácticas y representaciones*. Barcelona: Gedisa.
- BINDMAN, J. (2004). «Trabajadoras/es del sexo, condiciones laborales y derechos humanos: problemas 'típicos' y protección 'atípica'». A: OSBORNE, R. (ed.) *Trabajador@s del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 99-111.
- CAPEL, M.R. (1986). «La prostitución en España. Notas para un estudio sociohistórico». A: CAPEL, M.R. (coord.) *Mujer y sociedad en España. 1700-1975*. Madrid: Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, p. 265-298.
- CORSO, C. (2004). «Desde dentro: los clientes vistos por una prostituta». A: OSBORNE, R. (ed.) *Trabajado@s del sexo. derechos, migraciones y tráfico en el siglo XX*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 121-131.
- COVRE, P. (2004). «¿De prostitutas a 'sex workers'?» A: OSBORNE, R. (ed.) *Trabajado@s del sexo. derechos, migraciones y tráfico en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 237-244.
- DOEZEMA, J. (2004). «¡A crecer! La infantilización de las mujeres en los debates sobre 'tráfico de mujeres'». A: OSBORNE, R. (ed.) *Trabajador@s del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 150-163.
- EMAKUNDE (2001). *La prostitucion ejercida por mujeres en la CAE*. Instituto Vasco de la Mujer.
- FERRER, A. (2001) «Trabajadoras colombianas sexuales en Castellón. Un acercamiento a

- su realidad cotidiana». A: V Jornadas de Sexología de Valencia [en línea] <[http://www.espill.org/files/\(06\)%20Prostituci%F3n.doc](http://www.espill.org/files/(06)%20Prostituci%F3n.doc)>
- GUEREÑA, J.L. (2003). *La prostitución en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons Historia.
- HOLGADO, I. (2001). «Las nuevas retóricas de la inmigración femenina: la prostitución en las calles de Barcelona». *Scripta Nova: Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* [en línea], núm. 94 (100). <<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-100.htm>> [Consulta: 26 setembre 2007].
- (2007). «Unes relacions ve(i)inals sempre difícils. (Mal)viure a Barcelona». *Barcelona Metropolis. Revista d'informació i pensaments urbans* [en línea] [Barcelona: Ajuntament de Barcelona]. <<http://www.barcelonametropolis.cat/ca/page.asp?id=23&ui=91>> [Consulta: 28 juny 2008]
- JULLIANO, Dolores (2001). «Modelos de género a partir de sus límites: la prostitución». A: NASH, M.; MARRE, D. (ed.). *Multiculturalismo y género. Un estudio interdisciplinar*. Barcelona: Bellaterra, p. 87-115.
- (2002). *La prostitución: el espejo oscuro*. Barcelona: Icaria.
- (2002b). «La inmigración sospechosa y las mujeres globalizadas». A: GREGORIO C.; AGRELA, B. (ed.). *Mujeres de un solo mundo: Globalización y multiculturalismo*. Granada: Universidad de Granada, p. 123-134.
- (2004). «El peso de la discriminación: debates teóricos y fundamentaciones». A: OSBORNE, R. (ed.). *Trabajador@s del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 43-55.
- KEMPADOO, K. (1998). «Introduction: Globalizing Sex Workers Rights». A: KEMPADOO K.; DOEZEMA, J. (ed.) (1998). *Global sex workers. Rights, Resistance, and Redefinition*. New York: Routledge, p. 1-28.
- MESTRE, R. (2004). «Las caras de la prostitución en el Estado español: entre la Ley de extranjería y el Código penal». A: OSBORNE, R. (ed.). *Trabajador@s del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 245-262.
- (2005) «Trabajadoras de cuidado. Las mujeres de la Ley de extranjería». A: CHECA Y OLMOS, F. (ed.). *Mujeres en el camino. El fenómeno de la migración femenina en España*. Barcelona: Icaria, p. 139-167.
- NICOLÁS, G. (2007). *La Reglamentación de la prostitución en el Estado español. Genealogía jurídico-feminista de los discursos sobre prostitución y sexualidad*. Tesis (doctorat). Tesis doctoral dirigida per Encarna Bodelón González, José Ignacio Rivera Beiras. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Dret, Departament de Dret Penal i Ciències Penals.

- ORDÓÑEZ GUTIÉRREZ, A. L. (2006) *Feminismo y prostitución. Fundamentos del debate actual en España*. Oviedo: Trabe.
- OSBORNE, R. (1988). «Debates actuales en torno a la pornografía y a la prostitución». *Papers: revista de sociologia*, núm. 30, p. 97-105.
- (1991). *Las prostitutas: Una voz propia (Crónica de un encuentro)*. Barcelona: Icària.
- (1993). *La construcción sexual de la realidad. El debate sobre la pornografía en el seno del feminismo contemporáneo*. Madrid: Càtedra.
- OSO, L.; ULLOA, M. (2001). «Tráfico e inmigración femenina desde la voz de las mujeres inmigrantes ecuatorianas y colombianas». A: BONELLI, E.; ULLOA, M. (coord.). *Tráfico e inmigración de mujeres en España. Colombianas y ecuatorianas en los servicios domésticos y sexuales*. Madrid: ACSUR - Las Segovias, p. 65-118.
- PALLARÉS, J. (2007). *Mujeres inmigrantes y trabajo sexual en Lleida*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- PARELLA, S. (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora: la triple discriminación*. Barcelona: Anthropos.
- PHETERSON G. (comp.) (1992). *Nosotras, las putas*. Presentación de Raquel Osborne. Madrid: Talasa.
- PONS, I. (COORD.) (1992). *Condiciones de vida de las prostitutas en Asturias*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.
- (2004). «Más allá de los moralismos: prostitución y ciencias sociales». A: OSBORNE, R. (ed.). *Trabajador@s del sexo. Derechos, migraciones y tráfico en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 113-120.
- SOLANA, José Luis (2005). «Mujer y prostitución. Falencias y realidades». A: CHECA Y OLMOS, F. (ed.). *Mujeres en el camino. El fenómeno de la migración femenina en España*. Barcelona: Icaria.
- ULLA, (1977). *Ulla por Ulla. La prostituta quiere ser considerada como toda una mujer*. Barcelona: Grijalbo.
- VARELA, Julia (1995). «La prostitución, el oficio más moderno». *Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura* [Barcelona], núm. 21, p. 52-70.
- VARTABEDIAN, J. (2004). *Sexualidades custodiadas. Una aproximación al cuerpo de las trabajadoras sexuales en Barcelona*. Tesina (Master en Sistema Penal y Problemas Sociales) [recurs electrònic]. Directora: Encarna Bodelón. Barcelona: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Departament de Dret Penal i Ciències Penals.
- VÁZQUEZ, F. (coord.) (1998). *Mal menor. Políticas y representaciones de la prostitución. Siglos XVI-XIX*. Cádiz: Publicaciones de la Universidad de Cádiz.

VÁZQUEZ GARCÍA, F.; MORENO MENGÍBAR, A. (2004). *Historia de la prostitución en Andalucía*. Sevilla: Fundación José Manuel Lara.

Història del barri Xino

- AISA, F.; VIDAL, M. (2006). *El Raval. Un espai al marge*. Barcelona: Editorial Base. (Col·lecció Base Històrica; 16)
- CASTELLANOS, J. (2002). «Barcelona, las tres caras del espejo: del barrio Chino al Raval». *Revista de Filología Románica*, anexo III, p. 189-202. [Policopiat]
- DRAPER MIRALLES, R. (1982). *Guía de la prostitución femenina en Barcelona*. Barcelona: Martínez Roca.
- SORRIBES, S. (2008). *Barri Xino: una crònica de postguerra*. Barcelona: Base.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1992). *Barcelones*. Barcelona: Empúries.
- VILLAR, P. (1996). *Historia y leyenda del barrio Chino. 1900-1992: Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona*. Barcelona: La Campana.

Teballs etnogràfics del Raval

- ARAMBURU, M. (2001). «El mito de la “huída” autóctona. El caso de Ciutat Vella, Barcelona». *Scripta Nova. Revista Electrónica de geografía y Ciencias Sociales* [en línia] [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 94 (66). <<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-63.htm>>. [Consulta, 30 setembre 2008]
- (2002). *Los otros y nosotros. Imágenes del «inmigrante» en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte; Secretaría General Técnica.
- BIDOU-ZACHARIASEN, C. (coord.) (2003). *Retours en ville. Des processus de «gentrification» urbaine aux politiques de «revitalisation» des centres*. París: Descartes & Cie.
- CLAVER, N. (2003). «La Ciutat Vella de Barcelone: rénovation ou gentrification?». A: BIDOU-ZACHARIASEN, C. (coord.) (2003). *Retours en ville. Des processus de «gentrification» urbaine aux politiques de «revitalisation» des centres*. París: Descartes & Cie.
- DEGEN, M. (2003). «Sensing regenerated public life in Castlefield, Manchescter and El Raval, Barcelona — A comparison». A: DELGADO, M.; PUJADAS, J.; TAPADA, T. *Simposio 8: Tiempo, espacio y entorno en contextos urbanos, Actas del IX Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español*. [Policopiat]
- MARTÍNEZ RIGOR, S. (2000). *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval: entre la renovació i la gentrificació*. [Microforma] Barcelona: Publicacions de la UB.

- MONNET, Nadja (2002). *La formación del espacio público. Una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. Madrid/Barcelona: La Catarata/ICA.
- SARGATAL, M.A. (2001). «Gentrificación e inmigración en los centros históricos: el caso del barrio de Raval de Barcelona». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* [en línea] [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 94 (66). <<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-66.htm>>. [Consulta: 19 gener 2007].
- TABAKMAN, E. (2001). «El casc antic de Barcelona: ¿actuación urbanística o «limpieza social»?». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* [en línea] [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 94 (67). <<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-67.htm>>. [Consulta: 12 agost 2008].
- VON HEEREN, Stefanie (2002). *La remodelación de Ciutat Vella. Un análisis crítico del modelo Barcelona*. Barcelona: Veïns en Defensa de la Barcelona Vella.

Aquesta etnografia recull el testimoni de dones immerses en un procés de canvi, a hores d'ara ja culminat, durant un període concret (2005-2009) i mostra com tracten de defensar el seu mode de vida dels embats institucionals mitjançant el desplegament de tàctiques de resistència diverses. Per fer això, se centra en dues modalitats de treball sexual que conviuen en un espai comú (la prostitució de carrer i la prostitució de bar), i atorga veu a aquelles que, relegades forçosament a la marginalitat, han vist usurpada la possibilitat de tenir alguna cosa a dir.

Aquesta monografia és el resultat del treball d'investigació que amb el títol *Dones del carrer. Immigració, canvi urbanístic i prostitució a Barcelona* van fer entre els anys 2006-2009 els autors, ambdós adscrits a l'Institut Català d'Antropologia, en el marc de les convocatòries de recerca de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya.

Eva Sirvent Iborra i Jordi Carreras Gutiérrez són antropòlegs llicenciats per la Universitat de Barcelona.

